

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 57 – 4e kwartaal 2009

Verklaring van tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2008–2009	= 2008 tot en met 2009
2008/2009	= het gemiddelde over de jaren 2008 tot en met 2009
2008/'09	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2008 en eindigend in 2009
2006/'07 2008/'09	= oogstjaar, boekjaar enz., 2006/'07 tot en met 2008/'09

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de totalen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek - Grafimedia

Omslag

TelDesign, Rotterdam

Inlichtingen

Tel. (088) 570 70 70
Fax (070) 337 59 94
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Redactie:

Joop Garssen
Elma van Agtmaal-Wobma
Ronald van der Bie
Arie de Graaf
Suzanne Loozen
Jolanda van der Lubbe
Marleen Wingen

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl
Fax (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

Prijzen incl. administratie- en verzendkosten

Abonnementsprijs: € 51,85

Prijs per los nummer: € 14,20

ISSN: 1571–0998

Oplage: 850 exemplaren

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2009.

Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends	4
Korte berichten	5
Demografiek	6
Rangen en standen	7
Bevolking in kaart	8
Nederland en Europa	9
Toen en nu	10
Wijken en buurten	11
Demografie in het nieuws	12
Mededelingen	13

Artikelen

Scheiden en weer samenwonen	14
Wie krijgt na echtscheiding de woning?	22
Dertigduizend flitsscheidingen, 2001–2009	33
Regionale prognose 2009–2040: vergrijzing en omslag van groei naar krimp	35
Gezinshereniging en gezinsvorming na immigratie	45
Kwart asielzoekers is kind	60
Regionale verschillen in vruchtbaarheid verklaard	63
Ontwikkelingen in (gezonde) levensverwachting naar opleidingsniveau	71
Ziekenhuisopnamen gedurende de adolescentie en voortijdig schoolverlaten	76

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	82
----------------------------------	----

Technische toelichting en verklaring van termen	83
--	----

Demografie op het web	87
------------------------------	----

Inhoudsopgave	88
----------------------	----

Andere CBS-publicaties	95
-------------------------------	----

Richtlijnen voor auteurs	96
---------------------------------	----

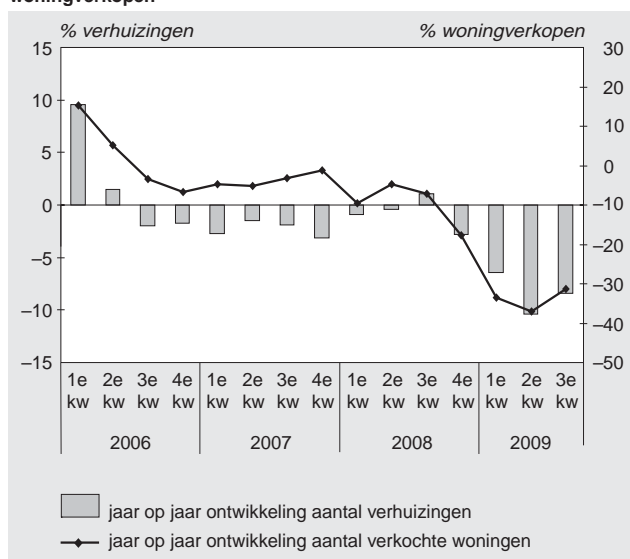
Rubrieken

Actuele bevolkingstrends

Emigratie gedaald

In het derde kwartaal van 2010 nam de bevolking toe met 33 duizend personen. Dat is 3 duizend meer dan in dezelfde periode een jaar eerder. Dat komt vooral doordat de emigratie is afgenomen ten opzichte van een jaar geleden. Vooral de emigratie van autochtonen is in 2009 fors afgenomen. Getalsmatig telt de daling van het aantal autochtone emigranten naar de ons omringende buurlanden, België, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk hard aan. In de natuurlijke aanwas (het aantal levendgeborenen minus het aantal overledenen) is vrijwel geen verandering opgetreden. Deze bedroeg in het derde kwartaal, net als vorig jaar, 14 duizend personen.

Jaar op jaar ontwikkeling van het aantal verhuizingen en het aantal woningverkoppen

Aantal verhuizingen over dieptepunt heen

In het derde kwartaal van 2009 is, vergeleken met dezelfde periode in 2008, het aantal verhuizingen met ruim 8 procent gedaald. In het tweede kwartaal was dat nog meer dan 10 procent. In de ontwikkeling van het aantal huizenverkoppen is een vergelijkbare ontwikkeling te zien. Daarmee lijken zowel het aantal verhuizingen als het aantal woningverkoppen over het dieptepunt heen te zijn.

Staat 2
Verhuizingen

	Tussen gemeenten verhuisde personen	Binnen gemeenten verhuisde personen
	<i>x 1 000</i>	
2005	642,1	1 009,5
2006	652,3	1 025,8
2007	646,6	992,6
2008	649,3	983,1
1e kwartaal	158,5	251,8
2e kwartaal	144,7	238,8
3e kwartaal	189,5	251,2
4e kwartaal	156,6	243,5
2009 ¹⁾		
1e kwartaal	149,3	234,8
2e kwartaal	129,5	214,3
3e kwartaal	175,2	228,5

1) Voorlopige cijfers.

Staat 1
Bevolkingsontwikkeling

	Geboorten	Overledenen	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Bevolkingsgroei
	<i>x 1 000</i>				
2005	187,9	136,4	92,3	119,7	28,7 ²⁾
2006	185,1	135,4	101,2	132,5	23,8 ²⁾
2007	181,3	133,0	116,8	122,6	47,4 ²⁾
2008	184,6	135,1	143,5	117,8	80,4 ²⁾
1e kwartaal	44,1	36,3	31,8	26,9	12,7
2e kwartaal	45,8	33,1	29,7	25,5	16,9
3e kwartaal	49,6	31,4	47,8	36,1	29,9
4e kwartaal	45,1	34,3	34,2	29,3	20,9 ²⁾
2009 ³⁾					
1e kwartaal	44,4	37,6	34,7	24,4	17,1
2e kwartaal	45,8	31,8	29,9	25,2	18,6
3e kwartaal	49,2	31,0	47,9	33,1	32,9

1) Inclusief saldo administratieve correcties (zie Toelichting 1, Technische toelichting en en verklaring van termen).

2) Inclusief overige correcties.

3) Voorlopige cijfers.

Korte berichten

Babysterfte hoogst bij niet-westerse allochtonen van de eerste generatie

Van niet-westerse allochtone moeders van de eerste generatie stierven er 13,6 baby's op elke duizend geborenen voor, tijdens of binnen een week na de geboorte in 2004–2005. Dat is ruim 50 procent meer dan bij autochtone moeders, waar de perinatale sterfte op 8,8 per duizend geborenen lag. De perinatale sterfte van kinderen van niet-westerse allochtone moeders van de tweede generatie lag op 11,8. Dat is 33 procent hoger dan bij de autochtonen. De perinatale sterfte was het hoogst onder kinderen van Antilliaanse, Arubaanse of Surinaamse moeders. In deze groep overleden er per duizend geborenen ongeveer 16,5 kinderen voor, tijdens of binnen een week na de geboorte. Dat is 87 procent meer dan bij kinderen van autochtone moeders.

Bron: Roskam, A.-J., Babysterfte hoogst bij niet-westerse allochtonen van de eerste generatie. CBS-Webmagazine 16 november 2009.

Kwart miljoen Oost-Europeanen in Nederland

Op 1 januari 2009 woonden er een kwart miljoen mensen van Oost-Europese herkomst in Nederland. Dat is bijna vier keer zo veel als in 1989. Na de val van de Muur leidden de oorlog in voormalig Joegoslavië en Tsjetsjenië en de uitbreiding van de Europese Unie tot een verdere toename van het aantal Oost-Europeanen in Nederland.

Bron: Nicolaas, H. en C. Harmsen, Kwart miljoen Oost-Europeanen in Nederland. CBS-Webmagazine 9 november 2009.

Einde daling migratiehuwelijken

In 2008 is een einde gekomen aan de daling van het aantal migratiehuwelijken. Net als in 2007 trouwde 8 procent van de allochtonen, die in het huwelijk traden, een partner die was overgekomen uit het land van herkomst. Vooral Turken en Marokkanen geven de voorkeur aan een huwelijkspartner met dezelfde herkomst, die al dan niet in Nederland woonde.

Bron: Agtmaal-Wobma, A. van, Einde aan daling migratiehuwelijken. CBS-Webmagazine 2 november 2009.

Sterfte door borstkanker toegenomen

In 2008 overleden er 3 327 vrouwen in ons land aan borstkanker. Dat is 5 procent meer dan in 2007. Bijna 5 procent van de totale sterfte onder vrouwen in 2008 is toe te schrijven aan borstkanker. Bij vrouwen van 35 tot 50 jaar is borstkanker de meest voorkomende doodsoorzaak. Onder vrouwen van 50 tot 75 jaar is longkanker de meest voor-

komende doodsoorzaak, gevolgd door borstkanker. Vanaf 75 jaar zijn hart- en vaatziekten de belangrijkste oorzaak van overlijden.

Bron: Hoogenboezem, J. en K. de Bruin, Sterfte door borstkanker toegenomen. CBS-Webmagazine 26 oktober 2009.

Sterfte aan kanker in Nederland relatief hoog

In 2006 stierven 187 op de 100 duizend inwoners in Nederland aan kanker. Dat is iets boven het gemiddelde van de EU-27, wat op 175 per 100 duizend inwoners lag. Van de West- en Noord-Europese landen overleden er alleen in Denemarken naar verhouding meer mensen aan kanker dan in Nederland. In Nederland overleden 54 op de 100 duizend inwoners aan hartziekten. Hiermee heeft ons land een van de laagste sterftecijfers voor hartziekten van Europa.

Bron: Voorrips, L., Sterfte aan kanker in Nederland relatief hoog. CBS-Webmagazine 30 september 2009.

Gezonde levensverwachting neemt minder toe dan levensverwachting

Mannen die in 1990 65 jaar waren, hadden toen gemiddeld nog 14,7 levensjaren tegoed, waarvan 9,7 jaren in goede gezondheid. In 2007 is de levensverwachting toegenomen tot 17,4 jaren. Daarvan brengen zij nog 11,2 jaren door in goede gezondheid. De levensverwachting is dus meer toegenomen dan de gezonde levensverwachting. Bij vrouwen van 65 jaar veranderde de gezonde levensverwachting zelfs helemaal niet, ondanks de toename van de levensverwachting met gemiddeld 1,5 jaar. Het aantal jaren dat een 65-jarige nog in goede gezondheid doorbrengt, is hoger voor hoogopgeleiden vergeleken met laagopgeleiden.

Bron: Otten, F., 65-jarige mannen hebben nog 11 gezonde levensjaren voor de boeg. CBS-Webmagazine 28 september 2009.

Groei aantal Oost-Europese werknemers komt tot stilstand

In juni 2009 telde Nederland 104 duizend werknemers uit de Oost-Europese EU-landen. Dat zijn er vrijwel evenveel als een jaar eerder. De sterke groei van de voorgaande jaren is in het tweede kwartaal 2009 bijna tot stilstand gekomen. In de periode juni 2007 tot juni 2008 bedroeg de groei op jaarbasis nog ruim 40 duizend werknemers. Bijna 85 procent van de Oost-Europese werknemers in ons land heeft de Poolse nationaliteit. Ongeveer de helft heeft een Nederlands woonadres.

Bron: Corpeleijn, A. en M. Heerschop, Groei aantal Oost-Europese werknemers komt tot stilstand. CBS-Webmagazine 28 september 2009.

Demografiek

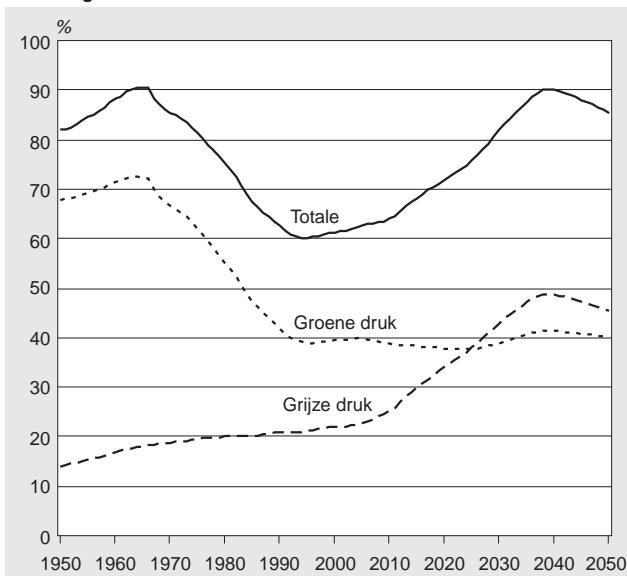
Demografische druk en vergrijzing

De leeftijdsamenstelling van de Nederlandse bevolking is geleidelijk veranderd door een afnemend aantal jongeren en een toenemend aantal ouderen. De komende decennia zal het aantal ouderen nog verder groeien. Dit heeft gevolgen voor de demografische druk, een indicatie voor de mate waarin de 'werkenden' moeten voorzien in het onderhoud van de 'niet-werkenden'. De demografische druk geeft de verhouding weer tussen het aantal jongeren plus ouderen enerzijds en het aantal 20–64-jarigen anderzijds. De druk van de jongeren wordt 'groene druk' genoemd, die van de ouderen 'grijze druk'. In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw was de groene druk hoog: op elke tien 20–64-jarigen waren er ongeveer zeven jongeren (*grafiek 1*). Vooral door de sterke afname van het aantal geboorten in de jaren zeventig is de groene druk snel lager geworden en is de verhouding nu ongeveer vier op de tien geworden. Hierin zal de komende decennia weinig veranderen.

De grijze druk is in de vorige eeuw langzaam toegenomen. In 1950 was er op elke tien 'werkenden' nog geen anderhalve 65-plusser. Momenteel zijn dat er tweeënhalve. Vanaf 2011, als de babyboomgeneratie tot de ouderen gaat behoren, neemt de grijze druk snel toe. De piek ligt volgens de bevolkingsprognose rond 2040, als er op elke tien 20–64-jarigen vijf 65-plussers zullen zijn.

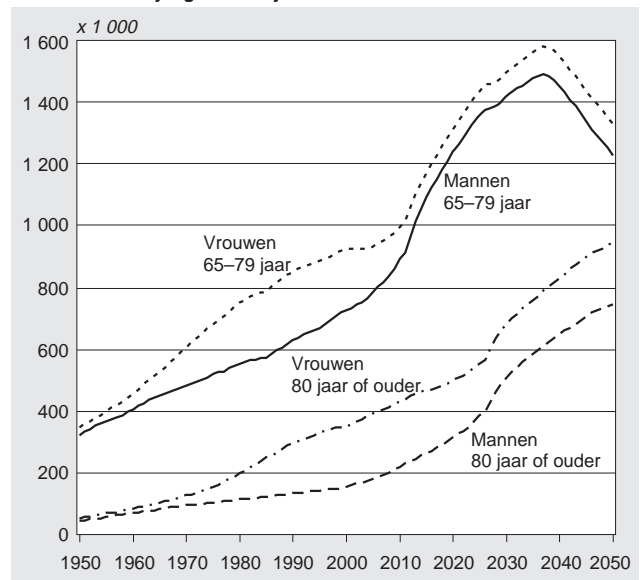
Binnen de leeftijdsgroep van 65 jaar of ouder is het aantal 80-plussers relatief veel sterker toegenomen dan de 'jongere ouderen' (*grafiek 2*). In 1950 waren er nog geen 100 duizend inwoners van 80 jaar of ouder in Nederland, nu zijn het er ruim zes keer zoveel. Deze zogenaamde 'dubbele vergrijzing' zal nog verder doorgaan, met een piek in 2026 als de eerste babyboomers deze leeftijdsgroep bereiken.

1. Demografische druk

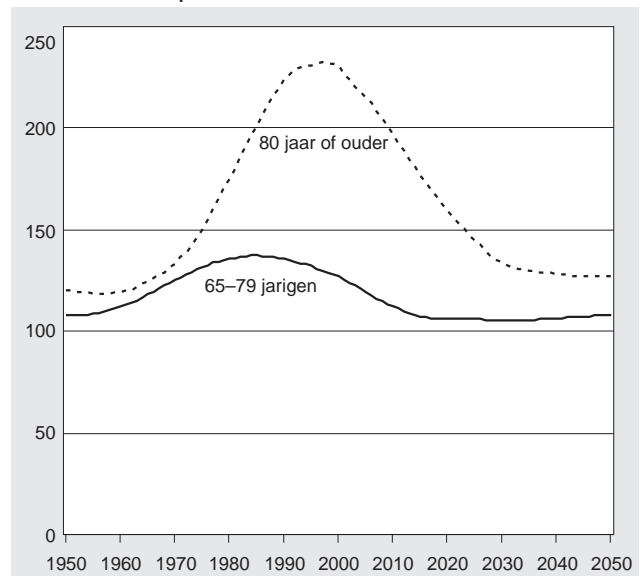

Door de hogere levensverwachting van vrouwen zijn er meer oudere vrouwen dan mannen. Momenteel zijn er onder de 80-plussers twee keer zoveel vrouwen als mannen. Door verwachte toename van de levensverwachting van mannen zal deze verhouding over enkele decennia weer sterk zijn gedaald (*grafiek 3*).

2. Aantal 65–79-jarigen en 80 jaar of ouder

3. Aantal vrouwen per 100 mannen

Rangen en standen

Gemeenten naar aandeel Belgen, 2009

Op 1 januari 2009 woonden er 113 duizend Belgen in Nederland. Dit aantal is maar weinig hoger dan tien jaar geleden, toen Nederland 112 duizend Belgen – van zowel de eerste als de tweede generatie – telde. Het aandeel Belgen in de bevolking is met 0,7 procent eveneens weinig veranderd. Ruim 60 procent van de Belgen woont in een van de drie zuidelijke provincies (*grafiek 1*). Vooral in het grensgebied van deze provincies is sprake van grensoverschrijdende contacten. In de Nederlandse grensprovincies bevinden zich hierdoor veel Belgen, en in de Belgische grensprovincies veel Nederlanders (Van Agtmaal-Wobma et al., 2007). Verder wonen relatief veel Belgen in de westelijke provincies (Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht). Dit heeft te maken met de daar aanwezige universiteiten en internationale organisaties en bedrijven.

Alle gemeenten in de top-25 van gemeenten met het hoogste aandeel Belgen liggen in de provincies Zeeland, Noord-Brabant of Limburg (*grafiek 2*). Van de dertig grensgemeenten die Nederland met België heeft, bevinden zich er 24 in de top-25. Alleen de gemeente Valkenburg aan de Geul grenst niet aan België. Baarle-Nassau gaat aan kop: een op de vijf inwoners is daar van Belgische herkomst. Deze gemeente vormt samen met het Belgische Baarle-Hertog één dorp, doorsneden door de landsgrens. De

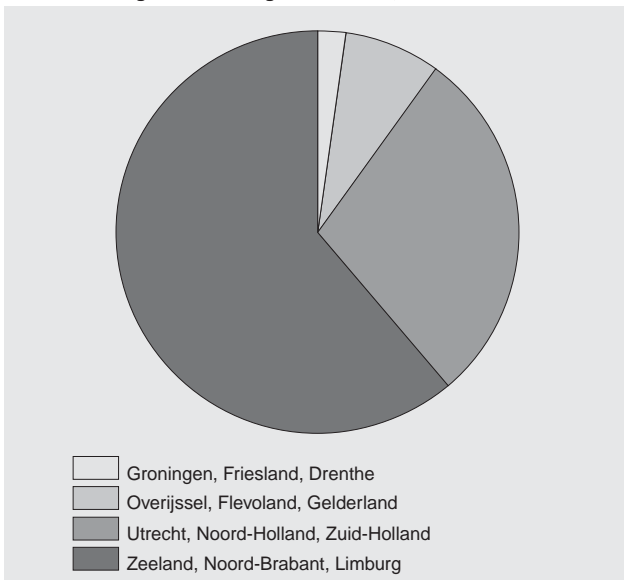
gemeenten Hulst, Sluis en Terneuzen, twee, drie en vier op de ranglijst, vormen samen Zeeuws-Vlaanderen. Dit gebied telt ook in absolute zin veel Belgische inwoners. Meer dan 10 procent van de Nederlandse Belgen woont namelijk in Zeeuws-Vlaanderen.

Gemeenten buiten de drie zuidelijke provincies met relatief veel Belgen zijn Wassenaar en Oegstgeest. Deze gemeenten bevinden zich nabij Den Haag, waar veel internationale organisaties en bedrijven gevestigd zijn. In de ranglijst van gemeenten met het hoogste aandeel Belgen staan deze gemeenten op de 66e en 75e plaats.

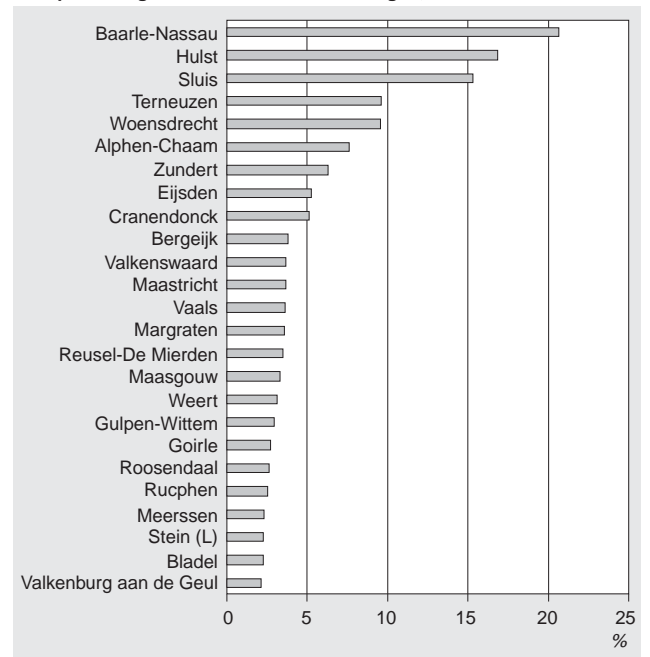
Literatuur

Agtmaal-Wobma, E. van, C. Harmsen, L. Dal en M. Poulain, 2007, Belgen in Nederland en Nederlanders in België. *Bevolkingstrends* 55(4), blz. 47–52.

1. Aandeel Belgen woonachtig in Nederland, 2009

2. Top-25 van gemeenten naar aandeel Belgen, 2009

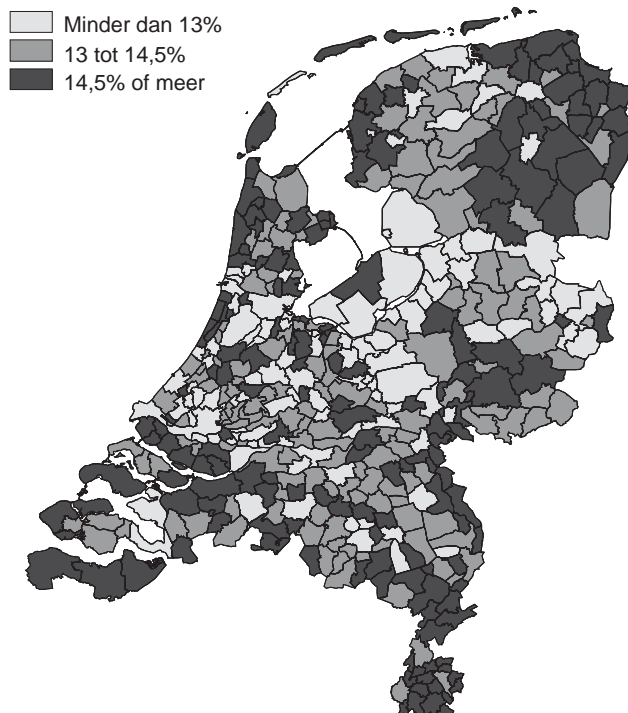
Bevolking in kaart

Gevolgen AOW-plannen

In oktober van dit jaar heeft het kabinet voorstellen gedaan om de AOW-leeftijd stapsgewijs te verhogen. In 2020 gaat de AOW-gerechtigde leeftijd naar 66 jaar, in 2025 naar 67 jaar. Voor mensen die op 1 januari 2010 55 jaar of ouder zijn, heeft deze maatregel geen gevolgen. Wie in de leeftijdsgroep 50–54 jaar valt, moet tot de 66e verjaardag wachten op een AOW-uitkering, en iedereen die jonger is dan 50 jaar krijgt de uitkering pas na de 67e verjaardag.

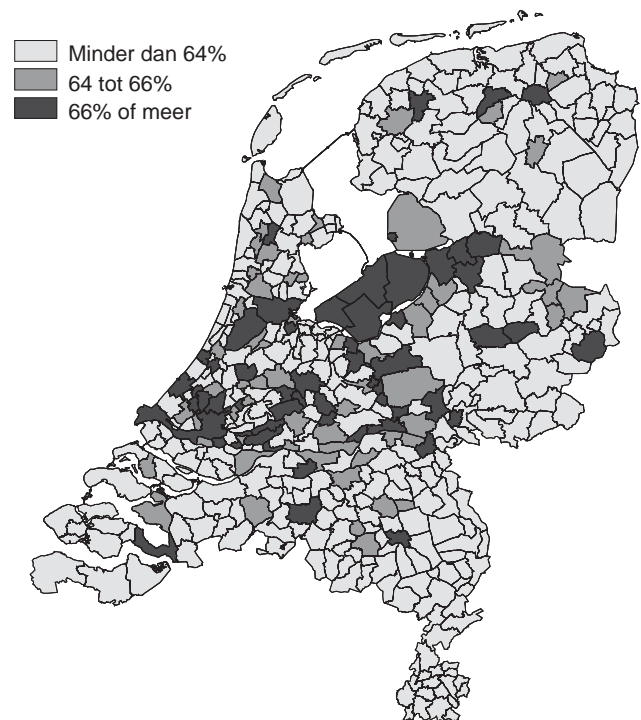
De bevolkingsopbouw op 1 januari 2009 biedt inzicht in het deel van de bevolking dat al dan niet gevolgen ondervindt van deze plannen. Op 1 januari 2009 telde Nederland 16,5 miljoen inwoners. Meer dan een kwart van hen, 29 procent, was dan 54 jaar of ouder(en op 1 januari 2010 dus 55 jaar of ouder). Deze groep zal niets merken van de veranderingen in de AOW-wetgeving. Het grootste deel (16 procent) was dan 64 jaar of ouder, 13 procent behoorde tot de leeftijdsgroep 54–63 jaar. De inwoners die tot de 66e verjaardag op hun AOW moeten wachten, behoorden op 1 januari 2009 tot de leeftijdsgroep 49–53 jaar. Dit is 7 procent van de Nederlandse bevolking. De rest van de bevolking ontvangt pas AOW na de 67e verjaardag.

1. Aandeel bevolking 54–63 jaar, 1 januari 2009

Het aandeel van de bevolking dat op 1 januari 2009 in de leeftijdscategorie viel die niets zal merken van de AOW-plannen, verschilt per gemeente (*kaart 1*). In Urk, Utrecht en Zeewolde was dit aandeel lager dan 10 procent. In grote lijnen was het aandeel lager dan gemiddeld in de vier grote steden en in gemeenten in de Kop van Overijssel, Twente, de Veluwe en het Groene Hart. Gemeenten met een relatief hoog aandeel 54–63-jarigen bevinden zich in Zeeuwsch-Vlaanderen, Limburg, het westen van Brabant, Limburg, Drenthe, Groningen en de kop van Noord-Holland.

2. Aandeel bevolking 0–48 jaar, 1 januari 2009

Bijna 64 procent van de Nederlandse bevolking zal volgens de nieuwe plannen tot de 67e verjaardag op AOW moeten wachten. Zij waren op 1 januari 2009 jonger dan 49 jaar. In gemeenten in een strook die loopt van Rotterdam naar de Kop van Overijssel wonen relatief veel 'AOW-jongeren' (*kaart 2*). In Urk zullen de meeste mensen langer moeten doorwerken: maar liefst 80 procent van de Urkse bevolking is jonger dan 49 jaar.

Nederland en Europa

Oudere moeders, minder kinderen

Vrouwen in Nederland worden steeds later moeder. Dit is echter geen typisch Nederlands verschijnsel, maar doet zich in de gehele westerse wereld voor. Het steeds later kinderen krijgen is een van de belangrijkste kenmerken van het hedendaagse vruchtbaarheidspatroon. Dit uitstel van kinderen leidt bovendien tot minder kinderen en steeds vaker ook tot afstel van kinderen.

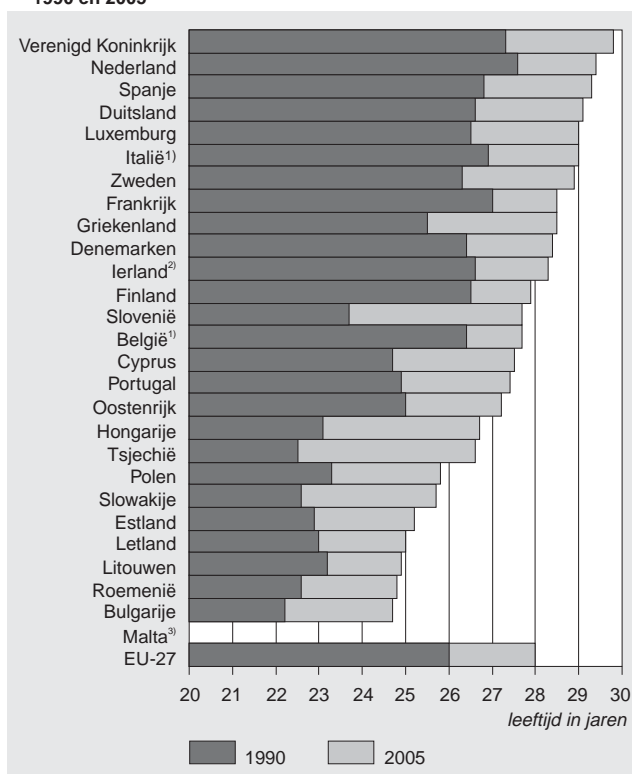
De gemiddelde leeftijd waarop een vrouw in de Europese Unie haar eerste kind krijgt, bedroeg 28,0 jaar in 2005. In 1990 was dat nog 26,0 jaar. In alle 27 lidstaten van de EU is deze leeftijd tussen 1990 en 2005 toegenomen, maar tussen de lidstaten bestaan nog wel grote verschillen. In het Verenigd Koninkrijk worden vrouwen met bijna 30 jaar het laatst moeder; in Bulgarije krijgen vrouwen hun eerste kind gemiddeld vijf jaar eerder. Nederlandse vrouwen, in 1990 nog koploper met 27,6 jaar, waren in 2005 gemiddeld 29,4 jaar toen ze hun eerste kind kregen.

Het late moederschap van vrouwen in Spanje en Italië heeft onder meer te maken met het feit dat jongeren in deze landen relatief lang bij hun ouders blijven wonen. De helft van de Spaanse en Italiaanse vrouwen van 25 tot

30 jaar woont nog thuis. Voor de EU als geheel is dit iets meer dan een kwart.

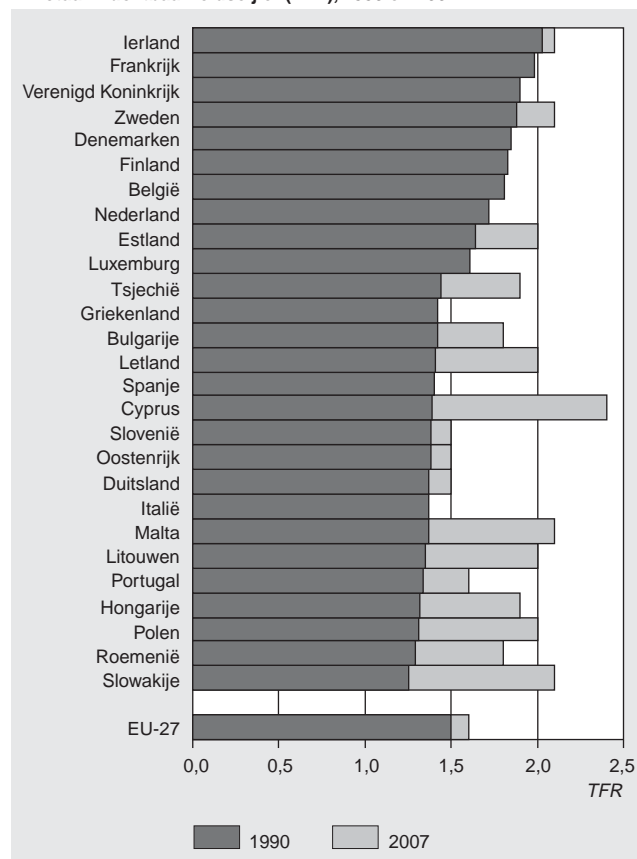
Ook het gezinsbeleid in de diverse landen speelt een rol in de timing van het eerste kind en de vruchtbaarheid. Het gezinsbeleid in de zuidelijke landen kenmerkt zich over het algemeen door weinig aandacht voor werkende moeders, lage kinderbijslag en weinig opvangvoorzieningen voor jonge kinderen. De Scandinavische landen kennen daarentegen ruime overheidsmaatregelen voor gezinnen en veel ondersteuning voor werkende ouders. Deze voorzieningen vertalen zich in een verhoudingsgewijs hoog totaal vruchtbaarheidscijfer van 1,85 in de noordelijke landen, tegen circa 1,35 in de Zuid-Europese landen. Daarnaast spelen ook sociaaleconomische omstandigheden een rol in het vruchtbaarheidsgedrag. Door de hoge jeugdwerkloosheid in Zuid-Europa stellen jongeren het krijgen van kinderen uit en investeren ze liever in het verwerven van een zo hoog mogelijk opleidingsniveau. De Oost-Europese landen combineren jong moederschap met een zeer lage vruchtbaarheid. De sociale en economische onzekerheid waarin deze landen na de val van het communisme rond 1990 terechtkwamen hebben, tezamen met grote sociaal-culturele veranderingen, een belangrijke rol gespeeld in de sterke daling van de vruchtbaarheid sinds 1990.

1. Gemiddelde leeftijd van de moeder bij geboorte van het eerste kind, 1990 en 2005

Bron: Eurostat, 2008
¹⁾ 2000 i.p.v. 2005
²⁾ 2003 i.p.v. 2005
³⁾ Geen gegevens

2. Totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR), 1990 en 2007

Bron: Eurostat, 2008

Toen en nu

Door schoolverzuim naar kerker

Onderwijs was volgens negentiende-eeuwse hervormers een van de belangrijkste middelen tot opvoeding en verheffing van het volk, en om die reden een staatstaak. Het gaf iedere burger de kans zich verstandelijk en zedelijk te ontwikkelen. Schoolverzuim fruinikte die ambitie en werd de voornaamste oorzaak genoemd van de gebrekkige opleidingsgraad van de bevolking en de immoraliteit van de samenleving.

Kennis van de werkelijke omvang én de oorzaken van het schoolverzuim waren nodig om adequate maatregelen te kunnen nemen. Als aangetoond werd dat het verzuim groot was, ondersteunde dat de pleidooien voor leerplicht. Al in 1869 wees het Schoolverbond erop dat het schoolverzuim een kwaad was dat de grondvesten van een welvarende maatschappij bedreigde. Je hoefde volgens het verbond maar naar de gevangenisstatistiek te kijken om hiervan een bevestiging te krijgen. De cijfers toonden dat in de periode 1849–1860 onder de gedetineerden de helft van de mannen en zes op de tien vrouwen niet konden lezen en schrijven. 'Door het gedrogt schoolverzuim naar de kerker gevoerd', schreef de rapporteur van het Schoolverbond, en oordeelde met de statistiek in de hand dat het verbond recht van bestaan had.

Hoe groot het verzuim rond 1900 precies was, wisten maar weinigen, want een betrouwbare verzuimstatistiek ontbrak. Een overzicht van het schoolbezoek en -verzuim, verkregen uit uiteenlopende metingen, publiceerde het CBS in zijn eerste *Statistiek van het betrekkelijk schoolverzuim* in 1902. De Centrale Commissie voor de Statistiek had in 1896 al wat voorwerk gedaan voor zo'n statistiek. Deze commissie was in 1892 opgericht om de discussie over sociale vraagstukken, zoals kinderarbeid en leerplicht, met relevante statistieken te schragen. Het onderzoek naar het schoolverzuim was een van de eerste zelfstandige onderzoeken van de commissie.

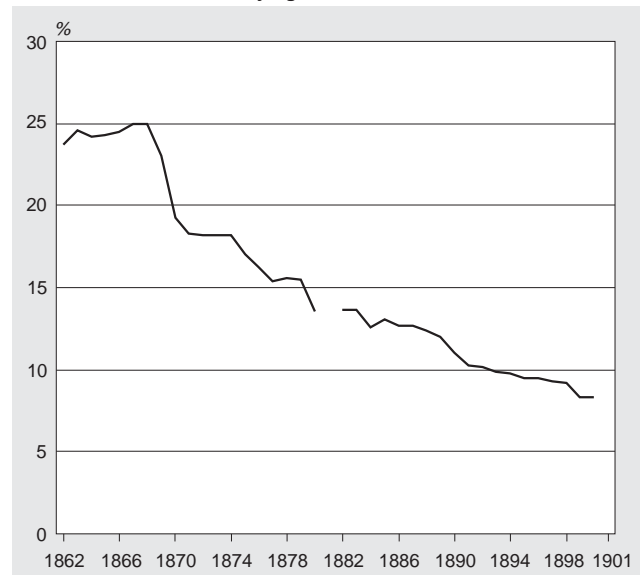
Het onderzoek was beperkt geweest tot drie arrondissementen en tot scholen voor kinderen uit de volksklassen. De commissie kon beschikken over de rapporten van de schoolopziemers. Uit het onderzoek kwam naar voren dat in Utrecht ruim 8 procent van alle schooltijden werd verzuimd, in Meerssen 11 procent en in Hoogeveen bijna 17 procent. Ziekte en werk waren de belangrijkste verzuimcategorieën. Werken, thuis in de huishouding, op het veld of in de venen, verklaarde 17 procent van het verzuim in Utrecht en 50 procent in de andere arrondissementen. Armoede – het niet kunnen betalen van het schoolgeld – was nauwelijks reden: in geen van de drie arrondissementen kwam het verzuim om deze reden boven de 1 procent uit.

Leerplicht moest het verzuim tegengaan. De Leerplichtwet (1901) betekende een grote stap in die richting. De kinderarbeid, de grote kwestie van de negentiende eeuw, kon er

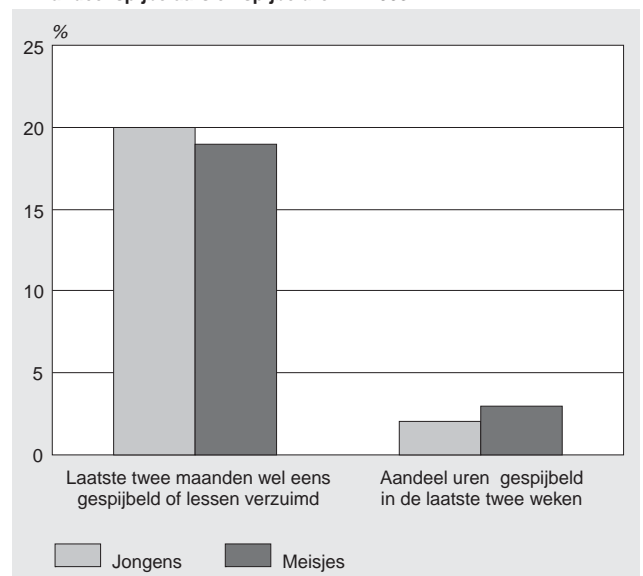
effectief mee worden aangepakt. Maar ook mét de sanctiemogelijkheden die de leerplichtwet biedt, was het incidentele schoolverzuim groot, en dat is nog steeds het geval. Uit schoolloopbaanonderzoeken is bekend dat bijna de helft van de bovenbouwleerlingen op havo en vwo wel eens heeft gespijeld, jongens evenveel als meisjes, en havo-leerlingen meer dan vwo-leerlingen. Het vermijden van tussenuren en onbelangrijke lessen, en het doen van ander schoolwerk zijn de voornaamste redenen.

Spijbelars doen het wel minder goed op school: ze scoren minder punten op een prestatiemotivatieschaal. Spijbelende vwo'ers hebben bovendien lagere rapportcijfers dan niet-spijbelars. Voor de havo kon een verband tussen spijbelen en schoolprestaties niet worden aangetoond.

1. Schoolverzuim van 6–12-jarigen

2. Aandeel spijbelaars en spijbeluren in 2003

Wijken en buurten

Almere naar aandeel 65-plussers

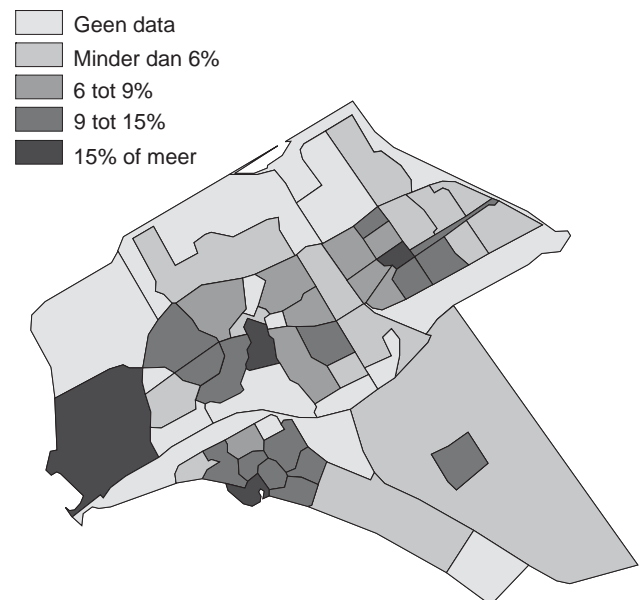
Almere is een jonge gemeente die werd gesticht in de tweede helft van de vorige eeuw. De eerste woningen werden in 1976 opgeleverd. Op 1 januari 2008 telde Almere ruim 180 duizend inwoners. Daarmee is Almere de zevende gemeente van Nederland en tevens de snelstgroeiende nieuwe stad van Europa. Op termijn moet Almere uitgroeien tot de vijfde gemeente van Nederland. Deze gemeente zal dan meer inwoners hebben dan Eindhoven en Tilburg.

De bevolkingsopbouw van Almere kenmerkt zich door een relatief groot aantal jongeren. In 2008 was bijna drie op de tien inwoners jonger dan 20 jaar, terwijl het landelijk gemiddelde 24 procent bedroeg. Het aandeel 20–64-jarigen was in Almere 63 procent. Het landelijk gemiddelde lag iets lager, met 61 procent. In Almere bedroeg het aandeel 65-plussers 7 procent. Het landelijk gemiddelde was twee keer zo hoog met 15 procent.

In het centrum van de eerste buurten van Almere wonen relatief veel ouderen. Uit de kerncijfers wijken en buurten blijkt dat het aandeel 65-plussers in het centrum van Almere-Haven, het oudste stadsdeel, maar liefst 30 procent bedroeg. In het centrum van Almere-Buiten was dit aandeel 29 procent. In de Oostvaardersbuurt, de Eilandenbuurt en de Sieradenbuurt, aan de rand van Almere-Buiten, was het aandeel 65-plussers met 2 procent daarentegen erg laag. Opvallend was het hoge aandeel

65-plussers in Almere-Poort. In deze kleine wijk, waar de eerste woningen minder dan tien jaar geleden werden opgeleverd, bedroeg het aandeel 65-plussers 29 procent.

65 plussers in Almere, 2008

Demografie in het nieuws

Polygamie

In Nederland wonen zeker 1 374 mensen die met minimaal twee vrouwen of mannen tegelijk zijn getrouwd, dat heeft minister Hirsch Ballin van Justitie medegedeeld. De minister baseert zich op cijfers uit de gemeentelijke basisadministratie (GBA). Polygamie is in Nederland verboden. Deze huwelijken die door buitenlanders in het buitenland zijn gesloten, worden hier echter nog wel erkend. Veel gehuwden met meerdere partners wonen al jaren in Nederland. Op basis van binnenkort te verschijnen onderzoek zal de minister bekijken of justitie meer mogelijkheden moet krijgen om polygamie te vervolgen als een in Nederland wonende buitenlander zich daaraan schuldig heeft gemaakt.

Bron: Dagblad De Pers, 19 november 2009

Mensen uit voormalige Oostbloklanden vaak niet ingeschreven

Slechts één op de drie Oost- en Midden-Europese arbeiders die in Nederland verblijven, schrijft zich in bij de gemeentelijke basisadministratie. Dat heeft het onderzoeksinstituut Risbo van de Erasmus Universiteit uit Rotterdam onderzocht. Vorig jaar woonden 165 duizend mensen uit EU-landen als Polen, Letland, Litouwen, Roemenië en Slowakije legaal in ons land. Van deze groep denkt een derde korter dan twee jaar in Nederland te blijven. Ongeveer 14 procent verwacht zich hier permanent te vestigen en een derde heeft nog geen idee hoe lang hij blijft. De arbeidsmigranten zijn over het algemeen hooggeschoolde mannen die hier laaggeschoold werk verrichten.

Bron: Algemeen Dagblad, 19 oktober 2009

Oudste mens ter wereld overleden

Voor zover bekend is de oudste mens ter wereld in mei 2009 overleden. Hoewel records moeilijk te peilen zijn wegens gebrekkige registraties woonde deze vrouw, die 130 jaar is geworden, in Kazachstan. De oudste inwoner in Nederland was medio oktober 2009 107 jaar oud. De oudste inwoner van Nederland ooit overleed in 2005 en was toen 115 jaar en 62 dagen oud. Het aantal honderdjarigen is sinds 1979 bijna vervijfvoudigd tot een aantal van ruim 1600. De groep 100-plussers groeit snel en bestaat bijna volledig uit vrouwen.

Bron: de Volkskrant, 16 oktober 2009

Kabinet stelt strenge eisen aan importbruiden

Het kabinet wil misbruik van huwelijksmigratie sterker bestijden. Het gaat om fraude, huwelijksdwang en neef-en-nicht-huwelijken. Ook komen er hogere eisen aan de Nederlandse taal van de huwelijkspartners. De ingrepen moeten het aantal importbruiden terugdringen. Minister van der Laan zegt dat het kabinet een grote hoeveelheid maatregelen heeft voorbereid. Voor emancipatie en tegen onderdrukking door bijvoorbeeld gedwongen huwelijken voor jonge vrouwen. Zij kunnen immers ten prooi vallen aan een familielid, geweld en isolatie in huis. Een importbruid moet daarom minstens 21 jaar oud zijn. Het kabinet onderzoekt de mogelijkheid deze leeftijd te verhogen naar 24 jaar. Op de Nederlandse ambassades in het buitenland komen ambtenaren die onderzoeken of een voorgenomen huwelijk geen schijn of dwang is.

Bron: Algemeen Dagblad, 3 oktober 2009

Trouw door crisis

Een van de weinige instituten die floreren in deze crisis, is het huwelijk. Hoe financieel onzekerder we ons voelen, hoe minder geneigd we zijn onze partner de laan uit te sturen. Zo was het aantal scheidingen in Australië in 2008 het laagst van de afgelopen twintig jaar, daalde in Groot-Brittannië het aantal scheidingen in één jaar met drie duizend en gingen in 33 van de 46 onderzochte staten in de VS veel minder mensen uit elkaar. Op het hoogtepunt van de bloei van de Amerikaanse economie in 2006 werd nog een record aantal huwelijke beëindigd door scheiding.

Bron: Intermediair, 17 september 2009

Ruim 40 duizend Japanners 100 jaar of ouder

Japan telt meer dan 40 duizend mensen van 100 jaar of ouder op een inwoneraantal van ruim 127 miljoen. Dat zijn er ruim twee keer zoveel als zes jaar geleden. Vrouwen vormen 86 procent van de eeuwelingen. De oudste Japanner is een vrouw van 114 jaar. Volgens het statistiekbureau van de VN zal Japan in 2050 bijna een miljoen mensen van 100 jaar of ouder tellen. Dat komt door de goede gezondheidszorg en de hoge levensstandaard. Hoewel eeuwelingen gezonder en actiever worden is de vergrijzing een bron van zorg, omdat het steeds moeilijker wordt de ouderdomspensioenen op te brengen en de kosten van de gezondheidszorg te dekken. Om dit op te lossen, moedigt de overheid ouderen aan langer te blijven doorwerken. De pensioengerechtigde leeftijd wordt geleidelijk verhoogd van 60 tot 65 en de kans is groot dat mensen door moeten werken tot hun zeventigste.

Bron: Algemeen Dagblad, 12 september 2009

Mededelingen

Jaarrapport Integratie 2008

Dinsdag 17 november heeft minister Van der Laan (WWI) de Integratiebrief aan de Tweede Kamer aangeboden. Een van de bijlagen bij deze brief is het Jaarrapport Integratie 2009, dat op verzoek van de minister is samengesteld. Deze publicatie wordt afwisselend door het SCP (2007 en 2009) en het CBS (in 2008) uitgebracht. Het Jaarrapport Integratie bevat een beschrijving van de belangrijkste ontwikkelingen op diverse onderwerpsterreinen die relevant worden geacht voor het integratieproces. Eind december zal deze publicatie in boekvorm uitkomen. Informatie: www.scp.nl

Van groei naar krimp: bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009

De bevolkingsgroei in Nederland neemt duidelijk af. Samen met de vergrijzing veroorzaakt dit een demografische omslag. Voor sommige regio's is bevolkingskrimp nu al realiteit zoals in Zuid Limburg, Noordoost Groningen, oostelijk Gelderland en delen van Zeeland. Andere staat dit binnenkort te wachten. De aanpak van krimp zal verschillen per regio. Dit schrijft het Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken (WPRB) in zijn negende rapport, getiteld: *Van groei naar krimp: een demografische omslag in beeld*. Verschenen begin oktober, onder redactie van Nico van Nimwegen en Liesbeth Heering.

NIDI rapport 80, ISBN nummer: 978-90-6984-594-4
Een uitgave van: KNAW Press. Uitgeverij Aksant, Amsterdam (www.aksant.nl).

Eurostat regional yearbook 2009

Begin oktober heeft Eurostat het regionale jaarboek 2009 gepubliceerd. Deze publicatie bevat informatie over de 27 lidstaten, de kandidaatlidstaten en de EFTA-landen. Een veelheid van statistische thema's wordt inzichtelijk gemaakt, zowel sociale als economische.
Product code: KS-HA-09-001, ISSN: 1830-9674
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

Reconciliation between work, private and family life in the European Union

Eind oktober heeft Eurostat de publicatie over de relatie tussen werk, privé-leven en gezin in de Europese Unie. Hierin staat informatie over verschillende aspecten van het combineren van werk en gezin, zoals arbeidsmarktparticipatie en grootte van de banen, ouderschapsverlof en kinderopvang.
Product code: KS-78-09-908 ISBN: 978-92-79-12859-2
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

Kerncijfers per gemeente

Op 4 december is *Demografische kerncijfers per gemeente 2009* verschenen. Deze CBS-uitgave bevat vier overzichten met hoofdzakelijk demografische cijfers per gemeente en provincie op 1 januari 2009: grenswijzigingen; de bevolking naar leeftijd en herkomstgroep; huishoudens en woningen; en de bevolkingsdynamiek in 2008.
Informatie: www.cbs.nl.

Scheiden en weer samenwonen

Elma Wobma en Arie de Graaf

Het totaal aantal echtscheidingen en flitsscheidingen was de laatste zeven jaar vrij stabiel. In 2008 lag dit aantal op 35 duizend. Zeven op de tien paren die rond de eeuwwisseling zijn getrouwd, hebben daaraan voorafgaand samengewoond. Deze huwelijken houden minder vaak stand dan huwelijken zonder voorafgaand samenwonen. Om inzicht te krijgen in wat er na de scheiding met ex-partners gebeurt, richt dit artikel zich op het verhuisgedrag van ex-partners, op het contact tussen de ex-partners en op de vraag of mannen en vrouwen na een (echt)scheiding opnieuw gaan samenwonen.

1. Inleiding

In Nederland hebben de afgelopen decennia grote veranderingen plaatsgevonden in relatievorming. Steeds vaker wonen paren ongehuwd samen en krijgen ze kinderen zonder eerst te trouwen. Naast de niet-gehuwde samenwoners hebben andere relatievormen, zoals het eenoudergezin en het samengestelde gezin, een vaste plaats verworven in de samenleving. Het aantal eenoudergezinnen en stiefgezinnen is de laatste decennia fors gegroeid door de sterke toename van het aantal echtscheidingen in de jaren zeventig en begin jaren tachtig. In de jaren negentig lag het aantal echtscheidingen zelfs ruim boven de 30 duizend per jaar. De groei van het aantal echtscheidingen hing samen met maatschappelijke ontwikkelingen, zoals emancipatie en een afnemende invloed van het geloof.

Dit artikel gaat in op de recente ontwikkelingen rond (echt)scheiding en op de redenen waarom mensen uit elkaar gaan. Aan de orde komt de vraag wie het initiatief nam, wat het verhuisgedrag was na de scheiding en hoe het contact was tussen de ex-partners. Ook wordt ingegaan op mensen die een (echt)scheiding hebben meegeemaakt en na enige tijd weer zijn gaan samenwonen met een nieuwe partner.

2. Uit elkaar

2.1 Echt- en flitsscheiding

Sinds 1995 schommelt het jaarlijks aantal ontbonden huwelijken door echtscheiding tussen 31 en 35 duizend, met een uitschieter in 2001 van 37 duizend (*grafiek 1*). Hoewel het aantal echtscheidingen sinds halverwege de

Gegevens

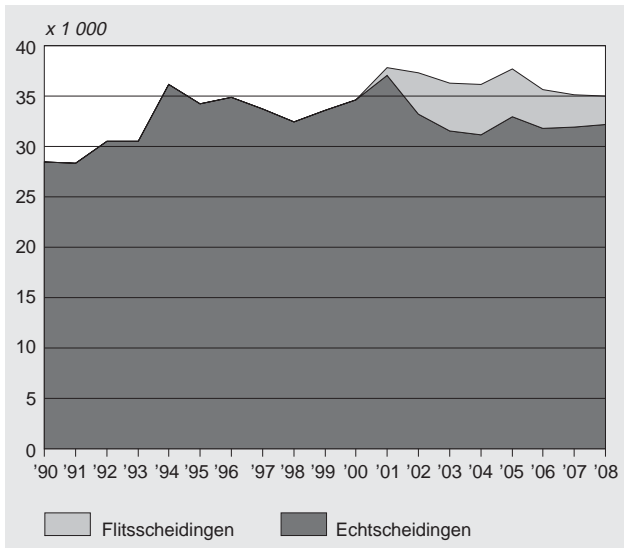
De gegevens in dit artikel zijn voor het merendeel afkomstig uit het Onderzoek Gezinsvorming 2008 (OG2008) van het CBS. Ook worden gegevens gepresenteerd afkomstig uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens. Deze gegevens hebben betrekking op echtscheidingen en flitsscheidingen. In het Onderzoek Gezinsvorming zijn gegevens verzameld over de sociaal-demografische kenmerken van mensen die in Nederland wonen. Het gaat daarbij om de huidige gezinssamenstelling en relaties in heden en verleden, maar ook om verwachtingen ten aanzien van toekomstige relaties en het krijgen van kinderen.

Het Onderzoek Gezinsvorming wordt sinds 1974 om de circa vijf jaar gehouden. In de periode maart tot en met augustus 2008 is het laatste Onderzoek Gezinsvorming uitgevoerd. Aan dit onderzoek namen 3,8 duizend mannen en 4,0 duizend vrouwen van 18 tot 63 jaar deel. Per huishouden is telkens slechts één persoon ondervraagd. Voor het onderzoek dat hier wordt gepresenteerd, zijn mannelijke en vrouwelijke respondenten geselecteerd die ooit een echtscheiding hebben meegeemaakt of ooit uit elkaar zijn gegaan na een periode van ongehuwd samenwonen. Aangezien de ex-partner niet is ondervraagd, is de informatie over de scheiding afkomstig van één persoon. In geval iemand meerdere keren is gescheiden, hebben de gegevens uit de steekproef betrekking op de laatste scheiding.

In het OG2008 zijn door middel van een aantal gesloten vragen de redenen vastgesteld waarom de laatste relatie van de respondent is beëindigd, en welke daarvan het belangrijkste was. Vervolgens zijn vragen gesteld over het verloop van de scheiding. Gevraagd is wie de beslissing nam om uit elkaar te gaan en wie als eerste, en om welke reden, het huis verliet. Gevraagd is verder naar het contact tussen de ex-partners. Daarbij is gekeken naar de situatie in het eerste jaar na de scheiding.

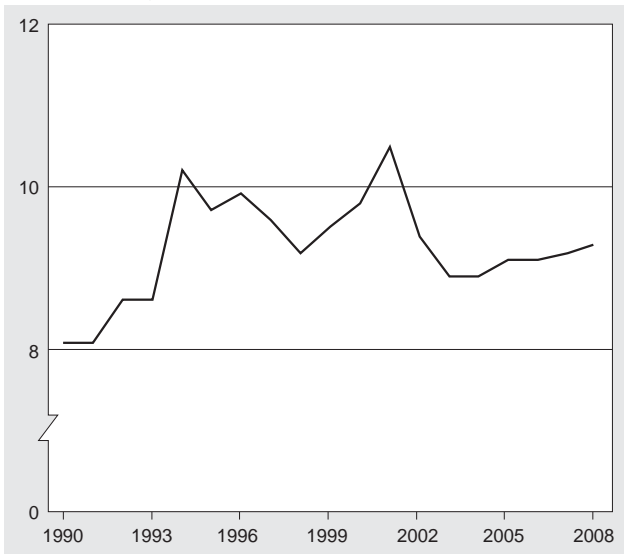
jaren negentig niet verder is toegenomen, is het totaal aantal verbroken relaties wel gestegen. De afgelopen decennia zijn immers steeds meer mensen ongehuwd gaan samenwonen, en de kans van ongehuwden om uit elkaar te gaan is groter dan die van gehuwde paren. Voorts heeft een aantal gehuwde paren het huwelijk omgezet in een partnerschap en dit partnerschap vervolgens beëindigd. Deze ontbonden huwelijken worden niet waargenomen in de echtscheidingsstatistiek. De mogelijkheid van een dergelijke 'flitsscheiding' blijkt voor veel paren een serieus alternatief te zijn geweest voor een formele echtscheiding. In 2008 kozen bijvoorbeeld 2,8 duizend paren

1. Echtscheidingen en flitsscheidingen

Bron: Bevolkingsstatistiek

2. Echtscheidingen per 1 000 echtparen

Bron: Bevolkingsstatistiek

Staat 1 Echtscheidingen, diverse cijfers

	Gemiddelde huwelijksduur in jaren	Gemiddelde leeftijd		Aandeel echtscheidingen met minderjarige kinderen	Aantal minderjarige kinderen betrokken bij echtscheiding
		man	vrouw		
				%	x 1 000
1996	12,2	40,8	38,1	46,4	29,5
2000	12,9	41,9	39,0	51,8	33,0
2005	13,8	43,7	40,7	57,4	33,9
2008	14,2	44,8	41,8	56,4	33,3

Bron: Bevolkingsstatistiek.

voor de snelle weg van de flitsscheiding. Sinds 1 maart 2009 is de omzetting van een huwelijk in een geregistreerd partnerschap afgeschaft en behoort de flitsscheiding tot het verleden (zie ook Van Huis en Loozen, elders in dit nummer).

Het aantal echtscheidingen is gedaald van 37 duizend in 2001 naar 32 duizend in 2008. Deze daling wordt vrijwel volledig gecompenseerd door de toename van het aantal flitsscheidingen. Hierdoor is het totaal aantal huwelijken dat door een echtscheiding of flitsscheiding wordt beëindigd de afgelopen jaren vrijwel gelijk gebleven. In relatieve zin is het aandeel echtscheidingen per duizend echtparen de afgelopen jaren licht gestegen (grafiek 2).

2.2 Kenmerken van echtscheiding

De huwelijken die in 2008 door echtscheiding werden ontbonden, hadden gemiddeld 14 jaar stand gehouden (staat 1). Mannen waren gemiddeld 44,8 jaar en vrouwen 41,8 jaar oud ten tijde van de scheiding. Zowel de huwelijksduur als de leeftijd van de partners bij echtscheiding is toegenomen. Dit laatste houdt verband met de toename van de leeftijd waarop men trouwt. Steeds meer gehuwde paren hebben voor het huwelijk ongehuwd samengewoond, waardoor de huwelijksleeftijd is gestegen.

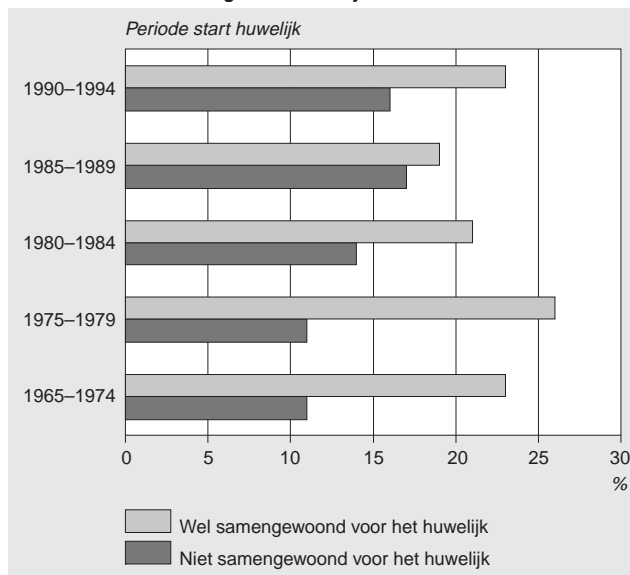
Sinds medio jaren negentig is het aandeel echtscheidingen waarbij minderjarige kinderen zijn betrokken gestegen van 46 naar 56 procent. In vier op de tien gevallen is er één kind in het spel, en in de meerderheid van de gevallen dus twee of meer. De laatste jaren maken jaarlijks ongeveer 33 duizend minderjarige kinderen de echtscheiding van hun ouders mee. Begin jaren negentig waren dat er nog ongeveer 25 duizend. Deze stijging is niet alleen een gevolg van de toename van het aantal echtscheidingen, maar vooral van het feit dat veel samenwoners pas gaan trouwen als er kinderen komen. Bij het uiteenvallen van ongehuwde relaties zijn in maar één op de vijf gevallen kinderen betrokken.

2.3 Samenwonen voor huwelijk

De afgelopen decennia is het aantal huwelijken dat volgde op een samenwoonrelatie fors gestegen. Van de huwelijken die rond 1970 zijn gesloten, kwam maar één op de tien voort uit een samenwoonrelatie. Van huwelijken die rond de eeuwwisseling zijn gesloten, geldt dit in zeven op

de tien gevallen. Ongehuwd samenwonen kan als een proefperiode worden beschouwd. De minst stabiele relaties zijn immers al verbroken voordat een huwelijk wordt overwogen. Als de relatie stabiel is gebleken of partners aan kinderen denken, trouwen ze vaak alsnog. Ondanks de proefperiode zijn huwelijken waaraan een samenwoonrelatie is voorafgegaan minder stabiel dan huwelijken zonder voorafgaand samenwonen (*grafiek 3*). Dit is ook voor andere landen geconstateerd (Liefbroer en Dorleijn, 2006; Stevenson en Wolfers, 2007). Hierbij moet worden opgemerkt dat paren die niet ongehuwd hebben samengewoond in toenemende mate een selecte groep vormen, die vaker afwijzend tegenover echtscheiding staat. Het gaat daarbij vooral om orthodox-protestanten. Vaak zijn deze paren religieuzer of in het algemeen traditioneler ingesteld. In de loop der tijd zijn de verschillen in echtscheidingskansen tussen huwelijken met en zonder voorafgaand samenwonen echter wel kleiner geworden. In de jaren zeventig was ongehuwd samenwonen nog een betrekkelijk uitzonderlijke relatievorm, die bij een selecte 'progressieve' groep hoorde. Tegenwoordig is trouwen zonder voorafgaand samenwonen eerder de uitzondering.

3. Aandeel echtscheidingen binnen 14 jaar

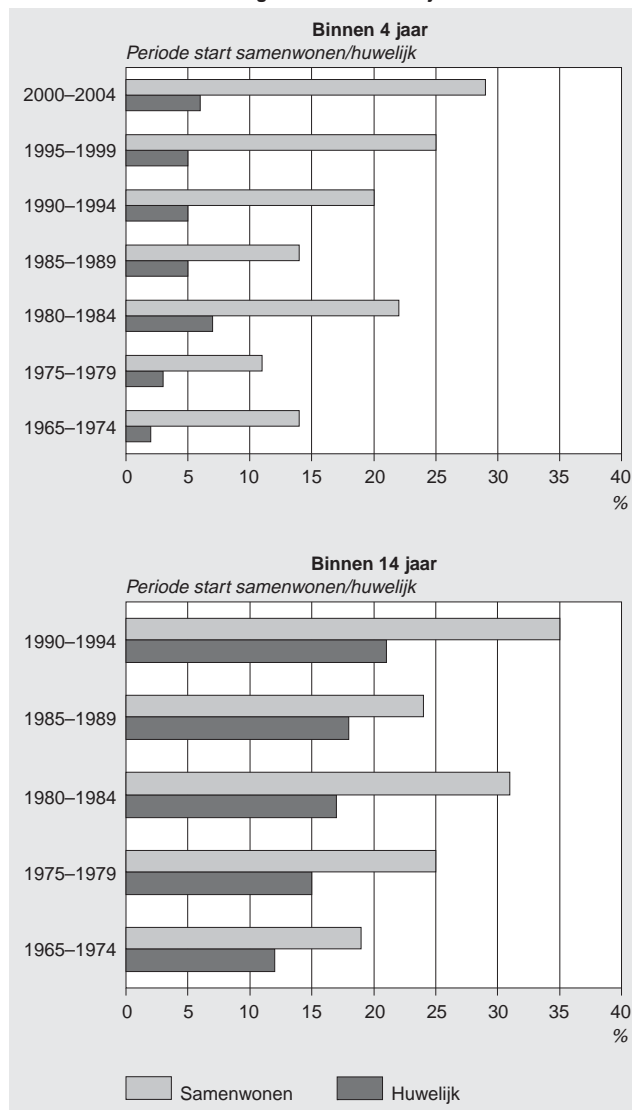
2.4 Ongehuwden en gehuwden

Ongeacht of er wel of geen periode van ongehuwd samenwonen aan is voorafgegaan, zijn huwelijken vooral in de eerste jaren veel stabielier dan relaties van mensen die ongehuwd samenwonen. Vier jaar na het begin van de relatie varieert het aandeel gescheiden vrouwen tussen de 2 en 7 procent, afhankelijk van de periode waarin de relatie tot stand kwam (*grafiek 4*). Van de vrouwen die ongehuwd samenwonen is dan al 11 tot 29 procent uit elkaar.

Naarmate de relatie langer duurt, neemt het verschil in stabiliteit tussen ongehuwde en gehuwde samenwoonrelaties af. Dit komt doordat het aantal samenwoners dat trouwt toeneemt naarmate relaties langer duren. Van de huwelijken die in de eerste helft van de jaren tachtig zijn gesloten, was één op de zes na 14 jaar in een echt-

scheiding geëindigd. Van de vrouwen die in deze periode ongehuwd zijn gaan samenwonen, waren drie op de tien niet meer samen met hun partner. Zes op de tien paren zijn in die 14 jaar getrouwd, en slechts één op de tien woonde na 14 jaar nog ongehuwd samen.

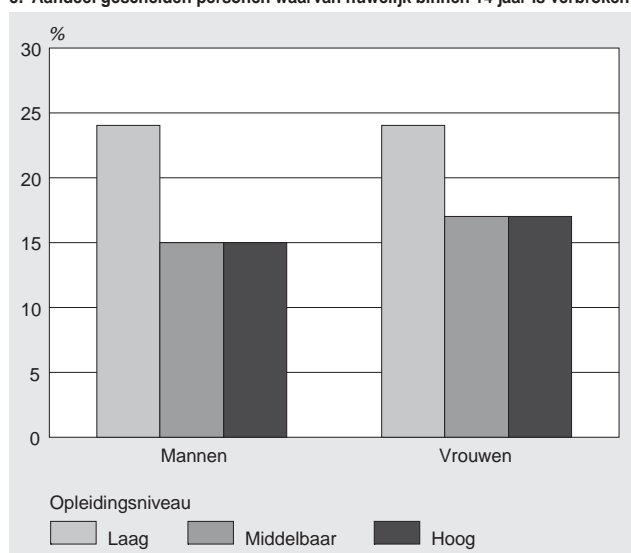
4. Aandeel relatie-ontbindingen binnen 4 en 14 jaar

2.5 Scheiding en opleiding

Doordat ze steeds vaker een langdurige opleiding volgen, zijn vrouwen tegenwoordig ouder dan voorheen als ze aan een relatie en kinderen beginnen. Hun toegenomen opleidingsniveau heeft bovendien sterk bijgedragen aan hun economische zelfstandigheid. Het ligt dan ook voor de hand te veronderstellen dat hoogopgeleide vrouwen eerder geneigd zullen zijn hun relatie te beëindigen. Dit blijkt echter niet zo te zijn. Van de paren die in de periode 1985-1994 zijn getrouwd, is per opleidingsniveau nagegaan welk aandeel binnen 14 jaar uit elkaar is gegaan. Mannen en vrouwen met een lage opleiding blijken vaker gescheiden te zijn dan hoger opgeleiden (*grafiek 5*). Daar-

5. Aandeel gescheiden personen waarvan huwelijk binnen 14 jaar is verbroken¹⁾

¹⁾ Start huwelijk in de periode 1985–1994

bij speelt de leeftijd waarop wordt getrouwd een rol. Laagopgeleiden trouwen vaker op jonge leeftijd, en hebben hierdoor een grotere kans dat hun relatie strandt. Dit resultaat komt overeen met wat in ander onderzoek in Nederland bij huwelijkscohorten van na 1965 is gevonden (De Graaf en Kalmijn, 2006)

2.6 Reden voor scheiding

In het OG2008 is aan respondenten die een scheiding hebben meegemaakt een aantal redenen voorgelegd, met de vraag aan te geven welke daarvan van toepassing waren op de laatst meegemaakte (echt)scheiding. De meeste mensen noemen meerdere redenen. In dat geval

is gevraagd wat uiteindelijk de belangrijkste reden was om de relatie te beëindigen.

Problemen in de relatiesfeer worden door zowel mannen als vrouwen die ooit gehuwd waren vaak als belangrijkste reden genoemd (*staat 2*). Bijna drie op de tien geven aan dat er iemand anders in het spel was. Ook 'het op elkaar uitgekeken zijn' en 'botsende karakters' worden relatief vaak genoemd. Opvallend is dat vrouwen veel vaker lichamelijk/geestelijk geweld of verslavingsproblemen noemen dan mannen (één op de tien, tegen 1 à 2 procent onder mannen). In hoeverre laatstgenoemde redenen betrekking hebben op de vrouw of op de man, kan niet uit het onderzoek worden afgeleid. Wel is het aannemelijk dat vrouwen deze redenen vaker als een probleem binnen de relatie zullen ervaren, omdat mannen frequenter dan vrouwen geweld plegen of verslavingsproblemen hebben (CBS, 2001).

Vaak zullen niet-gehuwd samenwonenden die uit elkaar gaan jonger zijn en een kortere relatie hebben gehad dan gehuwden. Zij noemen in grote lijnen dezelfde redenen voor het verbreken van de relatie als gehuwden. Een verschil is dat niet-gehuwden vaker aangeven dat onverenigbaarheid van hun toekomstplannen een reden was om uit elkaar gaan, en minder vaak dat er een derde in het spel was. De eerstgenoemde reden past in het beeld dat ongehuwd samenwonen vaak een 'proefhuwelijk' is.

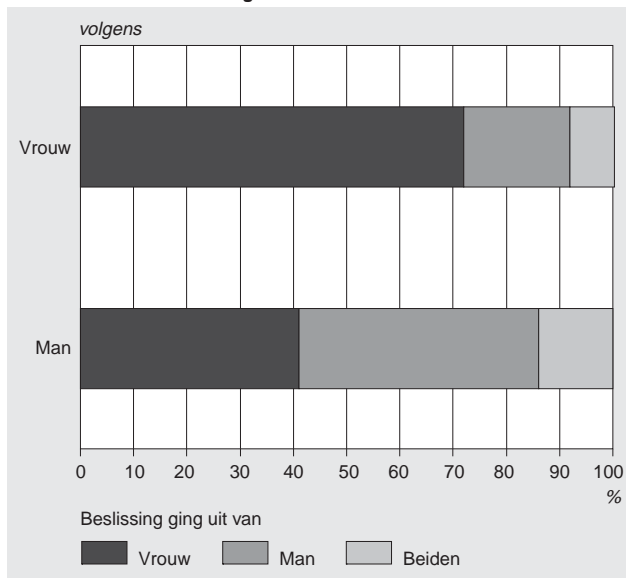
2.7 De beslissing

Volgens de ondervraagde vrouwen is de eerste stap om uit elkaar te gaan zeven op de tien keer door de vrouw gezet (*grafiek 6*). Volgens de mannen was dat bij maar vier op de tien scheidingen het geval. Dat beide partners het besluit min of meer tegelijk namen, wordt door mannen iets vaker gerapporteerd dan door vrouwen. Een deel van de mannen en vrouwen heeft kennelijk een ander idee over

Staat 2
Belangrijkste reden om uit elkaar te gaan

	Echtscheiding		Uit elkaar niet-gehuwd samenwonen	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
	%			
Iemand anders in het spel	30	26	21	23
Op elkaar uitgekeken	24	17	29	21
Karakters botsten	18	14	22	16
Toekomstplannen onverenigbaar	6	5	11	11
Verslavingsproblemen	2	10	1	6
Sociale of culturele verschillen	4	4	3	5
Lichamelijk of geestelijk geweld	1	8	0	4
Gezondheidsproblemen	4	5	3	3
Jaloezie / geen vertrouwen	0	1	1	2
Verschillende kindwens	2	1	1	2
Seksuele problemen	2	2	1	0
Financiële problemen	2	2	2	1
Andere redenen	6	7	5	4
	<i>abs.=100%</i>			
Totaal aantal respondenten	375	460	537	584

6. Initiatief tot scheiden volgens man en vrouw

de aanzet tot de scheiding, of voelt zich beter bij het idee zelf de eerste stap te hebben gezet.

In het verlengde van het initiatief om te scheiden ligt het indienen van een verzoek tot echtscheiding bij de rechtbank. Tegenwoordig dienen zes op de tien paren een gezamenlijk verzoek in. Bij drie op de tien echtscheidingen dient de vrouw het in. Een verzoek van de man is, met een op de tien gevallen, vrij uitzonderlijk (Sprangers en Steenbrink, 2008).

2.8 Wie vertrekt?

Nadat de beslissing is gevallen om de relatie te beëindigen, verlaat doorgaans een van de partners de woning. Om meer inzicht te krijgen in het verhuisgedrag van de ex-partners, is in het onderzoek gevraagd wie als

eerste het huis heeft verlaten. Voor de totale groep die ooit gescheiden is of uit elkaar is gegaan, blijkt dat van de helft van de paren de vrouw gaat verhuizen. Dat beiden direct na de scheiding de woning verlaten, komt niet vaak voor. Het verlaten van de woning blijkt sterk samen te hangen met het eigendom van de woning. Bij ruim acht op de tien scheidingen is het de eigenaar van de woning die in het huis achterblijft.

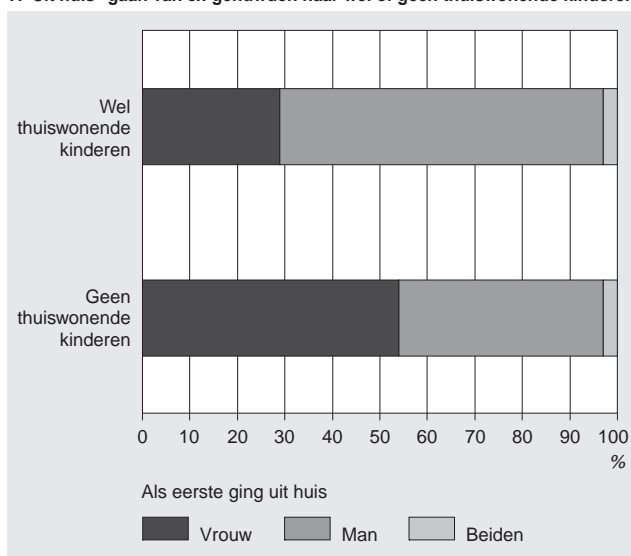
Ook de aanwezigheid van kinderen tijdens de scheiding speelt een rol. Van echtparen met kinderen die ten tijde van de echtscheiding in een huurwoning woonden, blijft in zes op de tien gevallen de moeder, doorgaans met de kinderen, in de woning achter (grafiek 7). Deze beslissing ligt voor de hand, omdat de kinderen zo niet worden belast met een verhuizing, met alle gevolgen van dien. Bij niet-gehuwd samenwonenden zonder kinderen die in een huurwoning wonen, verlaat in zes op de tien gevallen juist de vrouw het huis.

2.9 Contact ex-partners

Nadat één van beide partners nieuwe huisvesting heeft gevonden of zelfs beiden de woning hebben verlaten, blijkt dat ongeveer de helft van de ex-partners in het eerste jaar nadat de relatie is verbroken redelijk tot goed contact heeft met de ex-partner. Vrouwen zijn over het algemeen iets negatiever over het contact met hun ex-man dan mannen over het contact met hun ex-vrouw. Een kwart van de vrouwen is van mening dat de relatie met de ex-partner kort na de scheiding slecht was. Mannen hebben een iets positiever beeld van het contact met hun ex-vrouw: slechts één op de vijf vond het contact slecht. Naarmate de periode na de scheiding langer is, neemt het contact tussen de ex-partners af (Fischer, 2004).

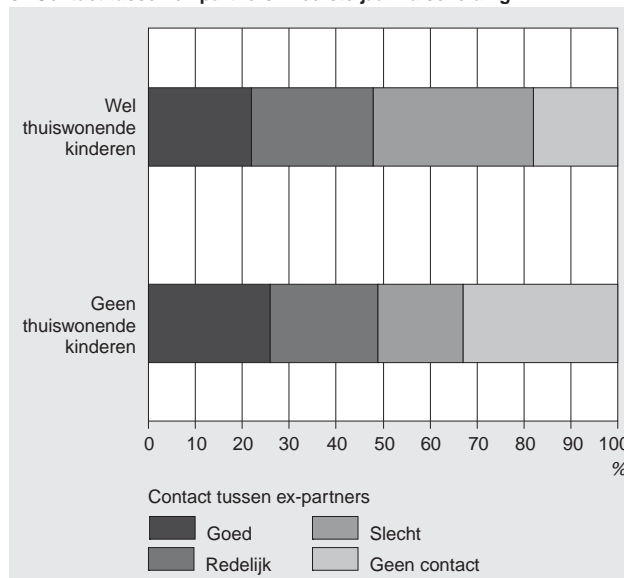
De aanwezigheid van thuiswonende kinderen bij het verbreken van de relatie bepaalt in belangrijke mate of er wel of geen contact is tussen de ex-partners. Zijn er geen kinderen bij de scheiding betrokken, dan hebben ruim drie

7. Uit huis¹⁾ gaan van ex-gehuwden naar wel of geen thuiswonende kinderen

¹⁾ Huurwoning

8. Contact tussen ex-partners in eerste jaar na scheiding

op de tien ex-partners geen contact meer met elkaar (*grafiek 8*). Zijn er wel kinderen bij het verbreken van de relatie, dan geldt dit voor twee op de tien. Wel is opvallend dat bij de aanwezigheid van kinderen het contact tussen de ouders vaak slecht is (34 procent). De helft van de ex-partners heeft redelijk tot goed contact met elkaar, ongeacht de aanwezigheid van kinderen.

3. Weer samenwonen

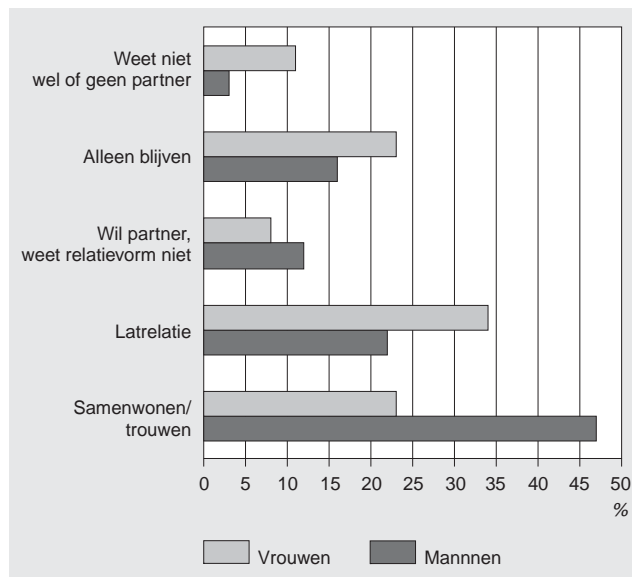
3.1 Ex-gehuwden en toekomst

(Echt)scheiding is een belangrijke oorzaak van de toename van het aantal alleenstaanden en eenoudergezinnen op jonge en middelbare leeftijd. De sterke toename van het aantal niet-gehuwde samenwoners speelt hierbij een belangrijke rol, omdat samenwoners een grotere kans hebben om uit elkaar te gaan dan gehuwden (zie paragraaf 2.4).

Het merendeel van de gescheiden personen die momenteel alleenwonen, wil in de (nabije) toekomst wel weer graag een partner. Meer mannen dan vrouwen hebben deze wens: 16 procent van de mannen geeft aan het liefst alleen te blijven wonen, van de vrouwen is dit een kwart. Dat eerder gehuwde vrouwen vaker alleen willen blijven wonen dan mannen, heeft zeer waarschijnlijk te maken met de aanwezigheid van kinderen en hun reactie op een nieuwe partner. De helft van de eerder gehuwde vrouwen heeft thuiswonende kinderen, tegen maar een op de vijf gescheiden mannen.

Voorals mensen van middelbare leeftijd die gehuwd zijn geweest kiezen relatief vaak voor een latrelatie. Van de gescheiden mannen die nu alleen of met hun kinderen wonen, heeft of wil 22 procent een latrelatie (*grafiek 9*). Van de eerder gehuwde vrouwen is dat 34 procent. Het gaat hierbij vooral om mensen uit de middelbare leeftijdsgroep. Van de eerder gehuwde mannen geeft bijna de helft

9. Alleenstaanden die ooit gehuwd zijn geweest naar verwachte relatievorm

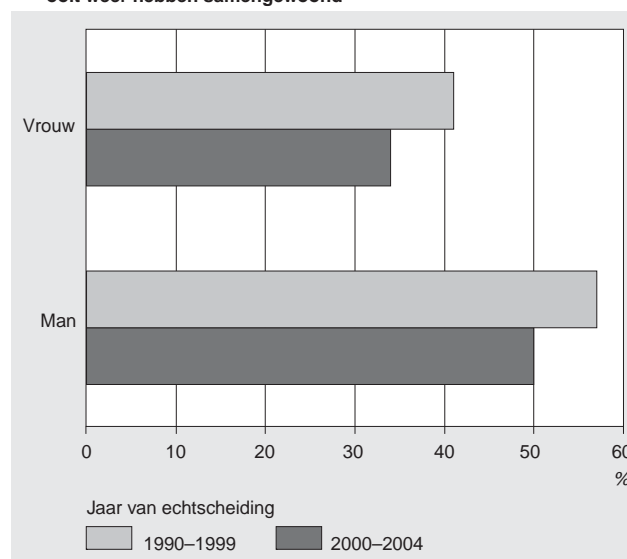
er de voorkeur aan om al dan niet gehuwd te gaan samenwonen, tegen maar een kwart van de vrouwen.

3.2 Weer samen na echtscheiding

Naast de wens om weer samen te gaan wonen, spelen ook de mogelijkheden mee om dit te realiseren. Zo neemt de kans op een nieuwe partner over het algemeen af met de leeftijd en is de aanwezigheid van kinderen in het huishouden een belemmerende factor. Ook de reden van echtscheiding en de manier waarop men de scheiding verwerkt heeft, speelt een rol.

Binnen vier jaar na echtscheiding zijn zes op de tien mannen die in de jaren negentig een echtscheiding hebben meegemaakt weer gehuwd of niet-gehuwd gaan samenwonen. Bij vrouwen is dit aandeel kleiner: vier op de tien vrouwen heeft weer samengewoond (*grafiek 10*). De gemiddelde leeftijd bij echtscheiding was in die periode voor mannen 38 jaar en voor vrouwen 35 jaar. Voor zowel mannen als vrouwen die in de periode 2000–2004 zijn gescheiden, is het aandeel dat binnen vier jaar een samenwonenrelatie heeft (gehad) iets lager. De gemiddelde leeftijd bij echtscheiding is voor dit echtscheidingscohort hoger dan die voor het echtscheidingscohort 1990–1999, wat van invloed kan zijn op de samenwonenkansen. De kans om weer te gaan samenwonen na een echtscheiding is immers sterk afhankelijk van leeftijd. Hoe ouder men is bij een echtscheiding, hoe kleiner de kans dat men weer gaat samenwonen (Van Huis en Visser, 2001).

10. Gescheiden personen (1e huwelijk) die binnen vier jaar ooit weer hebben samengewoond

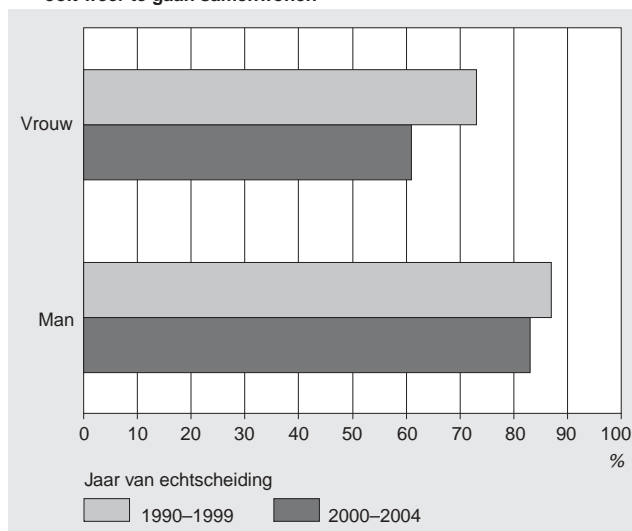

In het onderzoek naar repartnering is voor beide echtscheidingscohorten een periode van vier jaar onderzocht. Om voor mannen en vrouwen uit deze echtscheidingscohorten een totale uiteindelijke samenwonenkans te bepalen, zijn de verwachtingen wat betreft niet-gehuwd samenwonen of trouwen van deze mensen meegenomen in de analyse. Uit *grafiek 11* blijkt dat meer dan 80 procent van de gescheiden mannen uiteindelijk opnieuw een samenwonenrelatie

denkt aan te gaan. Voor vrouwen ligt dit aandeel tussen de 60 en 70 procent. Hieruit blijkt dat de kansen voor vrouwen om na de echtscheiding weer te gaan samenwonen kleiner zijn dan die voor mannen. Uit onderzoek is gebleken dat ouders die alleen kinderen opvoeden minder snel weer samenwonen, omdat ze vanwege de zorg voor hun kinderen minder gelegenheid hebben om nieuwe partners te ontmoeten (Kalmijn en De Graaf, 2000). Ook blijken alleenstaande ouders het aangaan van een nieuwe relatie bewust uit te stellen tot dat de kinderen het huis uit zijn. Bijna 80 procent van de kinderen blijft na de scheiding bij de moeder wonen (De Graaf, 2005). Hierdoor lijkt de kans om weer een samenwoonrelatie aan te gaan voor vrouwen kleiner dan voor mannen.

Om het effect van de aanwezigheid van kinderen tijdens de echtscheiding te onderzoeken, zijn de plannen van gescheiden vrouwen met thuiswonende kinderen onderzocht. Zij blijken een kleinere kans te hebben om later weer een samenwoonrelatie aan te gaan. Het aandeel vrouwen dat verwacht weer te gaan samenwonen ligt tussen de 50 en 70 procent. Een derde van de vrouwen geeft de voorkeur aan een latrelatie boven een samenwoonrelatie (grafiek 9).

11. Gescheiden personen (1e huwelijk) die verwachten ooit weer te gaan samenwonen¹⁾

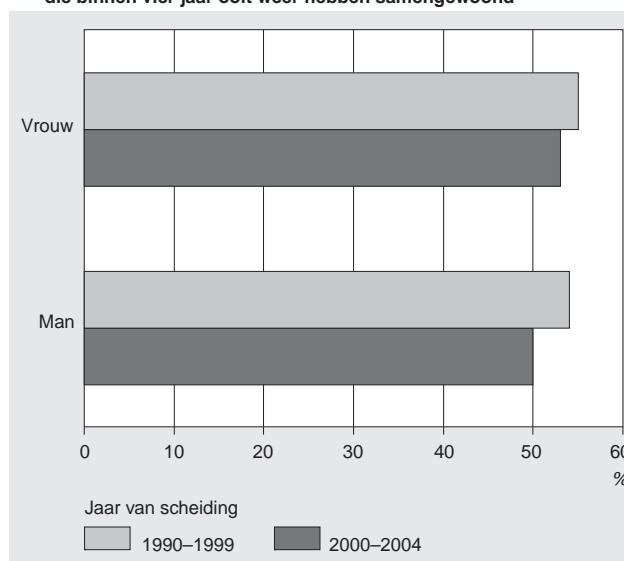
¹⁾ Inclusief ooit weer samengewoond na echtscheiding

3.3 Weer samen na verbroken samenwoonrelatie

Ongehuwden die na een samenwoonrelatie uit elkaar gaan, zijn in het algemeen jonger dan gehuwden die een relatie beëindigen. De kans om weer te gaan samenwonen is onder meer afhankelijk van de leeftijd bij uit elkaar gaan. De gemiddelde leeftijd van ongehuwde mannen bij scheiding ligt rond 28 jaar, voor vrouwen rond 26 jaar. Voor gehuwde paren ligt de leeftijd bij echtscheiding tien jaar hoger. Binnen vier jaar na scheiding heeft ruim de helft van zowel mannen als vrouwen die in de jaren negentig of begin deze eeuw zijn gescheiden weer een relatie waarmee men gehuwd of niet-gehuwd is gaan samenwonen (grafiek 12). Opvallend is dat er hier, in tegenstelling tot wat we eerder zagen na echtscheiding, geen verschil is

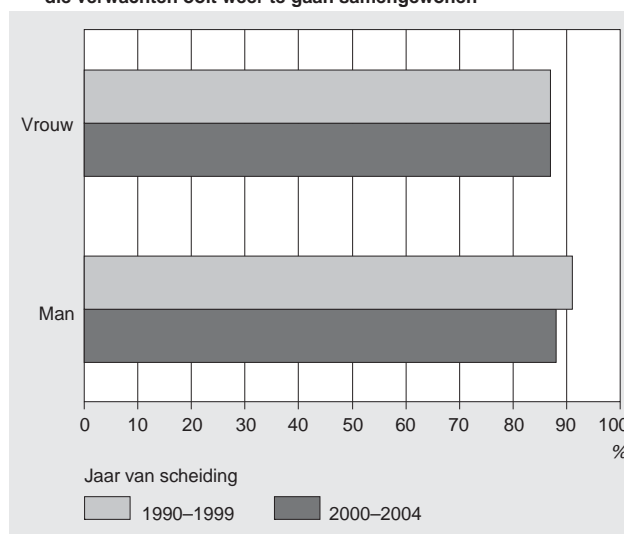
tussen mannen en vrouwen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat bij scheiding van ongehuwde jonge paren zelden kinderen betrokken zijn.

12. Gescheiden personen (1e ongehuwde samenwoning) die binnen vier jaar ooit weer hebben samengewoond

Aan de groep die ooit ongehuwd heeft samengewoond en na vier nog niet heeft samengewoond, is gevraagd of men in de toekomst wil samenwonen. De uiteindelijke samenwoonkans bedraagt voor zowel mannen als vrouwen circa 90 procent (grafiek 13). Dit betekent dat negen op de tien jonge ex-samenwoners hoogstens enkele jaren zonder partner wonen en de intentie uitspreken voor een samenwoonrelatie. De jonge leeftijd en de afwezigheid van kinderen bij scheiding verhogen de kans op een nieuwe samenwoonrelatie. Het alleen zijn wordt door veel jonge mensen niet als een ideale leefsituatie gezien.

13. Gescheiden personen (1e ongehuwde samenwoning) die verwachten ooit weer te gaan samengewonen¹⁾

¹⁾ Inclusief ooit weer samengewoond na scheiding.

4. Conclusie

Het aantal relatieontbindingen door scheiding is de laatste decennia sterk toegenomen. Tussen 1990 en 2001 is het aantal echtscheidingen gestegen van ruim 28 duizend naar bijna 38 duizend. Sinds 2002 is het aantal echtscheidingen en flitscheidingen licht gedaald en vervolgens vrij constant gebleven op een niveau van ongeveer 35 duizend. Daarnaast groeit door de toename van het ongehuwd samenwonen en de grotere ontbindingskansen van deze relaties ook het aantal mensen dat na ongehuwd samenwonen uit elkaar gaat. De groep alleenstaanden bestaat hierdoor, behalve uit jongeren die vanuit het ouderlijk huis zijn gaan alleenwonen of ouderen die hun partner hebben verloren, voor een groot deel uit mensen die eerst getrouwd zijn geweest of ongehuwd hebben samengewoond. Voor het merendeel van de alleenstaanden en in minder mate voor eenoudergezinnen is het alleenwonen van tijdelijke aard.

De mate van toename van het aantal alleenstaanden en eenoudergezinnen hangt mede af van de lengte van de periode van alleenwonen, alvorens een nieuwe samenwoonrelatie wordt aangegaan. Ruim de helft van de mannen die een echtscheiding hebben meegemaakt woont na vier weer samen. Voor vrouwen ligt dit aandeel tussen de 30 en 40 procent. Uiteindelijk verwachten ruim acht op de tien mannen die gehuwd zijn geweest weer samen te wonen of trouwen. Tussen 30 en 40 procent van de vrouwen verwacht de komende tijd niet meer te gaan samenwonen of te trouwen. Een van de oorzaken is dat men vaak nog thuiswonende kinderen heeft.

Van de ongehuwden die hebben samengewoond en gemiddeld 10 jaar jonger waren bij het uit elkaar gaan dan degenen die een huwelijk achter de rug hadden, heeft binnen vier jaar ruim de helft weer een samenwoonrelatie.

Uiteindelijk verwachten bijna negen op de tien mannen en vrouwen in de toekomst weer een samenwoonrelatie aan te gaan. De kans om weer te gaan samenwonen is mede afhankelijk van geslacht, leeftijd en het hebben van thuiswonende kinderen. De toename van het aantal jonge en middelbare alleenstaanden en eenoudergezinnen als gevolg van relatieontbinding door (echt)scheiding bestaat daarmee voor een groot gedeelte uit mensen die maar betrekkelijk korte tijd alleenwonen.

Literatuur

CBS, 2001, Vademecum Gezondheidsstatistiek Nederland 2001. CBS, Voorburg/Heerlen.

Fischer, T., 2004, Parental divorce, conflict and resources. Ponsen en Looijen BV, Wageningen.

Huis, L.T. van, en H. Visser, 2001, Weer samenwonen na scheiding of verweduwing. Maandstatistiek van de Bevolking 49(2), blz. 17–20.

Huis, M. van, en S. Loozen, 2009, Dertigduizend flitscheidingen, 2001–2009. Bevolkingstrends 57(4), blz. 33–34.

Graaf, A. de, 2005, Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten. Bevolkingstrends 53(4), blz. 39–46.

Graaf, P.M. de, and M. Kalmijn, 2006, Change and stability in the social determinants of divorce: a comparison of marriage cohorts in the Netherlands. European Sociological Review 22, blz. 561–572.

Kalmijn, M. en P.M. de Graaf, 2000, Gescheiden vaders en hun kinderen: een empirische analyse van voogdij en bezoekfrequentie. Bevolking en Gezin (29)2, blz. 59–84.

Liefbroer, A.C. and E. Dourleijn, 2006, Unmarried cohabitation and union stability: testing the role of diffusion using data from 16 European countries. Demography 43(2), blz. 203–221.

Sprangers A. en N. Steenbrink, 2008, Bijna 33 duizend echtscheidingszaken afgehandeld in 2007. Bevolkingstrends 56(3), blz. 14–18.

Stevenson, B. en J. Wolfers, 2007, Marriage and divorce: Changes and their driving forces. Journal of Economic Perspectives 21(2), blz. 27–52.

Wie krijgt na echtscheiding de woning?

Het effect van Gender Balance op het behouden van de woning na een echtscheiding

Barbara ten Hengel¹⁾ en Jan Latten²⁾

Een echtscheiding kan niet alleen gepaard gaan met veel emoties, maar ook met ingrijpende financiële gevolgen. Aangezien vrouwen vaak de minst verdienende partner zijn, gaan zij er na de echtscheiding in financiële zin veelal op achteruit. Niet zelden houdt dit tevens in dat vrouwen de lasten van de voormalig echtelijke woning niet alleen kunnen dragen en gedwongen zijn de woning te verlaten. Huidige trends op het gebied van emancipatie zouden dit patroon echter wel eens kunnen afzwakken of doorbreken. Vrouwen zijn immers steeds beter opgeleid en vaker actief op de arbeidsmarkt. Als gevolg hiervan zijn de inkomsten van vrouwen een steeds belangrijker deel gaan uitmaken van de totale huishoudinkomsten, waarmee de zogenaamde bargaining power, oftewel onderhandelingsmacht, van vrouwen binnen het huwelijk is toegenomen. Voor dit artikel is onderzocht welke rol de verhouding tussen de inkomsten van man en vrouw, aangeduid met Gender Balance, speelt in het behouden van de woning na de echtscheiding.

Het onderzoek heeft aangetoond dat de Gender Balance inderdaad van belang is bij het kunnen behouden van de woning. De partner die in het huwelijk het meeste bijdroeg aan de inkomsten van het huishouden behoudt vaker de woning. Deze bevinding blijkt echter veel sterker in een traditionele situatie, waarin de man meer verdient dan zijn vrouw, dan in een niet-traditionele situatie, waarin de vrouw meer inkomsten geniet dan haar partner. Een evenwichtige Gender-Balance blijkt dus niet genoeg garantie te zijn voor gelijke kansen. Bovendien blijkt het effect van Gender Balance minder belangrijk te zijn dan het feit of het voormalige paar een koopwoning bewoonde. Dat vergroot duidelijk de kans dat de voormalige echtgenote de woning zal verlaten. Anderzijds, de aanwezigheid van kinderen leidt juist vaker tot het vertrek van de man uit de woning. Geconcludeerd kan worden dat vrouwen met een moderne, evenwichtige Gender Balance meer kans hebben de woning te behouden dan vrouwen met een traditionele Gender Balance, maar nog steeds geen gelijke kans. Ook met gelijke bijdrage aan de huishoudinkomsten komt het vaker voor dat vrouwen na de scheiding de woning verlaten.

1. Inleiding

Een echtscheiding is een zeer ingrijpende gebeurtenis die niet alleen met veel emoties gepaard kan gaan, maar ook

verstreckende economische gevolgen kan hebben. Een echtscheiding houdt immers in dat één huishouden wordt gesplitst in twee afzonderlijke huishoudens. Inkomens van beide partners zijn niet langer gebundeld, het schaalvoordeel van twee inkomens vervalt en vaste lasten kunnen niet langer worden gedeeld. Daarnaast zal er ten minste één nieuwe woning gezocht moeten worden, en soms twee woningen als geen van beiden de woonlasten van de oude woning kan betalen. Als één van beiden vertrekt, is het de vraag wie van de partners in de echtelijke woning kan blijven wonen, en wie zal moeten vertrekken.

Vooraf vrouwen blijken er gemiddeld genomen nog steeds financieel op achteruit te gaan na een echtscheiding (Bouman, 2004). Tijdens het huwelijk, zeker wanneer het paar kinderen heeft, werken vrouwen aanzienlijk minder uren dan hun partners, en verdienen ze derhalve minder. Bovendien blijkt het vaak nog zo te zijn dat ook in een gelijke functie het uurloon van vrouwen lager ligt dan dat van mannen. Deze zwakkere economische positie tijdens het huwelijk speelt vrouwen parten wanneer de relatie verbroken wordt. In veel gevallen is het inkomen van deze vrouwen ontoereikend om in de echtelijke woning te kunnen blijven wonen: het zijn vaker vrouwen dan mannen die de woning verlaten. Dit kan worden gerelateerd aan de zwakkere economische positie die vrouwen binnen het huwelijk innemen (Feijten, 2005; Poortman, 2002).

Huidige maatschappelijke trends zouden dit patroon echter wel eens kunnen afzwakken of doorbreken. Vrouwen nemen immers een steeds geëmancipeerdere positie in: zij zijn beter opgeleid dan in voorgaande decennia, zijn vaker actief op de arbeidsmarkt en hebben zo een hoger inkomen dan vorige generaties vrouwen. Omdat vrouwen mede daardoor een sterkere economische positie binnen het huwelijk innemen, veranderen de verhoudingen binnen het huwelijk. De vraag is nu of een verbeterde economische positie binnen het huwelijk ook zichtbaar wordt in de situatie na een eventuele echtscheiding. Hier richten we ons daarbij op de echtelijke woning: behouden vrouwen binnen een, in termen van verdiende inkomsten, gelijkwaardige huwelijksrelatie na een echtscheiding vaker de echtelijke woning dan vrouwen met een relatief laag inkomen?

2. Theoretische achtergrond

2.1 Gender Balance en onderhandelingsmacht

Naast kwesties met betrekking tot de voogdij van de kinderen en het regelen van financiële zaken, is volgens Mulder en Wagner (2009) de vraag wie van de ex-partners in de

¹⁾ Dit artikel is gebaseerd op de masterscriptie van Barbara ten Hengel die zij schreef als student sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam.

²⁾ Jan Latten werkt zowel bij de Universiteit van Amsterdam als bij het CBS.

voormalige echtelijke woning mag blijven wonen, één van de fundamentele zaken bij een echtscheiding.

Een verhuizing is kostbaar, zowel in materiële als immateriële zin. Men vertrekt uit de vertrouwde omgeving en de urgentie van de verhuizing leidt vaak tot een achteruitgang in woningkwaliteit (Mulder en Wagner, 2009). In dergelijke gevallen zal er tussen de partners onderhandeld moeten worden over de vraag wie in de woning mag blijven wonen. Van belang hierbij is de onderhandelingsmacht van elk van de partners. De onderhandelingspositie van een partner zal zwakker zijn als hij of zij het initiatief voor de echtscheiding genomen heeft. Het wordt dan vaak als rechtvaardiger ervaren dat deze persoon de echtelijke woning verlaat. Behalve door dit aspect zal de onderhandelingspositie van partners in belangrijke mate worden bepaald door de financiële verhoudingen binnen het voormalige huwelijk (Grossbard-Shechtman, 2003).

Ook volgens Blumberg en Coleman (1989) vormt de mate waarin elk der partners een *financiële* bijdrage aan het gemeenschappelijke huishouden levert de basis voor de machtsverdeling binnen een huwelijk. Op basis van de aard van economische machtsverhoudingen binnen de relatie construeren Blumberg en Coleman (1989) vervolgens de Gender Balance als maat voor machts-(on)gelijkheid binnen het huwelijk. Een ongelijke Gender Balance houdt in dat één van beide partners een grotere financiële bijdrage levert en daarmee meer macht heeft binnen het huwelijk dan de ander, terwijl de Gender Balance in evenwicht is wanneer beide partners een gelijkwaardige financiële bijdrage leveren.

Op basis van Blumberg en Coleman (1989) is in *grafiek 1* een schematisch overzicht van drie mogelijke typen Gender Balance weergegeven, te weten een traditionele, een moderne en een niet-traditionele machtsbalans.

De traditionele Gender Balance slaat, in termen van macht uit in het voordeel van de man. Als kostwinner heeft hij de grootste economische macht, en waarschijnlijk meer

invloed op beslissingen. Vrouwen in dergelijke huwelijken zouden in onderhandelingen binnen het huwelijk volgens deze theorie weinig invloed hebben. Dit impliceert overigens niet dat de partner met de laagste inkomsten er binnen het huwelijk slecht aan toe is (zie bijvoorbeeld Wilkie et al., 1998). Beide partners hoeven de machtsverhoudingen niet als oneerlijk te ervaren

Toch zijn vrouwen met weinig of geen eigen inkomsten in zekere zin economisch afhankelijk binnen het huwelijk. Een eventuele echtscheiding zal in dit geval onvermijdelijk een achteruitgang in koopkracht van de vrouw betekenen (Bouman, 2004).

In huwelijken waarin vrouwen ook bijdragen aan het huishoudensinkomen, is de Gender Balance meer in evenwicht. Volgens de theorie van Blumberg en Coleman (1989) hebben zij op grond daarvan meer onderhandelingsmacht binnen het huwelijk, en speelt hun mening een belangrijker rol op beslissingsmomenten. Poortman (2002) spreekt in dit geval van een egalitaire verhouding tussen partners. Vrouwen zijn economisch minder afhankelijk van het huwelijk, en hoeven na het eventueel verbreken van het huwelijk minder te vrezen voor hun koopkracht dan hun gehuwde seksegenoten zonder baan. Aan de andere kant merkt Poortman (2002) op dat het voor dergelijke gelijkwaardige paren mogelijk is dat de verdiensten van de vrouw een steeds belangrijker rol voor het huishouden gaan spelen. Men is immers gewend geraakt aan de levensstandaard die voortvloeit uit een dubbel inkomen. Een relatie waaraan beide partners een gelijkwaardige economische bijdrage leveren, is op deze manier stabiel dan relaties waarin een scheve inkomstenverhouding voorkomt (Rogers, 2004). De levensstandaard is dan namelijk gebaseerd op het tweeverdienersgezin, en kan niet op basis van één inkomen worden voortgezet. Er treedt wederom afhankelijkheid op, maar nu kan deze afhankelijkheid worden aangeduid als een 'symmetrische afhankelijkheid' (Oppenheimer, 1997).

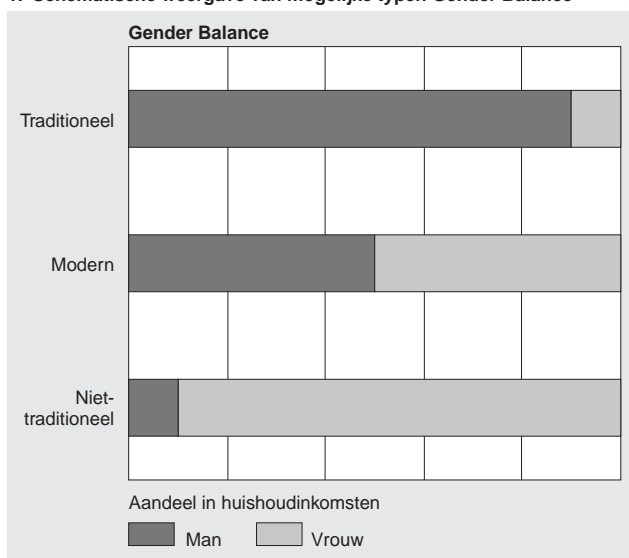
Een onevenwichtige Gender Balance, maar dan in het voordeel van de vrouw, is ook mogelijk. In deze huwelijken heeft de vrouw meer inkomsten dan haar man en neemt ze op basis daarvan een sterkere machtspositie in binnen het huwelijk. Omdat deze verhouding het tegenovergestelde is van de traditionele machtsverhouding, wordt dit type Gender Balance hier als 'niet-traditioneel' aangeduid.

2.2 Verschuiving in de Gender Balance?

Als gevolg van emancipatorische ontwikkelingen neemt zowel het onderwijsniveau als de arbeidsparticipatie van gehuwde vrouwen toe. Dit heeft tot nu toe al geleid tot een toename van het aandeel vrouwen met eigen inkomsten. Hierdoor verschuift de economische Gender Balance langzaam richting meer moderne, of zelfs niet-traditionele, paren. Dit zal in het algemeen ook de onderhandelingspositie van vrouwen hebben versterkt.

Blumberg en Coleman (1989) benadrukken overigens dat machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen, op microniveau gezien, niet alles zeggen over de reële

1. Schematische weergave van mogelijke typen Gender Balance

Bron: Eigen bewerking naar aanleiding van Blumberg en Coleman (1989).

Gender Balance. De uiteindelijke Gender Balance is volgens hen namelijk ook afhankelijk van machtsverhoudingen op andere schaalniveaus, zoals op niveau van de klasse, de natie en de wereldeconomie. De typering van een reële Gender Balance ligt dus iets genuanceerder, waarbij ook het multidimensionele karakter van macht via normen en waarden onderkend dient te worden. Wij beperken ons hier tot kostwinnersbijdrage als indicator.

2.3 Gender Balance tijdens huwelijk en de financiële situatie na de echtscheiding

Een echtscheiding heeft vaak verstrekende financiële gevolgen. Zo moeten de kosten voor wonen nu individueel gedragen worden (Feijten, 2005). Mede hierdoor bestaan er grote verschillen in welvaart tussen paren en alleenstaanden, waarbij vooral éénoudergezinnen een laag welvaartsniveau kennen (Latten, 2003). In vergelijking met gehuwde vrouwen hebben gescheiden vrouwen hebben dan ook vaker financiële problemen (Poortman, 2002). Bovendien is hun woonsituatie minder gunstig. Ook alleenstaande gescheiden mannen minder gunstig te scoren op zaken als inkomen, uitkeringsafhankelijkheid, financiële problemen en woonsituatie dan gehuwde mannen (Poortman, 2002).

Toch hoeft een echtscheiding niet voor elke partner tot financiële achteruitgang te leiden. Zo kan de partner die tijdens het huwelijk het overgrote deel van de inkomsten inbracht er na een echtscheiding in koopkracht op vooruit gaan. Na echtscheiding mist hij of zij namelijk slechts een klein deel van het voormalige huishoudensinkomen, terwijl de gezamenlijke inkomsten niet langer gedeeld hoeven te worden (Bouman, 2004). Degene die tijdens het huwelijk financieel afhankelijk was van zijn of haar partner zal met een forse achteruitgang in koopkracht te maken krijgen. In de meerderheid van de gevallen is dit nog steeds de vrouw, aangezien zij tijdens het huwelijk vaak parttime werkte en (veel) minder verdiende dan haar man, zeker wanneer het paar kinderen heeft. Vaak krijgen vrouwen na de scheiding de kinderen toegewezen, waardoor zij meer personen moeten onderhouden van één inkomen. Voor kinderloze vrouwen zijn de financiële gevolgen van een echtscheiding minder ingrijpend, omdat deze vrouwen zowel voor als na de echtscheiding vaker werkten (Bouman, 2005).

Gescheiden partners die tijdens het huwelijk ongeveer evenveel verdienden, en dus een gelijkwaardige Gender Balance hadden, zullen beiden te maken krijgen met een achteruitgang in koopkracht in verband met verlies van het schaalvoordeel (Bouman, 2004).

2.4 Wie vertrekt?

Mannen hebben vaker een grotere financiële draagkracht, en zijn daardoor bijvoorbeeld beter in staat hun partner uit te kopen en de koopwoning tot individueel eigendom te maken. Voor vrouwen gaat dit niet op; zij zullen vaker de koopwoning moeten verlaten (Fokkema, 2001). Schouw en Dieleman (1987) beschreven deze problematiek al eerder, en merkten op dat de teruggang in inkomsten en ver-

mogen de woonmogelijkheden van gescheiden vrouwen beperkt. Zo is het voor hen vaak alleen mogelijk een kleinere huurwoning te betrekken. Als de man de echtelijke woning verlaat, is hij vaak beter in staat op den duur weer in de koopsector terug te keren. Voor vrouwen is dit, vanwege hun zwakkere positie op de arbeidsmarkt, veelal gecombineerd met de zorg voor kinderen, veel minder het geval (De Wilde, 2008). Diverse studies hebben aangetoond dat vrouwen na een echtscheiding te maken krijgen met een achteruitgang in woningkwaliteit (Feijten, 2005).

Uit de literatuur zijn diverse andere factoren naar voren gekomen die een rol spelen bij de vraag wie van de partners de echtelijke woning behoudt. In de eerste plaats blijkt in veel gevallen een koopwoning te leiden tot vertrek van de vrouw, terwijl mannen juist vaker uit een huurwoning vertrekken (Fokkema, 2001; Feijten, 2005).

Daarnaast is aangetoond dat vrouwen meer kans hebben de woning te (moeten) verlaten als zij jonger zijn dan hun partner (Sullivan, 1986; Gram-Hansen en Bech-Danielsen, 2008). Mulder en Wagner (2009) analyseerden de invloed van het eventuele leeftijdsverschil. Als een vrouw aanzienlijk jonger is dan de ex-man, zal zij eerder vertrekken. Als de voormalige partners ongeveer even oud zijn, zou het vaker zo zijn dat ze beiden vertrekken. In het geval de vrouw ouder is dan haar ex-man, of als de man slechts twee tot vier jaar ouder is dan de vrouw, is de kans echter groter dat de man vertrekt.

Ook de aanwezigheid van kinderen blijkt belangrijk. Volgens Symon (1990) is de kans groter dat de vrouw vertrekt als er geen kinderen zijn. Uit het onderzoek van Fokkema (2001) blijkt dat als het paar wel kinderen heeft, de man in 60 procent van de gevallen de woning verlaat. De woning wordt dan vaak aan de vrouw toegewezen, omdat zij tevens de zorg voor de kinderen op zich neemt (De Graaf, 2005).

Daarnaast blijkt de stedelijkheidsgraad van de woongemeente een rol te spelen in de kans om de woning te verlaten. Onderzoek van Gram-Hanssen en Bech-Danielsen (2008) toonde aan dat in minder verstedelijkte gebieden de vrouw vaker de woning verlaat.

De studie van Mulder en Wagner (2009) heeft aangetoond dat de partner die al vóór de scheiding in de woning woonde, een grotere kans heeft om in de woning te blijven wonen. Ook als één van de partners de enige eigenaar van de woning is, komt het vaak voor dat deze partner de woning behoudt. Volgens De Graaf (2005) geldt dit verband zelfs in 80 procent van de gevallen. Daarnaast blijkt dat degene die het initiatief nam voor de scheiding, vaak ook degene is die uit de woning vertrekt (Gram-Hanssen en Bech-Danielsen, 2008; Fokkema, 2001; Mulder en Wagner, 2009).

De inkomstenverhouding tussen partners tijdens het huwelijk speelt dus een rol in de financiële situatie van de ex-partners na de echtscheiding. Vrouwen zijn vaker dan mannen niet in staat de echtelijke woning te behouden, en moeten vanwege hun zwakkere economische positie genoegen nemen met een woning van mindere kwaliteit. Tegelijkertijd is echter duidelijk dat vrouwen binnen het

huwelijk meer dan vroeger een betaalde baan hebben en medekostwinner zijn. Hun economische positie binnen het huwelijk schuift meer in de richting van een evenwichtige Gender Balance.

In dit onderzoek staat dan ook de relatie tussen de relatieve inkomstenverhouding van partners tijdens het huwelijk, aangeduid als de Gender Balance, en de situatie na de echtscheiding centraal. De vraag is in hoeverre, en op welke wijze, het type Gender Balance het verlaten van de echtelijke woning na een echtscheiding beïnvloedt. De aanname hierbij is dat een economisch sterkere partner meer kans maakt om de echtelijke woning te behouden. Nu vrouwen in economische zin een sterkere positie binnen het huwelijk innemen, zou dat betekenen dat zij vaker de woning kunnen behouden. Daarnaast is in dit onderzoek gekeken in hoeverre andere factoren een rol spelen.

3. Gegevens en methoden

Ter beantwoording van voorgaande vraag is gebruik gemaakt van gegevens uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Deze gegevens betreffen alle inwoners van Nederland en bevatten belangrijke informatie over de demografie van levensloopgegevens, zoals woonadressen en verhuisgedrag. Hierdoor is men niet afhankelijk van mogelijk subjectieve enquêtes, waarin slechts één van de partners geïnterviewd is en deze partner een vertekend beeld van de situatie kan geven.

Voor dit onderzoek is de woonsituatie van de ex-partners op het moment dat de echtscheiding formeel in het SSB is geregistreerd (moment t) vergeleken met de situatie op het moment dat de partners nog gehuwd waren en samen op één adres woonden. Om eventuele anticiperende effecten van de echtscheiding te ondervangen, is ervoor gekozen de huwelijkse situatie te meten twee jaar voordat de echtscheiding formeel rond is, op moment $t-2$.

Geselecteerd zijn de echtscheidingen van vrouwen van 19-44 jaar. Deze generatie vrouwen is geboren en opgegroeid in een periode waarin zich grote maatschappelijke veranderingen hebben voltrokken (zie bijvoorbeeld Latten en De Graaf, 1997). Onder deze jongere generatie vrouwen zullen naar verwachting meer vrouwen zijn met een gelijkwaardige, of zelfs omgekeerde Gender Balance. Dit is van belang om voldoende 'moderne' typen Gender Balance in de analyse te betrekken.

Staat 1
Indeling typen Gender Balance

Aandeel vrouw in huishoudinkomsten	Classificering Gender Balance in inkomsten	Balans
Minder dan 20%	Traditioneel	Uit balans
20 tot 45%	Modern-anderhalfverdieners	Uit balans
45 tot 55%	Modern-egalitair	In balans
55 tot 80%	Matig niet-traditioneel	Uit balans
80% of meer	Niet-traditioneel	Uit balans

De Gender Balance is bepaald op basis van de verhouding tussen de inkomsten van man en vrouw tijdens het huwelijk. De inkomsten zijn gemeten aan de hand van het totaal fiscaal maandbedrag van de persoon, vanuit verschillende inkomstenbronnen die de persoon op het peilmoment heeft. De Gender Balance in inkomsten is verdeeld in vijf categorieën (staat 1).

De eigendomssituatie van de woning, de aanwezigheid van kinderen, het leeftijdsverschil tussen partners, de stedelijkheidsgraad van de woongemeente, de WOZ-waarde van de woning en de hoogte van het huishoudensinkomen zijn ook meegenomen als mogelijke verklarende factoren in de analyse.

4. De onderzoeksgroep vóór de echtscheiding

De meerderheid van de gescheiden echtparen in ons onderzoek blijken geclassificeerd te kunnen worden als 'modern – anderhalfverdiener' (staat 2). Bij 43 procent van de paren blijken de inkomsten van de vrouw tussen de 20 en 45 procent van het huishoudensinkomen uit te maken. Traditionele paren vormen met 37 procent de tweede groep, terwijl moderne paren met een gelijkwaardige inkomstenverdeling ongeveer 11 procent van het bestand vormen. De twee typen Gender Balance waarbij de vrouw meer verdient dan de man komen veel minder voor. Paren waarbinnen de vrouw tussen de 55 en 80 procent van het huishoudensinkomen verzorgde, of meer dan 80 procent bijdroeg, vormen respectievelijk bijna 6 en 4 procent van alle paren.

Veder valt uit de weergave op te maken dat in de onderzoeksgroep de ex-paren met een moderne, gelijkwaardige, Gender Balance iets jonger zijn dan ex-paren met een ander type Gender Balance. Op basis van de mediane leeftijd van mannen en vrouwen lijkt het leeftijdsverschil binnen de paren niet erg te variëren. Wel is te zien dat het aandeel paren waarvan de vrouw meer dan vijf jaar ouder is dan haar man, toeneemt naarmate het type Gender Balance opschuift in de richting van 'niet-traditioneel'. Tegelijkertijd valt echter ook het omgekeerde te zien. Paren waarvan de man meer dan tien jaar ouder is dan de vrouw, komen vaker voor naarmate het type Gender Balance minder traditioneel is. In eerste instantie was het vermoeden dat dit veroorzaakt zou kunnen worden door het feit dat van de paren met een niet-traditionele Gender Balance de man reeds met pensioen is. Controles hebben laten zien dat dit echter niet het geval is.

In nagenoeg alle huishoudens die op basis van de Gender Balance geclassificeerd zijn als traditioneel, zijn kinderen onder de 17 jaar aanwezig (93 procent). Dit volgt logischerwijs uit het feit dat veel vrouwen na de geboorte van het eerste kind minder gaan werken, of soms helemaal stoppen met werken. Van de paren met een moderne Gender Balance zijn relatief de meesten kinderloos.

Het hoogste mediane huishoudensinkomen wordt behaald door de paren met een anderhalfverdieners of gelijkwaardig model, en door paren met een matig niet-traditioneel

Staat 2
Kenmerken gescheiden paren

	Aandeel vrouw in huishoudeninkomsten				
	minder dan 20% (traditioneel)	20 tot 45% (Modern- ander- halfverdieners)	45 tot 55% (modern-egalitair)	55 tot 80% (matig niet- traditioneel)	80% of meer (niet-traditioneel)
Aandeel in analysebestand					
Absoluut	4 959	5 735	1 504	797	504
Percentage	36,7	42,5	11,1	5,9	3,7
Leeftijd (mediaan)					
Man	38	38	36	38	37
Vrouw	36	35	33	35	34
Leeftijdsverschil (%)					
Man 10 jaar of meer ouder	8,7	8,2	10,3	11	11,3
Man 5 tot 10 jaar ouder	23,3	22	21,5	25,8	19,8
Man 2 tot 5 jaar ouder	34,3	35,1	31,1	29,7	31,3
Man 1 jaar ouder, gelijke leeftijd, of vrouw 1 jaar ouder	25,7	26,6	26,4	22,2	26,2
Vrouw 2 tot 5 jaar ouder	6,3	5,7	7,6	7,2	6
Vrouw 5 jaar of meer ouder	1,8	2,3	3,1	4	5,4
Totaal	100	100	100	100	100
Kinderen (%)					
Eén of meer kinderen in huishouden	92,9	81,5	64,4	66	77,6
Inkomsten (€ per maand) (mediaan)					
Man	2 825	2 564	1 943	1 357	0
Vrouw	0	1 215	1 907	2 292	1 527
Huishouden	3 036	3 794	3 883	3 633	1 565
Woning					
Koopwoning (%)	63,5	68	56	52,7	48
WOZ-waarde in euro's (mediaan)	117 983	119 344	108 907	112 991	105 050
Stedelijkheidsgraad woongemeente (%)					
Zeer sterk	14	14,3	20,5	24,2	25,5
Sterk	23,2	24,3	25,6	25,3	26,5
Matig	23	23,9	20,7	18,9	15,9
Weinig	22,6	22,5	18,4	17,3	16,5
Niet	17,3	15	14,8	14,2	15,5
Totaal	100	100	100	100	100

Bron: CBS, SSB.

type Gender Balance (alle rond 3 800 euro per maand). Het huishoudensinkomen van traditionele paren ligt hier iets onder (3 026 euro per maand), terwijl dat van niet-traditionele paren aanzienlijk lager ligt (de mediaan van het inkomen ligt op 1 565 euro). Deze bevinding komt overeen met resultaten uit de literatuur, waarin aangetoond werd dat paren met een niet-traditionele Gender Balance vaak lagere huishoudensinkomens kennen dan andere paren. Dit wordt onder meer toegeschreven aan het feit dat mannen binnen een niet-traditionele Gender Balance vaak werkzoekend of arbeidsongeschikt zijn.

Het eigenwoningbezit blijkt met 68 procent het hoogst onder paren met een modern anderhalfverdieners type Gender Balance. Van paren met een niet-traditionele Gender Balance bezit minder dan de helft een koopwoning. Voor een belangrijk deel is dit toe te schrijven aan het inkomstenniveau van de paren. De samenhang tussen het huishoudensinkomen en de mate van eigenwoningbezit blijkt dan ook sterk te zijn (Cramer's $V = 0,40$, $p < 0,001$). Toch gaat deze samenhang niet altijd op. Zo werd al duidelijk dat paren met een moderne gelijkwaardige Gender Balance de hoogste mediane inkomens genieten. Het aandeel koopwoningen bij dit type Gender Balance blijft echter achter bij de traditionele paren en paren met een anderhalfverdienersmodel. Dit kan samenhangen met de iets lagere leeftijd van paren in dit type, en

met het feit dat het aandeel (vooralsnog) kinderloze paren hoger is onder paren met een moderne Gender Balance. Veel paren maken namelijk pas de overstap naar een koopwoning als zij zeker zijn van de relatie, bijvoorbeeld bij trouwen of het krijgen van kinderen (Mulder, 1997).

De WOZ-waarde van de woning houdt ongeveer gelijke tred met het aandeel eigenwoningbezit: over het algemeen lijkt te gelden dat hoe groter het aandeel eigenwoningbezitters is binnen een type Gender Balance, des te hoger de mediaan is van de WOZ-waarde van de woning. Dit hangt samen met het feit dat de WOZ-waarde van koopwoningen over het algemeen hoger is dan die van huurwoningen.

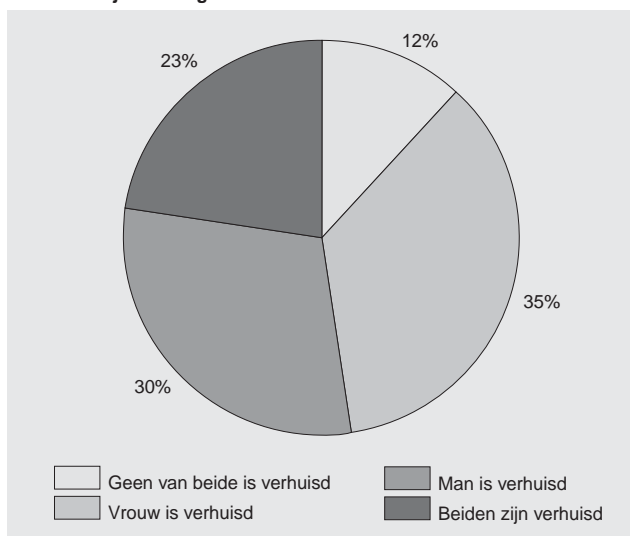
Ook is de stedelijkheidsgraad van de woongemeente per type Gender Balance getoond in de staat. Hieruit kan worden opgemaakt dat van moderne gelijkwaardige, en (matig) niet-traditionele paren een groter aandeel in een zeer sterk stedelijke omgeving woont dan van traditionele paren en anderhalfverdieners. De bevinding dat paren met een niet-traditionele Gender Balance vaker een huurwoning bewonen, wordt hier ook deels door verklaard. Er bestaat namelijk een verband van redelijke sterkte tussen de stedelijkheidsgraad van de woongemeente en het eigendomstype van de woning, waarbij huurwoningen vaker voorkomen in stedelijke gebieden (Cramer's $V = 0,25$; $p < 0,001$).

5. Wie heeft na de echtscheiding de woning verlaten?

5.1 Het beeld ongeacht de Gender Balance

Vergeleken met de situatie twee jaar voordat de echtscheiding formeel is uitgesproken, blijkt het iets vaker de vrouw te zijn die niet meer in de echtelijke woning woont dan de man (zie *grafiek 2*). In 35 procent van de gevallen is de vrouw elders gaan wonen en is de man in de echtelijke woning achtergebleven. Bij 30 procent van de paren is het de man die is vertrokken. Bij 23% van de paren blijkt zowel de man als de vrouw de echtelijke woning te hebben verlaten.

2. Op moment van uitgesproken echtscheiding niet meer woonachtig in echtelijke woning

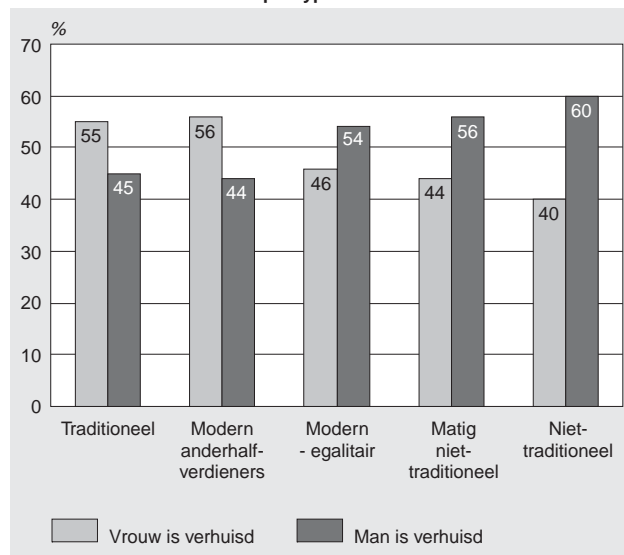
Bron: CBS, SSB

5.2 Het belang van de Gender Balance voor het behouden van de echtelijke woning

Grafiek 3 laat zien op welke wijze de aard van de Gender Balance het verlaten van de echtelijke woning beïnvloedt. Situaties waarin beide partners na echtscheiding nog in de echtelijke woning wonen, of waarin beiden de woning verlaten hebben, zijn hierbij buiten beschouwing gelaten. Duidelijk zichtbaar is dat bij gescheiden paren met een traditionele Gender Balance de vrouw vaker de woning heeft verlaten. Zodra de inkomsten van de ex-partners ongeveer gelijkwaardig waren, slaat dit beeld om, en is het vaker de man dan de vrouw die is vertrokken. Bij het andere uiterste, de paren met een niet-traditionele Gender Balance is het vaker de man die de woning verlaat. De statistische samenhang is gering, maar wel significant (Cramer's $V = 0,09$; $p < 0,001$). Op het eerste gezicht lijkt het vertrek van de man of vrouw dus inderdaad mede beïnvloed te worden door de aard van de Gender Balance van het voormalige echtpaar, waarbij de economisch sterkere partner vaker de woning zal behouden.

Om te achterhalen in hoeverre andere achtergrondkenmerken een rol kunnen spelen, is de invloed van een aantal kenmerken op de vertrekans van man en vrouw uiteengezet in *grafiek 4*. Deze invloed is aan de hand van odds

3. Vrouw of man is verhuisd per type Gender Balance

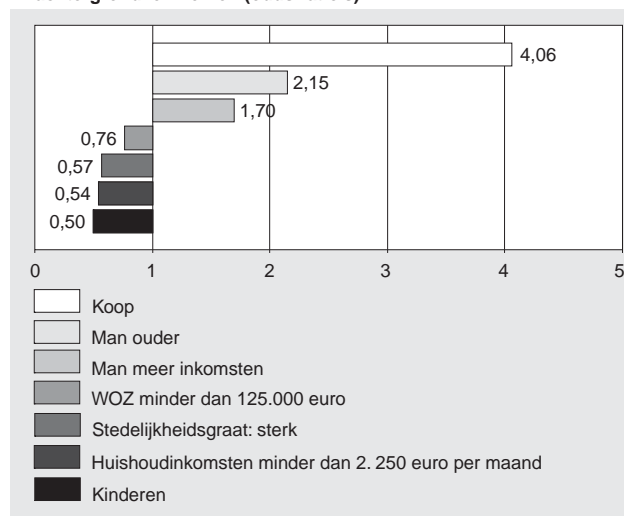

Bron: CBS, SSB

ratios geanalyseerd. Een odds ratio (OR) van 1, gegeven een bepaalde omstandigheid of voorwaarde, betekent in dit geval dat de waarschijnlijkheid dat de man verhuist gelijk is aan de waarschijnlijkheid dat de vrouw verhuist. Wanneer bijvoorbeeld wordt gelet op het feit of het om een koop- of huurwoning gaat (de eigendomssituatie van de woning), en de OR een waarde van 1 heeft, zal het voor de verhuiskansen van man en vrouw geen verschil maken of zij een koopwoning of huurwoning bewonen. Een OR met een waarde hoger dan 1 betekent in deze analyses dat de vrouw een grotere kans heeft om te vertrekken dan de man wanneer het paar een koopwoning bewoonde (ten opzichte van een huurwoning). Als de OR tussen de 0 en de 1 ligt, heeft de vrouw een kleinere kans om te verhuizen dan de man.

Twee kenmerken springen er duidelijk uit. In de eerste plaats blijkt dat de kans dat de vrouw de woning verlaat

4. Kans dat vrouw verhuist ten opzichte van de man naar achtergrondkenmerken (odds ratio's)¹⁾

¹⁾ Bivariate odds ratio's; geen controle voor andere variabelen.
Bron: CBS, SSB.

vier keer zo groot is als het paar ten tijde van het huwelijk een koopwoning bewoonde, ten opzichte van een huurwoning. De andere extreme factor is de aanwezigheid van kinderen. Wanneer er kinderen in het huishouden aanwezig zijn, is de kans dat de vrouw de woning verlaat juist twee keer zo klein als wanneer het paar geen kinderen heeft.

5.3 Gender Balance en andere invloeden gewogen

Om de specifieke invloed van zowel de Gender Balance als de overige achtergrondkenmerken te kwantificeren, is een multivariate regressie-analyse toegepast. Hierbij is van belang op te merken dat ten behoeve van deze multivariate analyse onderscheid is gemaakt tussen paren die meer dan 2250 euro per maand aan inkomsten hebben en paren die met hun inkomsten onder deze grens vallen. Het is namelijk niet ondenkbaar dat de inkomstenverhouding tussen partners pas een duidelijke rol speelt in de vertrekken van partners wanneer het absolute huishoudensinkomen van een zeker niveau zijn. Het huishoudens-

inkomen kan bijvoorbeeld dermate laag zijn dat de economisch sterkere partner in een dergelijk huishouden in absolute zin helemaal niet economisch sterk is. De verwachting is dat de Gender Balance andere effecten genereert voor paren die minder dan modaal verdienen, dan voor paren met modale of bovenmodale inkomsten.

De resultaten van de multivariate analyse worden getoond in *staat 3*. Hierbij fungeert het vertrek van de echtgenoot als referentiecategorie. De situaties waarin beide partners nog in de echtelijke woning wonen, of beiden verhuisd zijn, zijn wederom buiten beschouwing gelaten. Er is gebruik gemaakt van een stapsgewijze opbouw van vier modellen.

Het eerste model bevat uitsluitend de typering naar Gender Balance als onafhankelijke variabele. Het blijkt dat vrouwen die een minderheid van het huishoudensinkomen verzorgen (het traditionele en moderne-anderhalfverdieners type Gender Balance) meer kans of risico hebben om de woning te verlaten dan vrouwen in een gelijkwaardig type Gender Balance. De exponentiële regressiecoëfficiënt (Exp(B)), die aangeeft met welke factor de odds ratio

Staat 3
Kans op het verlaten van de woning na een echtscheiding door de vrouw (ref = man) met huishoudinkomsten hoger dan 2.250 euro per maand (odds ratio's)

	Model 1 Exp (B)	Model 2 Exp (B)	Model 3 Exp (B)	Model 4 Exp (B)
Gender Balance				
Traditioneel (minder dan 20%)	1,363***	1,738***	1,710***	1,666***
Modern, 1,5 verdiemers (20–45%)	1,260**	1,470***	1,473***	1,441***
Modern, gelijkwaardig (45–55%) (ref.)	1,000	1,000	1,000	1,000
Matig niet-traditioneel (55–80%)	0,742*	0,717**	0,795	0,792
Niet traditioneel (80% of meer)	0,512**	0,587*	0,517*	0,493**
Leeftijdverschil				
Man 10 jaar ouder of meer		1,633***	2,177***	2,177***
Man 5 tot 10 jaar ouder		1,574***	1,765***	1,748***
Man 2 tot 5 jaar ouder		1,390***	1,374***	1,367***
Man en vrouw even oud (ref.)		1,000	1,000	1,000
Vrouw 2 tot 5 jaar ouder		0,812	0,898	0,893
Vrouw 5 jaar ouder of meer		0,411***	0,528***	0,527***
Aanwezigheid kinderen				
Eén of meer kinderen		0,448***		0,401***
Geen kinderen (ref.)		1,000		1,000
Eigendomssituatie woning				
Koopwoning			4,191***	4,361***
Huur (ref.)			1,000	1,000
Stedelijkheidsgraad woongemeente				
Zeer sterk			0,895	0,906
Sterk			0,996	0,998
Matig (ref.)			1,000	1,000
Weinig			1,190*	1,188*
Niet			1,401***	1,387***
WOZ				
Minder dan 100 000 (ref.)			1,000	1,000
100 000 tot 125 000			0,926	0,922
125 000 tot 150 000			0,690***	0,700***
150 000 of meer			0,767***	0,840*
Huishoudinkomsten				
2 250 tot 3 000 (ref.)				1,000
3 000 tot 3 750				0,982
3 750 tot 4 500				0,991
4 500 tot 6 000				0,846
6 000 of meer				0,729**
Constante	1,051	1,409***	0,620***	0,663**
<hr/>				
N	7,150			
-2 Log Likelihood	9.752,16	9.499,90	8.745,39	8.731,96
Chi ² ; df; p	55,67 ; 4 ; ***	307,93 ; 10 ; ***	1.062 ; 18 ; ***	1.075,87 ; 22 ; ***
Nagelkerke pseudo R ²	0,01	0,06	0,19	0,19

***p<0,001; **p<0,01; *p<0,05.

Bron: CBS, SSB.

verandert, heeft in deze gevallen namelijk een waarde groter dan 1.³⁾ Vrouwen die meer inkomsten hebben dan hun echtgenoot (het matig niet-traditionele, en niet-traditionele type Gender Balance) hebben op hun beurt minder kans om de woning te verlaten dan vrouwen in een gelijkwaardige Gender Balance. Dit bevestigt het algemene beeld dat de economisch sterkere partner meer kans maakt de woning te behouden. Voor vrouwen met een matig niet-traditionele Gender Balance is dit effect echter amper significant. Bovendien is zichtbaar dat de Gender Balance statistisch slechts een beperkte rol speelt in het bepalen wie van de partners de woning verlaat. De Nagelkerke R^2 heeft in beide modellen namelijk de lage waarde van 0,01.

In model 2 worden naast de Gender Balance ook het leeftijdsverschil tussen partners en de aanwezigheid van kinderen toegevoegd. Uit *grafiek 4* kon, op basis van de bivariate odds ratios, namelijk worden afgelezen dat het leeftijdsverschil tussen partners ook een belangrijke rol speelt in de verhuiskans na de echtscheiding, net als de aanwezigheid van kinderen. Samen vormen deze twee achtergrondkenmerken de demografische component in het model. Aan de extremere waarden van de exponentiële regressiecoëfficiënt van beide variabelen is af te lezen dat zowel het leeftijdsverschil als de aanwezigheid van kinderen een grotere invloed op de vertrekans lijkt hebben dan de relatieve inkomstenverhouding. Als de man ouder is dan zijn vrouw, is er een grotere kans dat de echtgenote de woning verlaat vergeleken met paren waarvan de partners ongeveer dezelfde leeftijd hebben. Tegelijkertijd geldt dat wanneer de vrouw meer dan 5 jaar ouder is dan haar man, zij significant meer kans heeft om de woning te behouden. Ook de aanwezigheid van kinderen blijkt een significant effect te hebben: als er kinderen in het gezin aanwezig zijn, heeft de vrouw een kleinere kans om de woning te verlaten.

Een derde groep variabelen, die van belang kunnen zijn voor de verhuiskans na een echtscheiding, betreft variabelen in relatie tot de woning en woonomgeving. In model 3 wordt dan ook onderzocht wat de invloed is van de eigendomssituatie van de woning, de stedelijkheidsgraad van de woongemeente en de WOZ-waarde van de woning. Het is duidelijk dat model 3 een completer beeld geeft van de verhuiskans dan model 1 en 2, aangezien Nagelkerke's R^2 toeneemt tot 0,19. Dit lijkt in grote mate veroorzaakt te worden door de eigendomssituatie van de woning. Het bewonen van een koopwoning blijkt van groot belang. Als het gescheiden paar een koopwoning bewoont is het vaker de vrouw die de woning verlaat. Het is opvallend dat dit effect overeind blijft, nu gecontroleerd wordt voor de Gender Balance. De aanname dat vrouwen vaker de koopwoning verlaten omdat zij de economisch zwakkere partner zijn, blijkt dus maar een deel van de waarheid: immers, ook als zij meer verdiende dan de echtgenoot zal ze vaker vertrekken als het paar een koopwoning bewoont. Wellicht heeft dit te maken met achtergrondkenmerken die niet in dit onderzoek meegenomen konden worden, zoals

³⁾ Omwille van de leesbaarheid wordt gesproken van kansen, terwijl de correcte interpretatie van de Exp (B) is: de factor waarmee de *odds ratio* verandert.

wie van de partners al eerder in de woning woonde, of wie de eigenaar van de woning is. Een andere belangrijke factor betreft wie van de partners het initiatief nam voor de scheiding. Als de vrouw het initiatief genomen heeft, zal zij vaker uit de woning vertrekken en omgekeerd.

De stedelijkheidsgraad van de woongemeente geeft alleen significante effecten in het geval het paar in een niet-stedelijke woonomgeving woonde. Het wonen in een landelijk gebied vergroot de kans dat vrouwen de woning verlaten aanzienlijk. Aangezien juist in niet-stedelijke gebieden meer koopwoningen voorkomen, zou dit effect in eerste instantie daaraan geweten kunnen worden. Ook na controle voor de eigendomssituatie van de woning blijft dit effect echter overeind, wat suggereert dat de stedelijkheidsgraad een eigen, specifieke, invloed heeft op de vertrekans. Mogelijk wordt de grotere vertrekans uit niet-stedelijke gebieden voor vrouwen verklaard door het feit dat niet-stedelijke gebieden een lager voorzieningsniveau kennen dan stedelijke gebieden, en vrouwen (zeker met lagere inkomsten) na een echtscheiding graag in de buurt van dergelijke voorzieningen wonen (Schouw en Dieleman, 1987). Daarnaast kunnen heersende normen en waarden in niet-stedelijke gebieden van invloed zijn op de grotere vertrekans van vrouwen na een echtscheiding. Het is niet ondenkbaar dat gescheiden vrouwen de behoefte voelen te 'ontsnappen' aan de niet-stedelijke (traditionelere) moraal, waarin men mogelijk afkeurend staat tegenover een echtscheiding.

Een hogere WOZ-waarde blijkt de kans dat de vrouw de woning verlaat te verlagen. Dit is opvallend, omdat door middel van bivariate odds ratios gevonden werd dat vrouwen juist vaker uit een woning vertrekken als deze een hoge WOZ-waarde heeft. Het bivariate resultaat volgt logischerwijs uit de bevinding dat vrouwen vaker uit een koopwoning vertrekken, en hogere WOZ-waarden veelal samengaan met koopwoningen. Zodra gecontroleerd wordt voor het effect van de eigendomssituatie, blijkt echter dat een hogere WOZ-waarde de kans dat de vrouw de woning verlaat juist verlaagt. De WOZ-waarde van de woning blijkt dus een eigen effect te hebben op het verlaten van de woning na een echtscheiding. Mogelijk hangt dit samen met de beschikbaarheid van alternatieve woonmogelijkheden. Uit eerder onderzoek is gebleken dat gescheidenen veelal in de eigen, vertrouwde, woonomgeving een nieuwe woning zoeken (zie bijvoorbeeld Feijten en Van Ham, 2007). In gebieden met lagere WOZ-waarden is het derhalve eerder mogelijk voor partners om afzonderlijk van elkaar een nieuwe woning te bemachtigen. Zowel de huurprijzen als de koopsommen zullen in dergelijke gebieden lager liggen. Als een gebied veelal duurdere woningen kent, zal het zeker voor de economisch minder sterke partner lastig zijn een nieuwe woning te betrekken. Daarnaast is het mogelijk dat men het vermogen wil behouden dat al in de woning geïnvesteerd is.

Met model 4 is de laatste verklarende variabele, het niveau van het huishoudensinkomen, toegevoegd aan de analyse. Alleen de hoogste categorie (huishoudensinkomen van meer dan 6000 euro per maand) blijkt significant. Hogere inkomsten verkleinen de kans dat de vrouw vertrekt. Tegelijkertijd neemt het belang van de hoogste WOZ-waarde af:

het effect van de hoogste WOZ-waarde is nog amper significant. Voor paren met hogere inkomsten geldt waarschijnlijk dat de lagere vertrekans voor de vrouw, die eerder gevonden werd voor een hogere WOZ-waarde, meer toe te wijzen is aan de hogere inkomsten dan aan de hogere WOZ-waarde. Mogelijkerwijs verdient de man in deze gevallen dermate veel dat het geen probleem vormt de behuizing voor zijn vrouw via alimentatie te blijven betalen, of zijn de inkomsten van de vrouw juist voldoende om op afzonderlijke basis de echtelijke woning te blijven bewonen.

In model 4 blijft ook het eerder gevonden effect van de Gender Balance overeind. Concluderend kan dus gesteld worden dat wanneer de ex-echtgenoot meer inkomsten had dan zijn echtgenote (het traditionele en moderne anderhalfverdienerstype Gender Balance) het vaker voorkomt dat de echtgenote na de echtscheiding de echtelijke woning verlaat. In lijn daarmee heeft een echtgenote minder kans op het verlaten van de woning, wanneer zij degene is die de overgrote meerderheid van het huishoudensinkomen verzorgde. De vertrekans voor vrouwen binnen het matig niet-traditionele type verschilt niet significant van de vertrekansen van vrouwen in een gelijkwaardige relatie. Wellicht is, net als bij het moderne, gelijkwaardige type Gender Balance, ook bij het matig niet-traditionele type Gender Balance het verschil in inkomsten tussen partners niet zo groot dat direct duidelijk is wie de woning kan behouden.

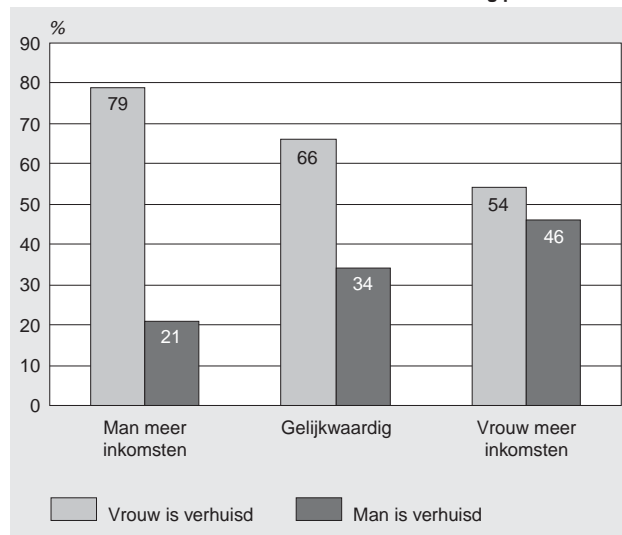
Hoewel deze effecten van het type Gender Balance aanwezig zijn, is ook duidelijk geworden dat de Gender Balance maar een beperkt deel uitmaakt van de verklaring van de vertrekans van partners. Belangrijker in het bepalen wie van de partners de woning kan behouden, blijkt in de eerste plaats de vraag of de voormalige woning een huur- dan wel koopwoning was. Als het paar een koopwoning bewoonde, heeft de man een grotere kans om de woning te behouden. Als er kinderen zijn, dan hebben vrouwen echter een verminderde kans om de woning te verlaten. In termen van machtsverhoudingen blijkt het leeftijdsverschil tussen partners een belangrijker factor te zijn in het bepalen wie de woning kan behouden dan het type Gender Balance. Mannen die ouder zijn dan hun partner hebben een grotere kans in de echtelijke woning te kunnen blijven wonen. Voor vrouwen met een jongere man geldt dit alleen als haar partner meer dan vijf jaar jonger is.

5.4 Uitgelicht: koopwoning en geen kinderen

Hoe is het beeld van het effect van Gender Balance als we uitgaan van een specifieke situatie: een echtpaar zonder kinderen dat in een koopwoning woont? Daar kan het effect van Gender Balance immers duidelijker zichtbaar worden. *Grafiek 5* toont de samenhang tussen de relatieve inkomstenverhouding van partners en de verhuiskansen voor mannen en vrouwen in zo'n situatie.

Het wordt direct duidelijk dat in het geval de man meer inkomsten heeft dan zijn vrouw de vertrekansen voor man en vrouw ver uiteenliggen: de vrouw heeft een veel grotere kans om de woning te verlaten. Maar ook in een gelijkwaardige relatie zal de vrouw eerder vertrekken. Als de

5. Vrouw of man is verhuisd naar inkomstenverhouding partner¹⁾

¹⁾ Paar had koopwoning en geen kinderen.

Bron: SSB, CBS.

vrouw meer verdient dan de man, naderen de aandelen elkaar meer, maar is het nog steeds vaker de vrouw dan de man die de woning verlaat.

6. Conclusie

De trend dat vrouwen steeds hoger opgeleid zijn en vaker actief zijn op de arbeidsmarkt zet zich nog volop voort. Het lijkt daarom waarschijnlijk dat de inkomsten van vrouwen een steeds substantiëler deel gaan uitmaken van het huishoudensinkomen, en vrouwen op basis daarvan een sterkere onderhandelingspositie binnen het huwelijk gaan innemen. Met andere woorden, in veel meer paren zal de Gender Balance opschuiven van een traditioneel naar een modern of zelfs niet-traditioneel type. Wat kan dit gaan betekenen voor de vraag wie na een scheiding de voormalige echtelijke woning behoudt?

De resultaten hebben in de eerste plaats laten zien dat nog in 2004 de meerderheid van de jongere gescheiden paren in Nederland een traditioneel of anderhalfverdieners type Gender Balance kent. Moderne, gelijkwaardige paren komen onder de gescheiden paren nog maar in 11 procent van de gevallen voor, en paren waarvan de vrouw meer verdient dan haar man nog minder. Dit komt doordat vrouwen met kinderen aanzienlijk minder vaak een baan hebben dan kinderloze vrouwen. Bovendien werken zij vaker in deeltijd, en hebben ze daardoor minder inkomsten dan vrouwen zonder kinderen. Daardoor hebben getrouwde vrouwen met kinderen vaker een huwelijk met een traditionele of anderhalfverdieners type Gender Balance.

Uit de analyses blijkt dat vrouwen die tijdens hun huwelijk duidelijk minder verdienen dan hun echtgenoten, na een echtscheiding vaker uit de echtelijke woning zullen vertrekken. Voor vrouwen die meer dan hun man verdienen, is het beeld omgekeerd: in dat geval vertrekt de echtgenoot vaker. Wel is het zo dat de bevindingen sterker gelden

voor het traditionele beeld (waarbij de man meer verdient dan zijn vrouw) dan voor het omgekeerde beeld (waarbij de vrouw meer verdient dan haar man).

Tegelijkertijd is gebleken dat de Gender Balance uiteindelijk slechts een beperkte invloed heeft op de verhuiskans van de partners. Andere factoren blijken van veel groter belang te zijn in het bepalen wie van de partners vertrekt. In de eerste plaats is dit de eigendomssituatie van de woning. Als men een koopwoning bewoont en één van de partners de woning behoudt, is dit vaker de man. Aan gezien er in de analyses gecontroleerd wordt voor de relatieve inkomstenverhouding van partners, kan dit niet worden toegeschreven aan het feit dat de man relatief de meeste inkomsten heeft. Blijkbaar genereert de eigendomssituatie van de woning een eigen effect. Mogelijkerwijs spelen andere factoren, die niet meegenomen konden worden in deze analyses, hierbij een rol. Er kan dan bijvoorbeeld worden gedacht aan wie de formele eigenaar van de woning is, of wie al eerder in de woning woonde en wie het initiatief voor de echtscheiding heeft genomen.

Ondertussen streeft het kabinet ernaar het aandeel koopwoningen onder de Nederlandse bevolking te vergroten. Het is dan ook goed om te realiseren dat dit gevolgen kan hebben voor de situatie na een echtscheiding. Ook als vrouwen eigen inkomsten hebben, zullen zij, ceteris paribus, vaker de echtelijke woning moeten verlaten, en daarmee een achteruitgang in woningkwaliteit moeten accepteren.

Naast de eigendomssituatie van de woning blijkt de aanwezigheid van kinderen belangrijk. Als het paar kinderen heeft, is de kans groter dat de vrouw met de kinderen in de woning achterblijft.

Ook het leeftijdsverschil tussen partners speelt een rol in de vraag wie van de partners de woning verlaat. Is de man ouder dan zijn vrouw, dan blijkt duidelijk dat hij vaker in de woning zal blijven wonen. Een vrouw die ouder is dan haar man, heeft echter niet direct meer kans om in de woning te blijven wonen. Alleen als zij meer dan vijf jaar ouder is dan haar man, zal zij een grotere kans hebben om de echtelijke woning te behouden.

Ter beantwoording van de centrale vraag kan dus gezegd worden dat vrouwen die tijdens hun huwelijk een moderne of niet-traditionele Gender Balance kenden, vaker de echtelijke woning kunnen behouden dan vrouwen met een traditionele Gender Balance. Desondanks kan een moderne Gender Balance de dominante invloed van de koopwoning niet compenseren of teniet doen. Moderne en niet-traditionele vrouwen zullen vaker de woning kunnen behouden dan traditionele vrouwen, maar als men een koopwoning bewoont kalf die kans weer af.

De grotere kans voor gescheiden vrouwen om uit een gemeenschappelijk bewoont koopwoning te vertrekken, zelfs wanneer zij economisch gelijkwaardig waren aan hun ex-echtgenoot, zou echter ook toegeschreven kunnen worden aan het feit dat economisch sterkere vrouwen wellicht vaker het initiatief voor de echtscheiding nemen. Het zal dan door beide partners als 'eerlijker' worden ervaren dat de vrouw vertrekt uit de echtelijke woning.

Naast het niet hebben kunnen meenemen van gegevens over wie van de partners het initiatief nam voor de scheiding, mist dit onderzoek nog een aantal andere data. Zo is niet te achterhalen wie van de partners de eigenaar van de woning is. Het is goed mogelijk dat de gevonden effecten van het leeftijdsverschil in feite hieraan te wijten zijn. De oudere partner zou dan in veel gevallen ook de eigenaar van de woning zijn, en het vertrek van de jongere partner ligt dan voor de hand. Daarnaast zou kwalitatief onderzoek meer licht kunnen werpen op de rol van normen en waarden, en in hoeverre deze een rol spelen bij het besluit wie van de partners na een echtscheiding vertrekt.

Verder is het goed om te blijven realiseren dat dit onderzoek is uitgevoerd onder gehuwde vrouwen. Het is goed mogelijk dat veel geëmancipeerde en economisch sterke vrouwen helemaal niet trouwen, maar ervoor kiezen om ongehuwd samen te wonen met hun partner. Het zou dan ook een waardevolle aanvulling op dit onderzoek zijn, als ook onder samenwonende paren onderzocht zou worden welk effect de inkomstenverhouding tussen partners heeft op het verlaten van de gezamenlijke woning na het verbreken van de relatie.

Met inachtneming van de beperkingen levert dit onderzoek toch waardevolle uitkomsten op. Zoals eerder al werd gesteld, zal de trend van een meer geëmancipeerde positie van vrouwen binnen het huwelijk zich doorzetten. Er is daarmee een verschuiving waarneembaar van een traditioneel type naar een meer gelijkwaardig type Gender Balance. Op basis hiervan zou gesteld kunnen worden dat vrouwen na een echtscheiding steeds beter in staat zijn hun woning te behouden. Het is niet ondenkbaar dat dit zich in de (nabije) toekomst nog veel sterker manifesteert. Tegelijkertijd is gebleken dat het bewonen van een koopwoning dit effect deels teniet doet. Een koopwoning houdt alsnog vaker het vertrek van de vrouw in. Voor paren met een gelijkwaardige inkomstenverdeling zal het bewonen van een koopwoning bovendien vaak betekenen dat beiden na de echtscheiding zullen moeten vertrekken. Ondertussen blijft het bevorderen van het eigenwoningbezit een belangrijk doel van de overheid. Het is belangrijk om te blijven realiseren dat het bewonen van een koopwoning verstrekkender gevolgen heeft voor de situatie na de echtscheiding dan het bewonen van een huurwoning, en vertrek uit de koopwoning voor een duidelijke breuk in de wooncarrière zorgt.

Literatuur

Blumberg, R.L. en M.T. Coleman, 1989, A theoretical look at the gender balance of power in the American couple. *Journal of Family Issues* 10(2), blz. 225–250.

Bouman, A.M., 2004, Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw. *Bevolkingstrends* 52(2), blz. 19–23.

Bouman, A.M., 2005, Arbeidsparticipatie van vrouwen rond de echtscheiding. *Bevolkingstrends* 53(1), blz. 90–97.

DeWilde, C., 2008, Divorce and the housing movement of owner-occupiers: A European comparison. *Housing Studies* 23(6), blz. 809–832.

- Feijten, P., 2005, Union dissolution, unemployment and moving out of homeownership. *European Sociological Review* 21(1), blz. 59–71.
- Feijten, P. en M. van Ham, 2007, Residential mobility and migration of the divorced and separated. *Demography* 17, blz. 623–654.
- Fokkema, C.M., 2001, Verdeling van huis en haard na echtscheiding. *Demos* 17(6), blz. 45–47.
- Goldin, R., 2008, Odds Ratios. *STATS articles*. Online: [http://stats.org/stories/2008/odds_ratios_april4_2008.html] [10 juli 2009]
- Graaf, A. de, 2005, Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 39–46.
- Gram-Hanssen, K. en C. Bech-Danielsen, 2008, Home dissolution: What happens after separating? *Housing Studies* 23(3), blz. 507–522.
- Grossbard -Shechtman, S., 2003, A consumer theory with competitive markets for work in marriage. *Journal of Socio-Economics* 31, blz. 609–645.
- Latten, J., 2003, Dynamiek in relaties en welvaart: Over singleplateau, stellenberg, gezinsdal en eenouderravijn. *Bevolking en Gezin* 32(2), blz. 35–65.
- Latten, J. en A. de Graaf, 1997, Fertility and family surveys in countries of the ECE region. *Standard Country Report. The Netherlands. Economic Studies No. 10c*. New York/ Geneva, Den Haag: United Nations/CBS, New York/ Geneva/Den Haag.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2006, Voorlichtingstekst: Modaal en half modaal met kinderen, 13 oktober 2006.
- Mulder, C.H., 1997, Een kind of eerst een koophuis? Veranderingen in het tijdstip van het kopen van een huis ten opzichte van relatievorming en vruchtbaarheid. *Mens en Maatschappij*, 72, 1, blz. 4–20.
- Mulder, C.H. en M. Wagner, 2009, Union dissolution and mobility: Who moves from the family home after separation? Paper gepresenteerd op het Family, Migration and Housing congres, Amsterdam, 2–3 April 2009.
- Oppenheimer, V., 1997, Women's employment and the gain to marriage: The specialization and trading model. *Annual Review of Sociology* 23, blz. 431–453.
- Poortman, A.R., 2002, Socioeconomic causes and consequences of divorce. *ICS*, Utrecht.
- Rogers, S.J., 2004, Dollars, dependency and divorce: Four perspectives on the role of wives' income. *Journal of Marriage and Family* 66(1), blz. 59–74.
- Schouw, R.J. en F.M. Dieleman, 1987, Echtscheiding en woningmarkt. Een voorstudie naar de complexe relatie tussen echtscheiding en de woningmarkt. Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap / Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht, Amsterdam/Utrecht.
- Sullivan, O., 1986, Housing movements of the divorced and separated. *Housing Studies* 1(1), blz. 35–48.
- Symon, P., 1990, Marital breakdown, gender and home ownership: The owner-occupied home in separation and divorce. In: P. Symon, (red.), *Housing and divorce*, blz. 110–138. University of Glasgow, Glasgow.
- Wilkie J.R., M.M. Ferree en K.S. Ratcliff, 1998, Gender and fairness: Marital satisfaction in two-earner couples. *Journal of Marriage and the family* 60(3), blz 577–694.

Dertigduizend flitsscheidingen, 2001–2009

Mila van Huis en Suzanne Loozen

Van 1 april 2001 tot 1 maart 2009 was het mogelijk om een huwelijk om te zetten in een partnerschap. Vervolgens kon dit partnerschap worden ontbonden zonder gang naar de rechter: een zogenaamde flitsscheiding. In de periode 2001–2009 hebben 30 duizend flitsscheidingen plaatsgevonden. Hiermee was de flitsscheiding de afgelopen jaren een serieus alternatief voor een echtscheiding.

Sinds 1 april 2001 bestond de mogelijkheid om een huwelijk om te zetten in een geregistreerd partnerschap. De Wet openstelling huwelijk maakte dit mogelijk. Echtgenoten konden hun huwelijk bij de ambtenaar van de burgerlijke stand laten omzetten in een geregistreerd partnerschap, en dit vervolgens laten ontbinden. Het geregistreerd partnerschap kon worden ontbonden door de ambtenaar van de burgerlijke stand, zonder tussenkomst van de rechter. Deze procedure, kortweg aangeduid als flitsscheiding, was een snelle en relatief eenvoudige manier om een huwelijk te beëindigen. De flitsscheiding kent echter ook een aantal nadelen. Het belangrijkste nadeel is dat men na een flitsscheiding niet in het buitenland opnieuw kan trouwen. De flitsscheiding wordt daar namelijk niet geaccepteerd als een rechtsgeldige huwelijksontbinding. Dit betekent ook dat dit onder meer gevolgen kan hebben als de ex-partner in het buitenland komt te overlijden, of als men een (vakantie)huis in het buitenland wil kopen of verkopen. Aangezien de huwelijksontbinding in het buitenland niet wordt erkend, zal de voormalige huwelijkspartner bij dit soort situaties worden betrokken.

Op 1 maart 2009 is de mogelijkheid om een huwelijk in een geregistreerd partnerschap om te zetten echter weer afgeschaft door middel van de Wet bevordering voortgezet

ouderschap en zorgvuldige scheiding. Huwelijken die vóór 1 maart 2009 in een geregistreerd partnerschap zijn omgezet, kunnen echter nog wel door tussenkomst van de ambtenaar van de burgerlijke stand worden beëindigd. Dat kan echter alleen als de geregistreerde partners geen minderjarige kinderen hebben voor wie een ouderschapsplan moet worden opgesteld. De overige geregistreerde partnerschappen kunnen door de rechter worden ontbonden.

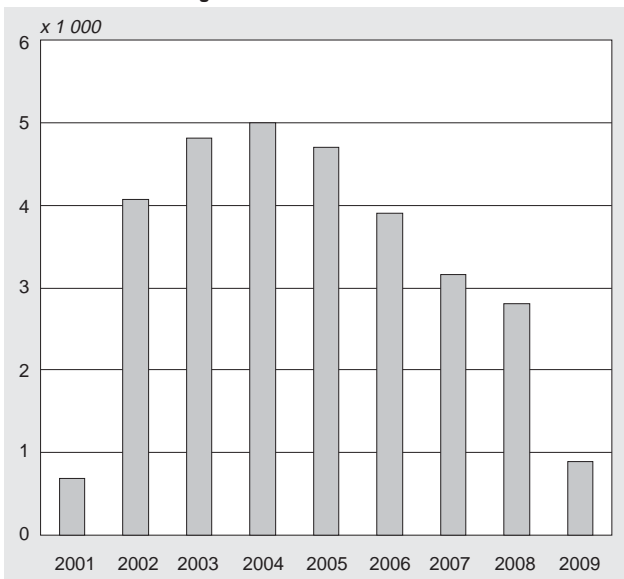
In de periode 2003 tot en met 2005 was het aantal flitsscheidingen het hoogst. Toen vonden jaarlijks bijna 5 duizend flitsscheidingen plaats (grafiek 1). In het startjaar 2001 en het eindjaar 2009 bedroeg het aantal flitsscheidingen minder dan duizend.

Staat 1
Aantal flitsscheidingen

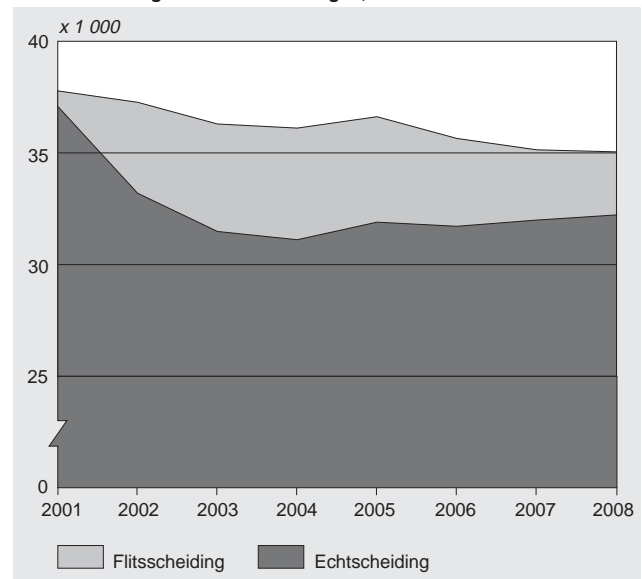
	x 100
2001	7
2002	41
2003	48
2004	50
2005	47
2006	39
2007	32
2008	28
2009	9

Het totaal aantal flitsscheidingen tussen 2001 en 2009 bedraagt iets meer dan 30 duizend. Daarmee was de flitsscheiding in die periode een serieus alternatief voor de echtscheiding. De daling van het aantal echtscheidingen die toen plaatsvond, werd vrijwel geheel gecompenseerd door het aantal flitsscheidingen (grafiek 2).

1. Aantal flitsscheidingen

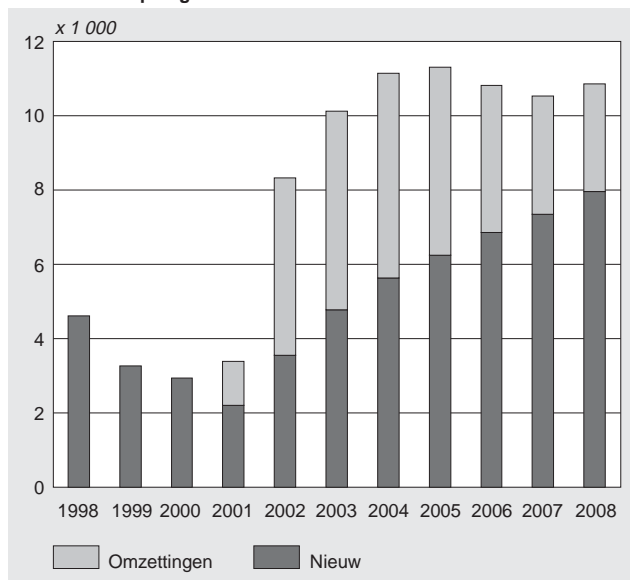
2. Flitsscheidingen en echtscheidingen, 2001–2008

De ontwikkeling van het aantal flitsscheidingen hangt nauw samen met die van het aantal omzettingen van huwelijken in partnerschappen. Een flitsscheiding kan immers alleen plaatsvinden als er eerst een omzetting heeft plaatsgevonden.

Het geregistreerd partnerschap is in 1998 ingevoerd. Met deze invoering was het voor paren van gelijk geslacht voor het eerst mogelijk om hun relatie wettelijk vast te leggen. Vooral in het eerste jaar maakten veel paren van gelijk geslacht gebruik van deze mogelijkheid. De daaropvolgende jaren daalde het aantal partnerschappen. Met de mogelijkheid om een huwelijk om te zetten in een partnerschap steeg het aantal partnerschapsregistraties weer fors. De laatste vijf jaar schommelt het jaarlijks aantal geregistreerde partnerschappen rond de 11 duizend (*grafiek 3*). Het aandeel dat uit omzettingen bestaat, is gedaald van bijna 60 procent in 2002 naar een kwart in 2008. Vanaf maart 2009 zullen de partnerschappen alleen nog uit nieuwe partnerschappen bestaan. Het aantal nieuwe partnerschapsregistraties laat vanaf 2002 een stijgende lijn zien.

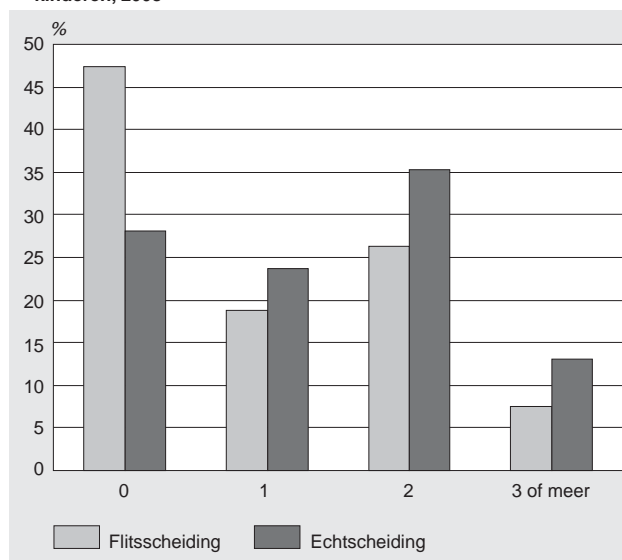
3. Partnerschapsregistraties

Een flitsscheiding was de afgelopen jaren mogelijk als de partners het eens waren over onder meer de verdeling van de bezittingen. Als er thuiswonende kinderen waren, was het verder van belang dat men het eens kon worden over de omgangsregeling. Het hebben van kinderen vormde dus niet noodzakelijkerwijs een belemmering voor een flitsscheiding. Ruim de helft van de vrouwen die in 2008 hun huwelijk via een flitsscheiding ontbonden, had een of meerdere thuiswonende kinderen (*grafiek 4*). Van de vrouwen die in 2008 een echtscheiding meemaakten, hadden ruim zeven op de tien een of meerdere kinderen. Flits-

scheiders waren dus aanzienlijk vaker kinderloos dan echtscheiders, met 47 tegen 28 procent. Als men de boedelscheiding en de zorg voor de kinderen goed had geregeld, was een flitsscheiding ook mogelijk in geval van thuiswonende kinderen. In 2008 maakten ruim 2,5 duizend thuiswonende kinderen een flitsscheiding mee. In datzelfde jaar maakten ruim 42 duizend thuiswonende kinderen een echtscheiding van hun ouders mee.

4. Scheidende vrouwen naar type scheiding en aantal thuiswonende kinderen, 2008

Laatste flitsscheidingen

In de eerste helft van 2009 hebben bijna 750 flitsscheidingen plaatsgevonden. Meer dan de helft van de flitsscheidingen vond in februari plaats; dit was de laatste maand dat een huwelijk kon worden omgezet in een partnerschap en de laatste maand dat paren met kinderen het partnerschap zonder tussenkomst van de rechter konden ontbinden. Op basis van het aantal omzettingen (van huwelijk naar partnerschap) in 2008 en 2009 dat nog niet is gevolgd door een ontbinding, is een schatting gemaakt van het aantal flitsscheidingen dat nog kan worden verwacht. Deze schatting bedraagt maximaal 150 flitsscheidingen, hetgeen resulteert in naar schatting 900 flitsscheidingen in 2009.

Literatuur

Alders, M. en C. Harmsen, 2004, Bijna 5 duizend flitsscheidingen in 2003. *Bevolkingstrends* 57(3), blz. 64–66.

Regionale prognose 2009–2040: vergrijzing en omslag van groei naar krimp

Andries de Jong (PBL) en Coen van Duin (CBS)

De regionale prognose 2009–2040 geeft een toekomstbeeld van de ontwikkeling van de bevolking en het aantal huishoudens per gemeente. Begin oktober 2009 kwam de update van de prognose gereed. Het aandeel ouderen zal de komende jaren naar verwachting in alle gemeenten sterk stijgen. De regio's aan de randen van Nederland zullen in 2040 het hoogste aandeel hebben, net als nu het geval is. De nu nog jonge provincie Flevoland zal echter het snelst vergrijzen. Na 2025 zal de bevolkingskrimp, die nu al aan de randen van Nederland zichtbaar is, zich gaan uitbreiden naar de meer centrale regio's. De Randstad blijft echter doorgroeien. De komende jaren is de groei van het aantal huishoudens relatief sterker dan die van het aantal inwoners. Na 2025 zal ook krimp van het aantal huishoudens een wijdverbreid fenomeen worden.

1. Inleiding

Begin oktober 2009 verscheen voor de derde keer de regionale bevolkings- en huishoudensprognose van het Planbureau voor de Leefomgeving en het CBS. Deze prognose geeft een beeld van de ontwikkeling van de Nederlands bevolking per gemeente naar leeftijd, geslacht en herkomstgroep. Ook schetst het de toekomstige ontwikkeling van het aantal huishoudens naar type. In dit artikel wordt ingegaan op drie belangrijke ontwikkelingen in de toekomst: de vergrijzing, de ontwikkeling van de bevolking en de groei van het aantal huishoudens. Hierbij staat de regionale dimensie centraal.

De regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2009–2040 is door samenwerking tussen het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het CBS tot stand gekomen. Deze prognose wordt elke twee jaar uitgebracht en geeft een samenhangend toekomstbeeld van de ontwikkelingen op het gebied van bevolking en huishoudens van alle gemeenten, uitgesplitst naar leeftijd, geslacht, huishoudentype en herkomst. De prognose is een update van de regionale prognoses die het PBL en het CBS in 2008 uitbrachten. In deze update is uitgegaan van de nieuwe nationale bevolkings- en huishoudensprognose van het CBS. Voor Nederland verwacht het CBS dat de bevolking sterker groeit dan in de vorige prognose was voorzien, namelijk naar 17,5 miljoen in 2040 in de nieuwe CBS-prognose tegen 17,0 miljoen in de eerdere CBS-prognose. Hierdoor groeien ook verschillende gemeenten in de nieuwe regionale prognose sterker of krimpen ze minder dan in de vorige regionale prognose werd verwacht. In de nieuwe prognose zijn de recente regionale ontwikkelingen in geboorte, sterfte, verhuizingen en internationale migratie verwerkt. Daarnaast zijn de

veronderstellingen voor de woningbouw bijgewerkt op basis van de meest recente gegevens. Ook dit leidt tot verschillen in de uitkomsten vergeleken met de vorige prognose.

De prognose beoogt de meest waarschijnlijke toekomstige ontwikkeling te geven. De werkelijke toekomstige ontwikkelingen kunnen hier in meer of mindere mate van afwijken. De omvang en verdeling van de toekomstige woningbouw is een belangrijke bron van onzekerheid. Ook de toekomstige economische ontwikkelingen zijn een bron van onzekerheid. Om het effect van deze onzekerheid op de prognose-uitkomsten te kwantificeren, worden door het PBL ook een aantal prognosevarianten doorgerekend. Ook is er een aanzienlijke onzekerheid in de nationale ontwikkelingen tot 2040.

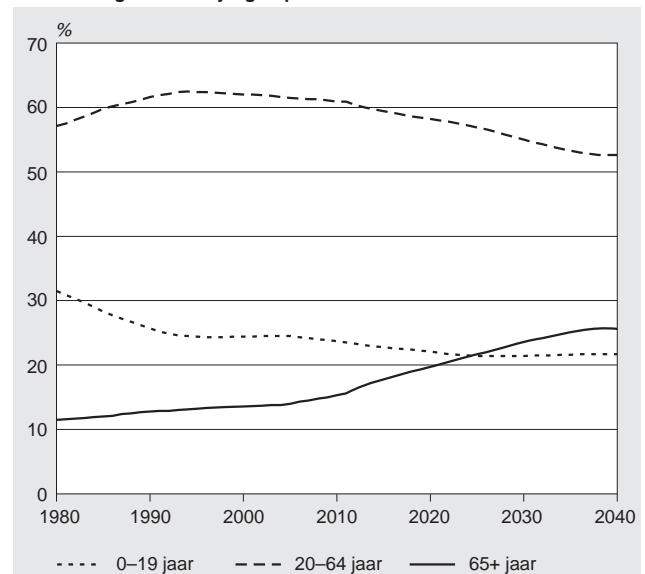
De regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2009–2040 is te vinden op www.pbl.nl, www.cbs.nl en op www.regionalebevolkingsprognose.nl. De methodiek van de prognose wordt beschreven in (De Jong et al, 2005) en (De Jong et al, 2007).

2. Nationale ontwikkelingen tot 2040

De nieuwe regionale prognose van het PBL en het CBS beschrijft de periode 2009–2040. Volgens de nationale bevolkingsprognose van het CBS (Van Duin, 2009) wordt deze periode gekenmerkt door een snelle vergrijzing van de bevolking (*grafiek 1*). Het aandeel 65-plussers stijgt van 15 procent nu tot bijna 26 procent rond 2040. Het aandeel jongeren (0–19 jaar) daalt naar verwachting licht, terwijl het aandeel 20–64-jarigen aanzienlijk terugloopt.

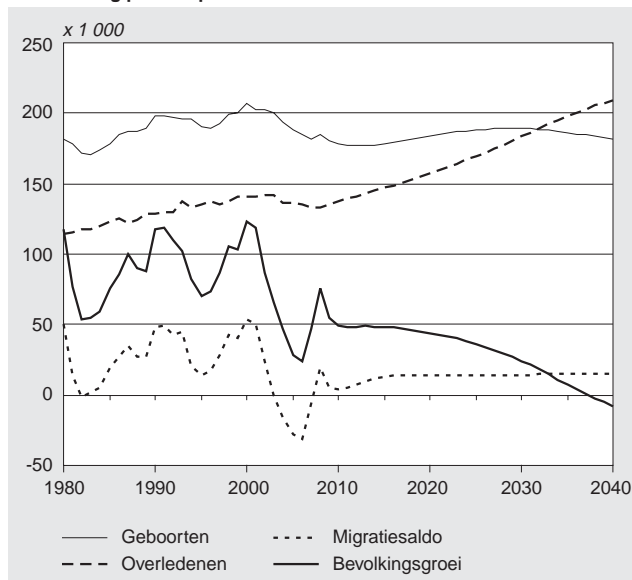
De vergrijzing leidt tot een groeiend aantal sterftegevallen. Gecombineerd met een min of meer gelijkblijvend aantal geboren en een stabiel buitenlands vestigingsoverschot,

1. Bevolking naar leeftijdsgroep

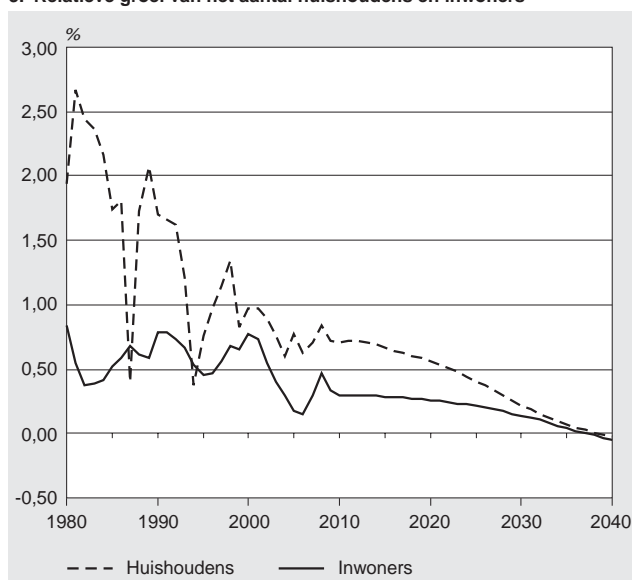
leidt dit tot een gestaag afnemende bevolkingsgroei (*grafiek 2*). Volgens de huidige prognose zal in 2032 het aantal sterfgevallen het aantal geboorten overtreffen. De bevolking groeit dan alleen nog door immigratie uit het buitenland. Tegen 2040 is het jaarlijkse aantal sterfgevallen naar verwachting zo hoog opgelopen dat er sprake is van een krimpende bevolking.

2. Bevolking per component

De huishoudensgroei laat net als de bevolkingsgroei een langzaam afnemend verloop zien (Van Duin en Loozen, 2009). De komende jaren is er nog een groei met 0,5 tot 1 procent per jaar, maar die neemt geleidelijk af tot nul tegen 2040 (*grafiek 3*). In de komende jaren ligt de relatieve groei van het aantal huishoudens ruim twee maal hoger dan die van het aantal inwoners. Doordat er steeds meer alleenstaanden zijn, neemt de gemiddelde grootte van huishoudens voortdurend af (*grafiek 4*). Een belangrijke oorzaak hiervoor is de vergrijzing. Door het verlies

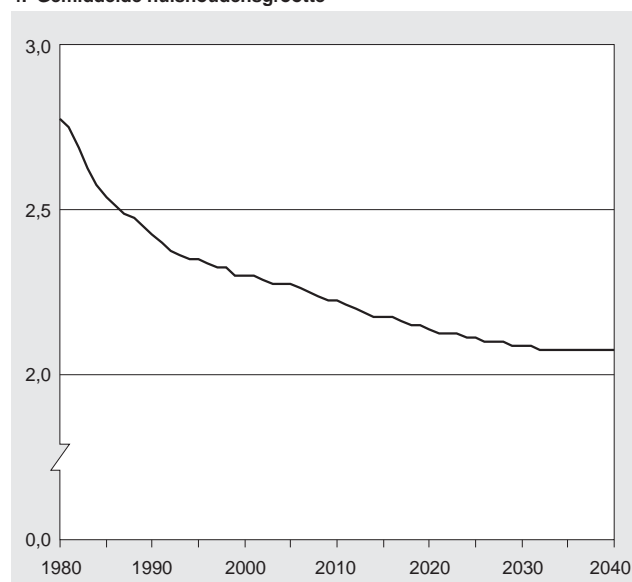
3. Relatieve groei van het aantal huishoudens en inwoners

van hun levenspartner zijn ouderen vaker alleenstaand dan personen van middelbare leeftijd. Daarnaast neemt ook het aandeel alleenstaanden op middelbare leeftijden verder toe. Sinds de jaren zeventig kiezen steeds meer stellen ervoor om ongehuwd samen te wonen, in plaats van te trouwen of een geregistreerd partnerschap aan te gaan. Deze informalisering van de samenwoonrelaties gaat gepaard met een toenemende instabiliteit, omdat ongehuwde stellen hogere scheidingsrisico's hebben dan gehuwde paren. Rond 2040 is de huishoudensverdunding, die, naast de bevolkingsgroei een tweede motor achter de groei van het aantal huishoudens is, vrijwel uitgewerkt.

Deze drie samenhangende ontwikkelingen, vergrijzing, omslag van bevolkingsgroei naar bevolkingskrimp en afnemende groei van het aantal huishoudens, verschillen per regio voor wat het tempo betreft. In de volgende paragrafen wordt ingegaan op het regionale patroon in deze drie ontwikkelingen. Voorts wordt gekeken naar samenhangen tussen deze drie regionale patronen.

4. Gemiddelde huishoudensgrootte

3. Vergrijzing

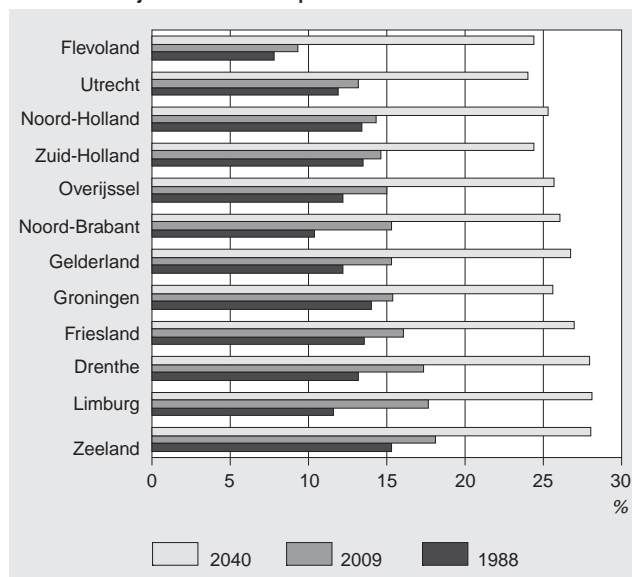
In de periode tussen het einde van de Tweede Wereldoorlog en het begin van de jaren zeventig lag het aantal geboorten in Nederland beduidend hoger dan in de jaren ervoor en erna. Dit had tot gevolg dat Nederland nu een grote bevolkingsgroep van 39–63-jarigen heeft. Vanaf 2011 begint deze bevolkingsgroep bij de 65-plussers in te stromen, waardoor het aantal ouderen snel stijgt. Door de stijgende levensverwachting blijven ouderen bovendien steeds langer in leven. Van de mensen die dit jaar 65 werden zal naar verwachting in 2025 ruim 70 procent 80 jaar worden. Van de mensen die in 1990 65 jaar werden, haalde slechts zo'n 60 procent de 80 jaar.

Deze combinatie van bovengenoemde ontwikkelingen trad in alle Nederlandse regio's op. Vergrijzing is dan ook overal zichtbaar. Voor alle provincies wordt tot 2040 een forse toename van het aandeel ouderen verwacht (*grafiek*

5). De provincies die nu het laagste aandeel ouderen hebben vergrijzen volgens de prognose het sterkst, zodat in 2040 de verschillen tussen de provincies kleiner zullen zijn geworden. Flevoland, dat nu nog slechts 9 procent 65-plussers telt, zal in 2040 naar verwachting 24 procent ouderen hebben; evenveel als Utrecht en Zuid-Holland. Zeeland, Limburg en Drenthe zullen in 2040 het hoogste percentage ouderen hebben (28 procent). Ook in 2009 hebben deze provincies al de meeste 65-plussers onder hun inwoners.

Het hoge aandeel ouderen in Zeeland, Limburg, Drenthe en Friesland komt mede doordat jongeren wegtrekken uit deze provincies om elders te gaan werken of studeren. Deze provincies hebben daardoor relatief weinig twintigers, dertigers en jonge kinderen in hun bevolking, en relatief veel ouderen. Flevoland kent nu nog een zeer jonge bevolking, omdat de nieuwbouwlocaties in deze provincie met name voor jonge gezinnen aantrekkelijk zijn.

5. Aandeel 65 jaar of ouder naar provincie

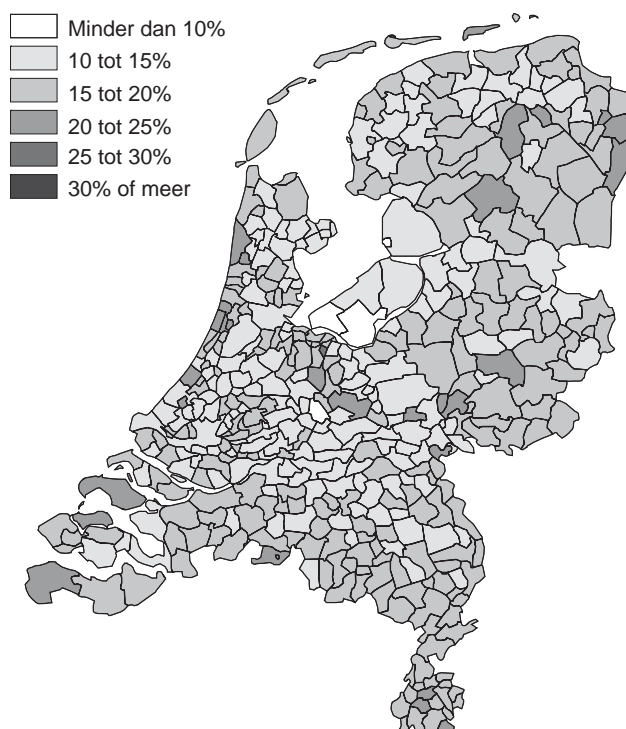
Kaart 1 en 2 tonen het percentage ouderen per gemeente voor 2009 en 2040. Alle gemeenten krijgen de komende jaren te maken met een sterke vergrijzing. In het zuiden van Limburg, Zeeland, Drenthe en het oosten van Groningen en Gelderland ligt het aandeel ouderen in 2040 het hoogst. Ook nu wonen in deze gebieden al relatief veel 65-plussers.

Er zijn drie typen gemeenten te onderscheiden waar de vergrijzing nu opvallend laag is. Ten eerste gaat het om de 'Biblebelt'. Deze strook gemeenten, die loopt van Zeeland via het zuiden van Zuid-Holland en zuidwestelijk Gelderland naar de Veluwe en het westen van Overijssel, telt traditioneel veel gereformeerde en hervormde inwoners. Urk, Nieuw-Lekkerland en Staphorst zijn bekende gemeenten in deze streek. Door het hoge kindertal in deze gemeenten blijft het aandeel ouderen ook in de toekomst vrij laag.

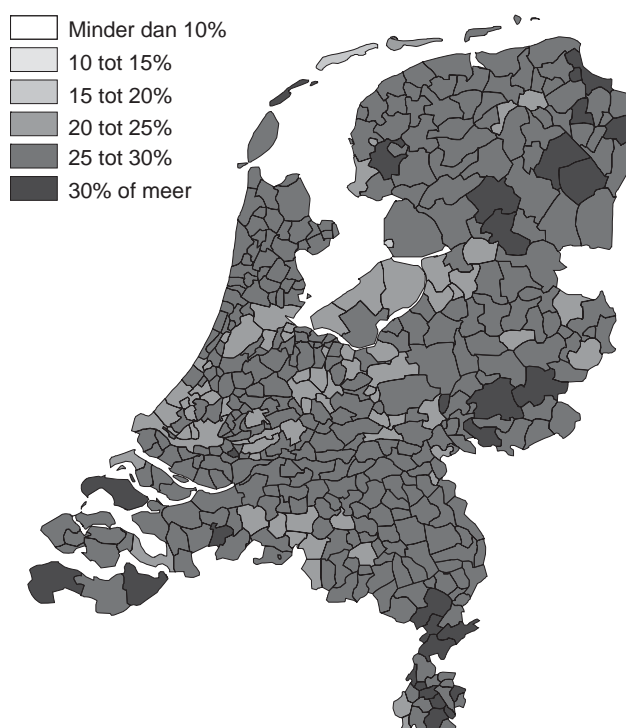
Ten tweede vallen gemeenten met veel nieuwbouwwoningen op door een laag aandeel ouderen. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om Almere, Lelystad en Pijnacker-

Nootdorp. Volgens de prognose gaan deze gemeenten snel vergrijzen en zal het aandeel ouderen er in 2040 dicht bij het landelijke gemiddelde van 26 procent liggen.

1. Aandeel personen 65 jaar of ouder, 2009

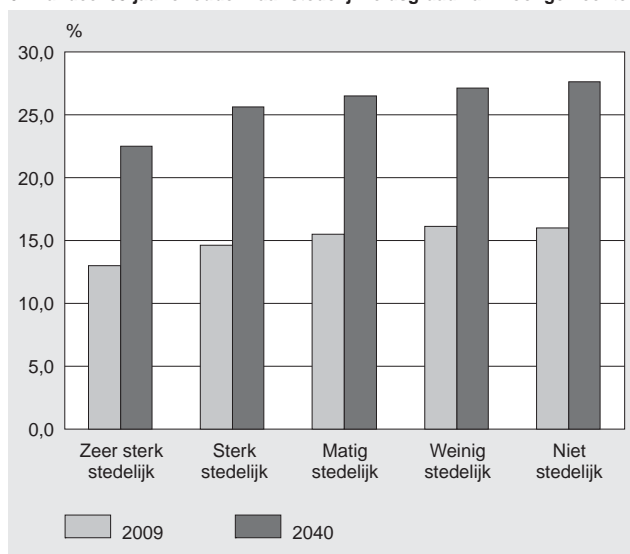
2. Aandeel personen van 65 jaar of ouder, 2040

Ten derde ligt het aandeel ouderen relatief laag in de grote steden en studentensteden. Naar verwachting blijven deze steden ook in de toekomst jonge mensen uit andere gemeenten aantrekken.

Het verschil in vergrijzing tussen 'stad' en 'platteland' komt duidelijk tot uiting indien gekeken wordt naar de verstedelijkingsgraad. *Grafiek 6* laat zien dat niet-stedelijke gemeenten over het algemeen een oudere bevolking hebben dan stedelijke gemeenten. Volgens de prognose neemt dat verschil de komende decennia nog iets toe. De groep zeer stedelijke gemeenten bevat de vier grote steden, enkele randgemeenten en een aantal studentensteden. Vooral Zuid-Holland telt veel zeer stedelijke gemeenten. Friesland is de provincie met het grootste aandeel niet-stedelijke gemeenten (65 procent).

6. Aandeel 65 jaar of ouder naar stedelijkheidsgraad van woongemeente¹⁾

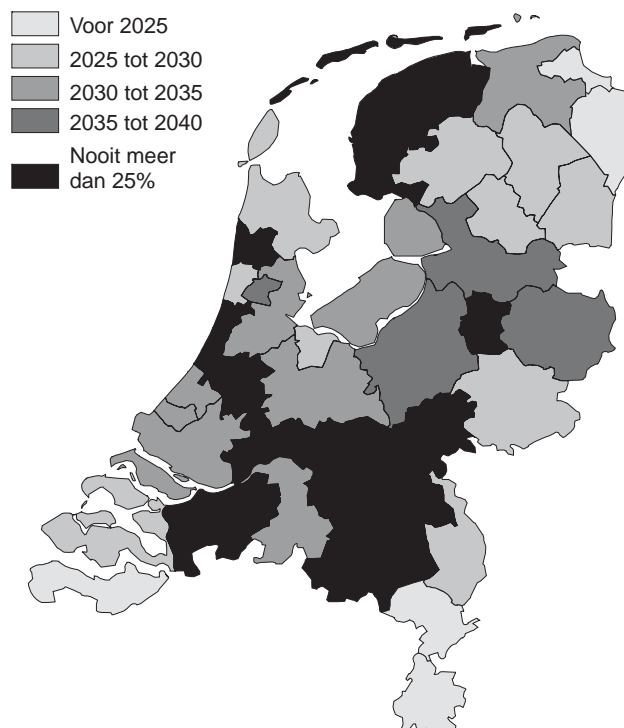

¹⁾ Op basis van indeling 2009

Naar verwachting zal rond 2035 het aandeel ouderen in Nederland boven de 25 procent komen. Er bestaan belangrijke regionale verschillen in het tempo van de vergrijzing; *kaart 3* geeft op het niveau van COROP-gebieden een overzicht van de periode waarin de 25% grens wordt overschreden. Naar verwachting gebeurt dit het eerst aan de randen van Nederland en daarna in meer centraal gelegen regio's. Zo zal in Zuid- en Midden Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en het oosten van Groningen rond 2025 al meer dan een kwart van de bevolking 65 jaar of ouder zijn. Tegen 2030 volgen de rest van Limburg en Zeeland, Drenthe, de Achterhoek, Zuidoost-Friesland en de kop van Noord-Holland. Ook in de regio's IJmond en de Gooi en Vechtstreek zal naar verwachting in 2030 al meer dan 25 procent van de bevolking tot de ouderen behoren. De laatste regio is nu al erg in trek bij ouderen vanwege de landschappelijke schoonheid. In de regio's Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht blijft het aandeel ouderen tot 2040 lager dan een kwart. In deze regio's zijn de grote steden economische groeipolen en deze oefenen, gecombineerd met een scala aan (onderwijs)faciliteiten, een sterke aantrekkingskracht op jongeren uit. Ook in Flevoland, Midden-Noord-Brabant en overig Groningen (met de

stad Groningen) laat een sterke vergrijzing nog lang op zich wachten.

3. Jaar waarin het aandeel 65 jaar of ouder in COROP gebieden boven een kwart komt

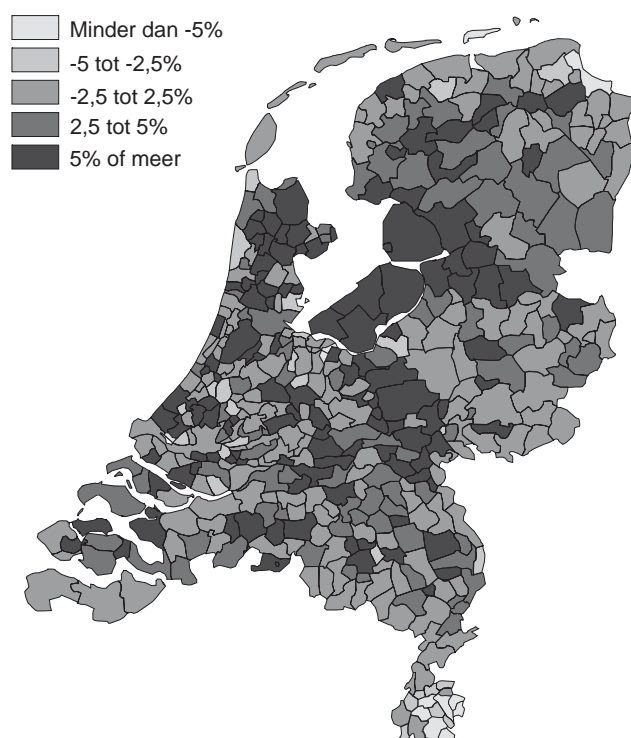
4. Bevolkingsgroei en -krimp

Nederland is al een halve eeuw lang een land met een sterke bevolkingsgroei. Na de Tweede Wereldoorlog kende Nederland in de jaren vijftig en zestig vooral een sterke bevolkingsgroei door een lang aanhoudende geboortegolf. Nederland kende in vergelijking met de andere landen in Europa een hoge vruchtbaarheid. Toen de vruchtbaarheid in de jaren zeventig toch inzakte, door een scala van moderne trends als secularisering, emancipatie en individualisering, werd de buitenlandse migratie de motor achter de sterke bevolkingsgroei. Nederland ontving grote stromen immigranten met een rijke diversiteit: de achtergebleven gezinnen van de arbeidsmigranten uit de jaren zestig en zeventig (gezinshereniging), Surinamers na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 (Creolen en vooral Hindoestanen), landgenoten uit de Nederlandse Antillen, asielzoekers uit onrustige regio's in de wereld, arbeidsmigranten (tegenwoordig niet alleen uit de 'oude' lidstaten van de Europese Unie maar ook uit de nieuwe lidstaten in Oost-Europa), studenten (voor een belangrijk deel uit China), en ten slotte buitenlandse partners die in het kader van gezinsvorming naar Nederland komen. In de 21ste eeuw is hier langzaam maar zeker een kentering in gekomen. In snel tempo daalde de bevolkingsgroei in de eerste helft van dit decennium en bereikte in 2006 een dieptepunt toen de bevolking met slechts 24 duizend personen groeide. De motor achter de bevolkingsgroei, de

buitenlandse migratie, ging haperen en voor het eerst sinds lange tijd was er sprake van een vertrekoverschot (van ongeveer 30 duizend in 2006 tegen een vestigingsoverschot van 50 duizend enkele jaren daarvoor). In 2007 is de trend uit het verleden echter weer opgepakt: de immigratie trok sterk aan, met een recordaantal van 143 duizend in 2008. In de bevolkingsprognose van het CBS wordt verwacht dat de bevolkingsgroei van Nederland nog zo'n 30 jaar zal aanhouden. Wel zal het tempo veel lager liggen dan in het verleden.

Is krimp op nationaal niveau dus nog niet aan de orde, voor bepaalde regio's en steden ligt de situatie anders. Diverse grote steden hebben, als gevolg van suburbanisatie, in de tweede helft van de vorige eeuw hun inwonertal zien afnemen. Deze trend is overigens gekeerd door nieuwe inzichten in het beleid en daarmee samenhangend meer woningbouw aan de randen van de grote steden. Van de vier grote gemeenten is alleen in Rotterdam de bevolkingskrimp in dit decennium nog doorgegaan. Zeer recent is het inwonertal ook hier weer aan het groeien. Daarnaast zijn er in Nederland enkele regio's die al een aantal jaren geconfronteerd worden met een bevolkingskrimp: zie *kaart 4* met de bevolkingsgroei in de periode 1998–2008. Het gaat daarbij vooral om gemeenten in Zuid-Limburg en Delfzijl en omgeving. Gemeenten met een (lichte) bevolkingskrimp zijn overigens niet alleen te vinden in de periferie, maar ook in het centrale gedeelte van Nederland. In de Randstad liggen krimpende gemeenten echter vaak naast groeiende gemeenten. Dit heeft te maken met verhuizingen vanuit plattelandsgemeenten naar de grote stad. In de periferie zijn vaak hele gebieden

4. Bevolkingsgroei per gemeente, 1998–2008

aan het krimpen: hier is het een echt regionaal verschijnsel.

In de toekomst zal naar verwachting in bepaalde delen van Nederland, en in het bijzonder de periferie, een omvangrijke bevolkingskrimp optreden (*kaart 5*). In ruim een kwart van de Nederlandse gemeenten daalt het aantal inwoners tot 2040 met meer dan 2,5 procent: in totaal gaat het hierbij om een kwart miljoen inwoners. Daarentegen groeit het aantal bewoners in de meer centrale delen van Nederland, vooral in de Randstad, met ruim 1,25 miljoen.

Bevolkingskrimp treedt volgens de prognose vooral op in de randen van Nederland. In het noordoosten van Groningen, het zuiden van Limburg en het zuiden van Zeeland is nu al sprake van krimp en deze zal de komende decennia voortzetten. Naar verwachting is rond 2025 in die gebieden de omvang van de krimp al opgelopen tot ruim 150 duizend inwoners. Parkstad Limburg telt in 2025 naar verwachting ruim 15 duizend minder inwoners dan nu. Vooral in Heerlen en Kerkrade gaat er krimp optreden. Noordoost-Groningen telt volgens de prognose in 2025 12 duizend inwoners minder dan nu. Vooral Delfzijl is hier een voorloper in de krimp. Naar verwachting krijgen ook Zeeuws-Vlaanderen en de Achterhoek te maken met een bevolkingsafname in de komende 15 jaar.

Het is vooral de vergrijzing die ten grondslag ligt aan de krimp in de randen van Nederland: er overlijden meer ouderen dan dat er kinderen worden geboren. Bovendien trekken in deze gebieden jongeren vaak weg naar centrale delen van Nederland vanwege studie en werk.

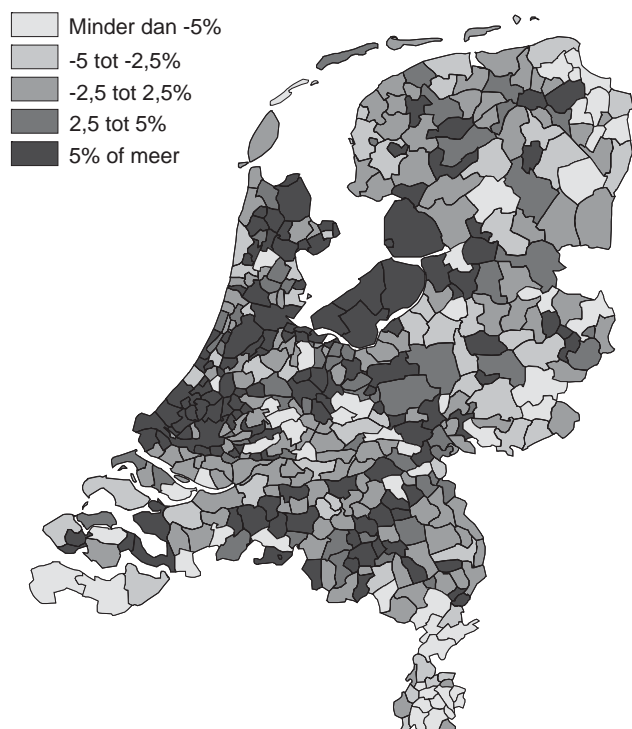
De omvangrijke bevolkingskrimp laat onverlet dat in andere delen van Nederland de bevolking stevig blijft doorgroeien. De bevolkingsgroei concentreert zich in de Randstad: de vier grote steden en Almere zijn koplopers. Tot 2025 zal Amsterdam naar verwachting met 90 duizend mensen groeien, tegen 80 duizend voor Utrecht. Voor Almere wordt een toename met 60 duizend verwacht. De twee andere grote gemeenten, Rotterdam en Den Haag, groeien naar verwachting met ongeveer 40 duizend inwoners.

Ook buiten de Randstad zijn er gemeenten die waarschijnlijk de komende 15 jaar stevig zullen groeien. Het gaat hier om universiteitssteden of steden die een sterke economische structuur kennen. In Groningen, Nijmegen, Amersfoort, Tilburg en Zwolle zal het inwonertal volgens de prognose toenemen met 20 tot 30 duizend. Daarnaast groeit ook de bevolking in diverse randgemeenten van de grote steden.

De bevolkingsgroei in de grote steden wordt veroorzaakt door de buitenlandse migratie en door natuurlijke aanwas (er zijn meer geboortes dan sterfgevallen). Nederland kent volgens de prognoses van het CBS de komende decennia een aanzienlijk vestigingsoverschot uit buitenlandse migratie. De immigranten hebben een duidelijke voorkeur voor de Randstad omdat zij hier meer mogelijkheden hebben voor werk en omdat veel landgenoten er al wonen. Daarnaast trekken jongeren vanuit de periferie veelal naar de grote stad voor studie en een eerste baan. Grote steden hebben een relatief jonge bevolking, waardoor er verhoudingsgewijs veel kinderen worden geboren en weinig ouderen overlijden. De randgemeenten van de grote

steden groeien vaak doordat jonge stellen vanuit de grote stad naar nieuwbouwlocaties verhuizen, met veel een-gezinswoningen en meer ruimte voor kinderen.

5. Bevolkingsgroei per gemeente, 2008–2025

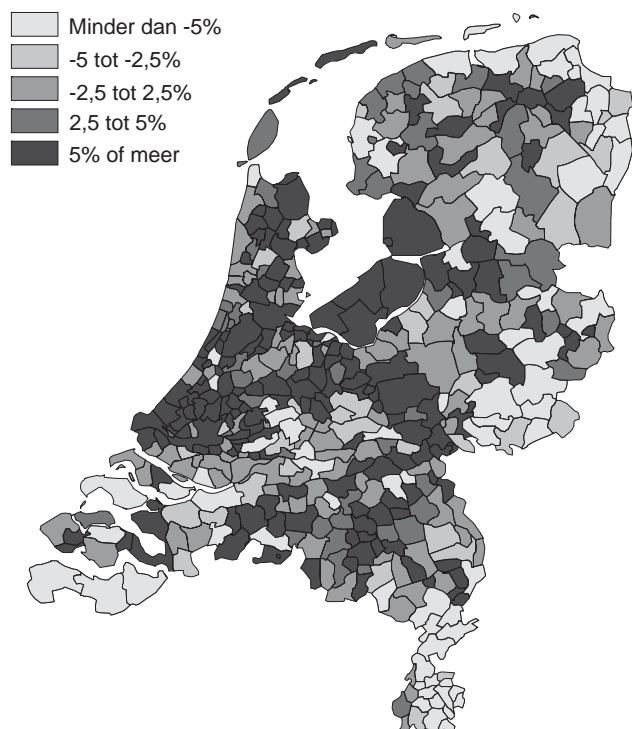
Indien naar de periode tot 2040 wordt gekeken, dan blijkt dat de bevolkingskrimp en -groei qua patroon niet verandert, maar nog meer uitgesproken wordt (*kaart 6*). Het verschil tussen groei in de Randstad en krimp in de periferie wordt nog duidelijker zichtbaar. In de intermediaire zone liggen veel gemeenten met een vrijwel gelijk inwonertal in 2040 vergeleken met 2008.

In de periode 2008–2040 krimpt de bevolking van Parkstad Limburg met ruim 15 procent. Ook het inwonertal van Noordoost-Groningen zal tot 2040 met bijna 15 procent afnemen. Naar verwachting ziet Zeeuws-Vlaanderen het inwonertal tussen nu en 2040 met 10 procent krimpen. De Achterhoek krijgt te maken met een wat lichtere krimp, van naar verwachting 5 procent.

Duidelijke bevolkingsgroei, met meer dan 5 procent, is zichtbaar in de Noord- en Zuidvleugel van de Randstad (inclusief de provincies Utrecht en Flevoland), de stedenband van Noord-Brabant, het gebied rond Arnhem en Nijmegen, westelijk Overijssel (met de economisch sterke gemeente Zwolle) en in en rond de gemeente Groningen.

Hierboven is al aangegeven dat het op nationaal niveau nog tot ongeveer 2040 duurt voordat de bevolking gaat krimpen. Uit kaart 6 blijkt dat veel gemeenten in 2040 een kleinere bevolkingsomvang hebben dan nu. Dit wil echter niet zeggen dat hier sprake is van een voortdurende krimp. Er kan sprake zijn van een omslag van groei naar krimp of een voortdurende krimp. Daarnaast zijn er gebieden met een voortdurende groei: een duidelijke omslag van krimp naar groei wordt in de regionale prognose nergens verwacht. *Kaart 7 en 8* geven op het niveau van COROP-gebieden inzicht in deze processen, en vooral in de omslag van groei naar krimp. De eerste kaart laat zien

6. Bevolkingsgroei per gemeente, 2008–2040

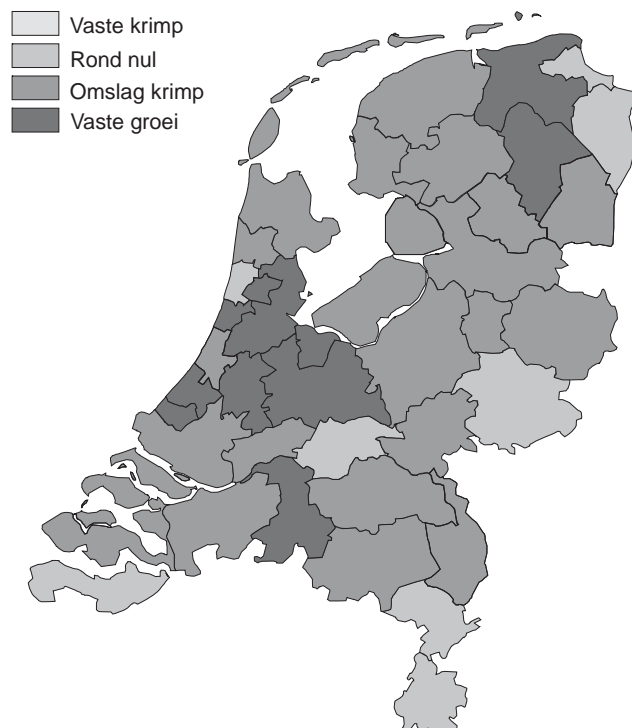
7. Bevolkingsontwikkeling per COROPgebied, 2008–2025

welke regio's volgens de prognose al snel met krimp worden geconfronteerd en de tweede kaart toont de regio's die pas op de lange termijn de omslag van groei naar krimp zullen doormaken. Alleen de vier eerder genoemde krimpregio's zullen tot 2025 voortdurend blijven krimpen. In de overige COROP-gebieden is er over deze periode sprake van voortdurende groei van het inwonertal.

Wordt de prognosehorizon verlegd naar 2040, dan blijkt bovenstaand beeld sterk te zijn veranderd. Opnieuw springen de vier 'top'-krimpgebieden er duidelijk uit: de voortdurende krimp gaat in de gehele periode tot 2040 door. Maar nu blijkt dat naar verwachting in grote delen van Nederland na 2025 een omslag gaat plaatsvinden van groei naar krimp. Desondanks zijn er nog wel regio's die voortdurend groeien, zoals de Noord- en Zuidvleugel van de Randstad, de regio Midden-Noord-Brabant en de regio overig Groningen en Noord-Drenthe.

8. Bevolkingsontwikkeling per COROPgebied, 2008–2040

5. Huishoudensgroei en -krimp

In beleidskringen heeft de discussie over groei en krimp meestal betrekking op het aantal personen. Voor de woningbouw is het echter veel belangrijker hoe de ontwikkeling van het aantal huishoudens verloopt. Tussen 1998 en 2008 is het aantal huishoudens in Nederland gegroeid van 6,7 miljoen naar 7,2 miljoen. De bevolking is in die periode toegenomen van 15,7 naar 16,4 miljoen. De bevolkingskrimp die de afgelopen 10 jaar in verschillende gemeenten in Nederland is opgetreden, is maar

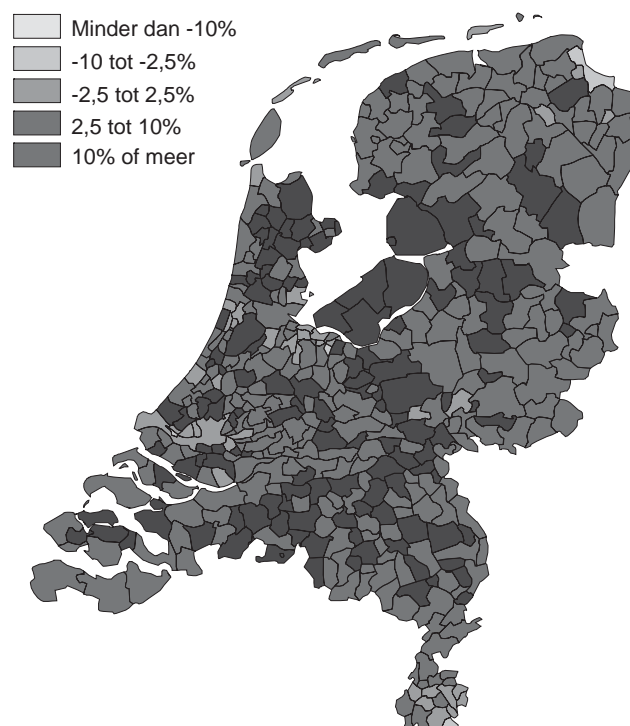
zelden gepaard gegaan met een krimp in het aantal huishoudens (kaart 9). Tussen 1998 en 2008 nam in 40 gemeenten de bevolking met meer dan 2,5 % af, terwijl in maar vier gemeenten het aantal huishoudens met meer dan 2,5 % kromp. De bevolkingskrimp trad veelal op in de meer vergrijsde gemeenten. Hier verloren veel bejaarde stellen hun levenspartner. Dit betekende eerder een verandering van het type huishouden (van paar naar eenpersoonshuishouden) dan een daling van het aantal huishoudens. Ook ging het uit elkaar vallen van (al dan niet gehuwde) stellen in dit tijdvak nog door. Dit ging gepaard met een toename van het aantal huishoudens omdat een van de ex-partners op zichzelf ging wonen.

Vooraf in de perifere gemeenten in Nederland, zoals Delfzijl en Vaals, heeft zich huishoudenskrimp voorgedaan. Het wegtrekken van jongeren is hier een belangrijke verklaring voor de afname van het aantal huishoudens. Voor Zuid-Limburg geldt dat de buurlanden aantrekkelijk zijn om te gaan wonen: de woningprijzen liggen hier beduidend lager dan in Nederland. Vaak gaat men over de grens wonen en blijft men werken in Nederland zodat men gebruik kan blijven maken van de hypotheekrenteaftrek.

Ook in een aantal gemeenten in de regio Rotterdam kromp het aantal huishoudens, zoals in Rotterdam, Vlaardingen en Maassluis. Een onaantrekkelijke woningmarkt lijkt hierbij een rol te spelen. Het Gooi, een regio die sterk vergrijsd is, kende eveneens enkele gemeenten (Laren en Muiden) waar huishoudenskrimp optrad.

In de overige gemeenten van Nederland was sprake van een gematigde tot sterke groei van het aantal huishoudens.

9. Huishoudensgroei per gemeente, 1998–2008

Voor de periode 2008–2025 wordt verwacht dat de groei van het aantal huishoudens nog zal doorgaan van 7,2 miljoen in 2008 naar 8,1 miljoen in 2025, terwijl de bevolking in die periode groeit van 16,4 naar 17,2 miljoen. Dit betekent dat in het komende anderhalf decennium de huishoudensgroei en de bevolkingsgroei met beide 0,8 miljoen in absolute aantallen ongeveer even groot zijn.

In relatieve zin is de groei van het aantal huishoudens in de periode 2008–2025 echter veel sterker dan de bevolkingsgroei, te weten 11% tegen 5%. Wat dit voor huishoudens op regionaal niveau betekent laat kaart 10 zien. In vrijwel elke gemeente zal het aantal huishoudens in het komende anderhalf decennium nog groeien. In 45 procent van de gemeenten is er zelfs sprake van een sterke huishoudensgroei van meer dan 10 procent. In slechts 7 gemeenten treedt er een huishoudenskrimping op van 2,5 procent of meer. Deze krimpgemeenten worden aangetroffen in de bekende drie krimpregio's Noordoost-Groningen, Parkstad Limburg en Zeeus-Vlaanderen. Op regio-niveau laat echter alleen Parkstad Limburg een huishoudenskrimping zien, hoewel dit naar verwachting beperkt blijft tot 2 procent; in de andere twee krimpregio's blijft het aantal huishoudens vrijwel gelijk. De lichte huishoudenskrimping in Parkstad Limburg hangt samen met ontwikkeling die deze regio ook bij de bevolkingskrimping parten speelt: jongeren die voor studie of werk wegtrekken (vooral richting Randstad, Maastricht en de stedenband van Noord-Brabant) en jonge gezinnen die over de grens verhuizen vanwege de gunstige woningmarkt aldaar. De ouderen blijven achter en zorgen voor de sterke vergrijzing, waar al eerder in dit artikel op gewezen is. Overigens geldt dat ook in de andere twee krimpregio's het vooral de jongeren zijn die wegtrekken, maar op regio-niveau is dat door het effect van de gezinsverdunding niet goed zichtbaar.

Een sterke krimp van meer dan 10% komt alleen maar voor in enkele gemeenten in Noordoost-Groningen, zoals Delfzijl en Bellingwedde.

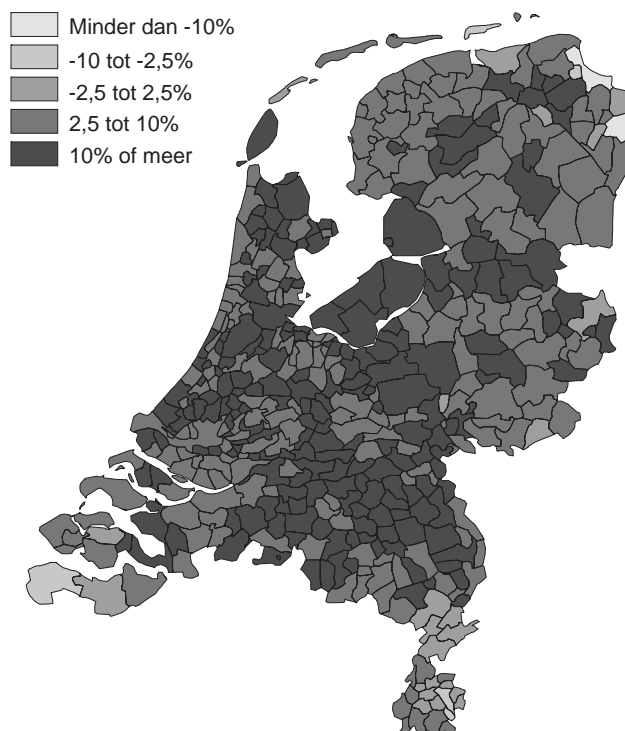
De huishoudensgroei concentreert zich in de Randstad; de vier grote steden en Almere zijn koplopers. Tussen 2008 en 2025 zullen Amsterdam en Utrecht naar verwachting rond 40 duizend meer huishoudens tellen. Voor Almere wordt een toename van ongeveer 35 duizend huishoudens verwacht. Dit betekent een groei van 45 procent, tegen 25 procent voor Utrecht en 10 procent voor Amsterdam. Dit uitzonderlijk hoge groeicijfer komt vooral door de verwachte 'schaalsprong' van Almere. De twee andere grote gemeenten, Rotterdam en Den Haag, groeien naar verwachting met rond 20 en 25 duizend huishoudens.

Ook buiten de Randstad zijn er diverse gemeenten die de komende 15 jaar waarschijnlijk stevig zullen groeien. Het gaat hier om universiteitssteden of steden die een sterke economische structuur kennen. In Groningen, Nijmegen, Amersfoort, Tilburg, Breda en Zwolle zal het aantal huishoudens naar verwachting toenemen met 10 tot 15 duizend. Daarnaast kennen ook diverse randgemeenten van de grote steden, zoals Haarlemmermeer, Lansingerland en Pijnacker-Nootdorp, een groei van ongeveer 10 duizend huishoudens. In deze gemeenten wordt veel gebouwd, vanuit de overweging de bevolkingsgroei van de grote gemeenten op te vangen. Het beleid hanteerde namelijk

tot voor kort de filosofie dat de bevolkingsgroei in de zogenoemde groeikernen plaats diende te vinden. Dit werd ook wel aangeduid met de term 'gebundelde deconcentratie' om aan te geven dat het karakter van het platteland niet zou worden aangetast. Voor de grote gemeenten leidde dit echter tot een vertrek van jonge gezinnen, die in de fase van gezinsvorming op zoek waren naar eengezinswoningen in een kindvriendelijk leefmilieu. Dit werd dan in de groeikernen gevonden, en mede hierdoor groeiden in het verleden kernen als Zoetermeer, Houten, Capelle aan de IJssel, Barendrecht, Nieuwegein, Amstelveen (naast Almere en Haarlemmermeer) in een snel tempo. De grote gemeenten zagen echter met lede ogen aan dat deze jonge paren met een sterk economisch potentieel, na het voltooien van hun opleiding voor hen verloren gingen. Dit leidde tot een roep om hen te behouden voor de stad en dit mondde uit in een beleid om aan de randen van de grote steden woonwijken te bouwen die aantrekkelijk zijn voor jonge gezinnen. Zo verrezen wijken als IJburg bij Amsterdam, Leidsche Rijn (en in de toekomst Rijnenburg) bij Utrecht, Wateringse Veld, Leidschenveen en Ypenburg bij Den Haag en Nesseland bij Rotterdam. Carnisselande ligt op het grondgebied van de gemeente Barendrecht hoewel deze wijk ook voor de opvang van inwoners uit Rotterdam zorgt). In de nabije toekomst willen de grote steden hun woningvoorraad verder uitbreiden, hoewel het accent verschuift in de richting van 'verdichting', ofwel bouwen binnen het stedelijk gebied in plaats van uitleglocaties.

Indien de prognosehorizon nog verder in de toekomst wordt verlengd, namelijk tot 2040, dan verandert het beeld aanzienlijk (kaart 11). De huishoudenskrimping aan de randen

10. Huishoudensgroei per gemeente, 2008–2025

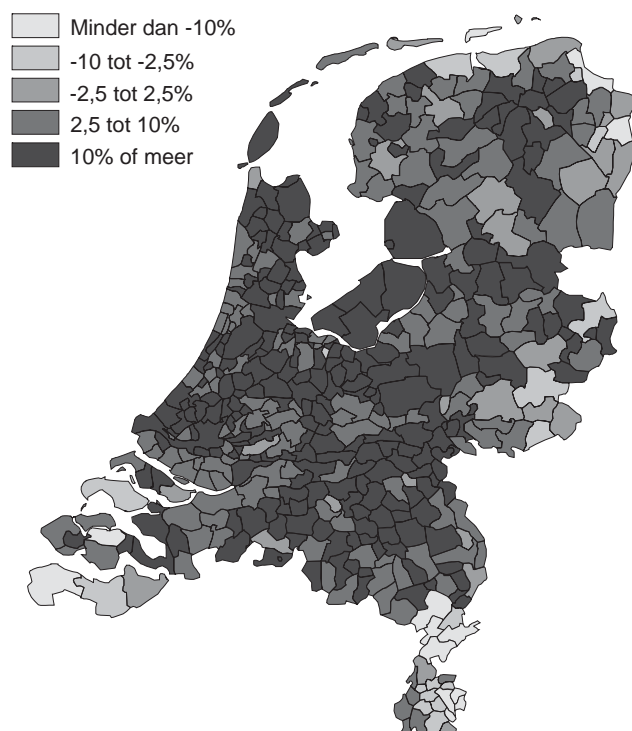

van Nederland is veel beter zichtbaar geworden. Waren het in de vorige kaart nog incidentele haarden van krimp, in deze kaart zijn ze uitgegroeid tot duidelijk aaneengesloten gebieden. Dit komt ook terug in de cijfers. Tussen 2008 en 2040 neemt het aantal huishoudens in Parkstad Limburg af met bijna 15 duizend, ofwel een relatieve krimp van ruim 10%. Ook in de twee andere krimpregio's Noord-oost-Groningen en Zeeuws-Vlaanderen loopt het aantal huishoudens terug, hoewel de verwachte krimp met 3 duizend nog beperkt valt te noemen.

Toch wordt het kaartbeeld nog steeds gedomineerd door huishoudensgroei. Als we deze kaart vergelijken met die van de bevolkingsgroei tot 2040 (kaart 6), dan blijkt dat bevolkingskrimp in veel gevallen niet samengaat met huishoudenskrimp. Dit betekent dat het proces van gezinsverdunding compenserend inwerkt op de bevolkingskrimp. In sterk vergrijpde gemeenten vallen veel levenspartners weliswaar door sterfte weg, maar het huishouden blijft nog wel bestaan (hoewel het nu veranderd is in een eenpersoonshuishouden). Daarnaast leidt de instabiliteit van samenwoonrelaties tot breuken die gepaard gaan met extra huishoudens (vanwege de ex-partners die beiden dan zelfstandig gaan wonen). Dit betekent dat het beleid eerder rekening moet houden met een anders getinte woningbehoefte (geschikt voor middelbare en oudere alleenstaanden, met mogelijk een gebrekkige gezondheid) dan met een sterk teruglopende woningbehoefte.

Op nationaal niveau zal pas tegen 2040 sprake zijn van huishoudenskrimp. Ook uit het hierboven getoonde kaartbeeld lijkt krimp nog een beperkt fenomeen te zijn. Toch doet dit beeld de waarheid wat geweld aan. De vergelijking van aantallen huishoudens op twee tijdstippen kan name-

11. Huishoudensgroei per gemeente, 2008–2040

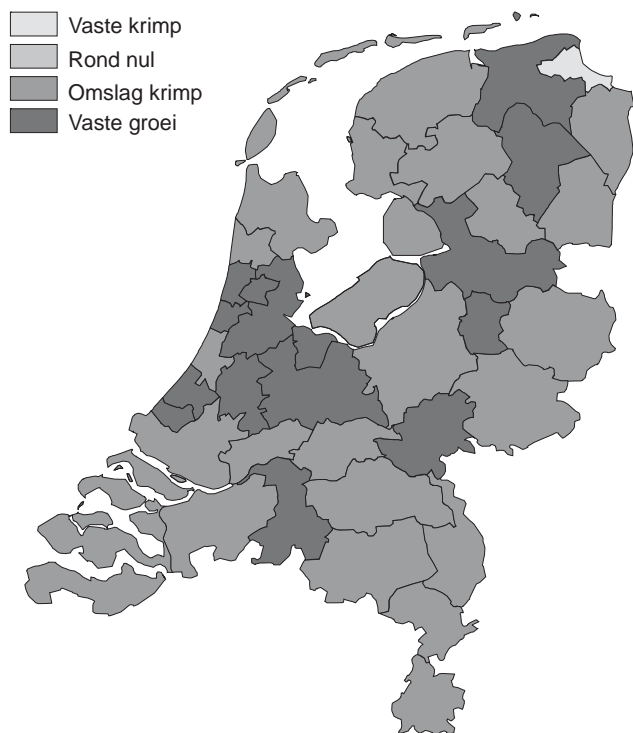
lijk verhullen dat er sprake kan zijn van een omslag van groei naar krimp. Op basis van COROP-gebieden wordt in kaart 12 gekeken of er sprake is van een dergelijke omslag in de periode tot 2025. Hieruit blijkt dat voor bijna alle regio's in de komende 15 jaar nog sprake is van een continue huishoudensgroei. Slecht voor de regio Noord-oost-Groningen wordt een continue krimp verwacht. Voor de twee andere voorlopers in de bevolkingskrimp, Zuid- en Midden-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen wordt een omslag van groei naar krimp verwacht.

12. Huishoudensontwikkeling per COROPgebied, 2008–2025

Op de korte termijn hoeft het merendeel van de COROP-gebieden nog geen rekening te houden met een omslag in de groei van het aantal huishoudens. Maar geldt dit ook als nog verder in de toekomst wordt gekeken? Uit kaart 13, die de mogelijke omslag in de periode tot 2040 weergeeft, komt opeens een heel ander beeld naar voren. In het merendeel van de COROP-gebieden zal de groei van het aantal huishoudens omslaan in een krimp. Voor een aantal regio's geldt dat het aantal huishoudens voortdurend blijft groeien. Het gaat hierbij niet alleen om de Randstad maar ook om delen van Gelderland (de regio rond Arnhem en Nijmegen), Noord-Brabant en Overijssel. In het noorden blijven Overig Groningen en Noord-Drenthe voortdurend groeien. In de provincie Groningen is sprake van twee sporen: voortdurende krimp in Noordoost-Groningen tegen voortdurende groei in Overig Groningen. Omdat de stad Groningen voortdurend jongeren uit het ommeland 'aanzuigt', lijkt het erop dat de groei van Overig Groningen ten koste gaat van die in Noordoost-Groningen.

13. Huishoudensontwikkeling per COROPgebied, 2008–2040

Literatuur

Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis, D. Leering (2005), *Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL*, NAI Uitgevers, Rotterdam.

Jong, A. de, Feijten, P., De Groot, C., Harmsen, C., Van Huis, M., Vernooij, F. (2007), *Regionale Huishoudensdynamiek*, NAI Uitgevers, Rotterdam.

Duin, C. van (2009), *Bevolkingsprognose 2008–2050: naar 17,5 miljoen inwoners*, *Bevolkingstrends* 57(1) blz. 15–22.

Duin, C. van, en S. Loozen (2009), *Huishoudensprognose 2008–2050: uitkomsten*. *Bevolkingstrends* 57(3), blz. 14–19.

Gezinshereniging en gezinsvorming na immigratie

Kim de Bruin en Han Nicolaas

Sinds 1996 hebben zich ruim 1,3 miljoen eerste generatie allochtonen in Nederland gevestigd. Van hen bleef lang niet iedereen in Nederland wonen. Na zes jaar was 35 à 45 procent weer vertrokken. Een kwart van de immigranten die in 1996 als alleenstaande naar Nederland kwamen, woonde zes jaar later samen. Voor immigranten die zich zes jaar later in Nederland vestigden was dit aandeel gedaald naar een zesde. Van degenen die in 1996 of 2002 als paar zonder kinderen arriveerden, had een derde na zes jaar één of meer kinderen. Tussen de herkomstgroepen bestaan wat betreft samenwonen en kinderen krijgen aanzienlijke verschillen.

Begrippen en methode

In dit artikel worden alle eerste generatie allochtonen die zich in Nederland hebben gevestigd in de analyses meegenomen. Immigrerende tweede generatie allochtonen en vrijwel alle autochtonen hebben al eerder in Nederland gewoond en vallen buiten de doelgroep van deze analyses. Het aantal vestigers in jaar t is bepaald door uit de stand van de bevolking op 1 januari van jaar $t+1$ alle personen te selecteren met vestigingsjaar t . Hierdoor bestaat het jaarlijks aantal vestigers niet alleen uit immigranten maar ook uit personen die door middel van een administratieve opneming in de Gemeentelijke Basisadministratie zijn ingeschreven. De verhouding tussen beide stromen in deze periode is ongeveer 80 procent immigranten en 20 procent administratieve opnemingen. In de analyses waarbij de huishoudenspositie op 1 januari geen rol speelt, zijn ook immigranten meegenomen die in hetzelfde jaar weer uit Nederland zijn vertrokken. Om de leesbaarheid te vergroten wordt in dit artikel gesproken over immigranten als het over eerste generatie allochtone vestigers gaat.

De huishoudenspositie van een persoon wordt jaarlijks bepaald op 1 januari. De in dit artikel gepresenteerde huishoudenspositie van immigranten geeft de huishoudenspositie weer op 1 januari in het jaar na vestiging in Nederland. In de analyses naar huishoudenspositie zijn daarom alleen immigranten meegenomen die op 1 januari in het jaar na vestiging nog in Nederland waren. Personen die al in het jaar van vestiging weer uit Nederland waren vertrokken, worden niet meegenomen in deze analyses, omdat voor hen geen huishoudenspositie kan worden bepaald.

Immigranten met als plaats in het huishouden 'thuiswonend kind', 'ouder in eenouderhuishouden', 'in een institutie' of 'overig lid van een huishouden' zijn in dit artikel ingedeeld in een restcategorie. Te denken valt hierbij aan een kostganger die bij een gezin inwoont, twee broers die samen een huishouden vormen en pleegkinderen.

1. Inleiding

Immigranten komen om verschillende redenen naar Nederland. Arbeid, en in mindere mate gezinshereniging en gezinsvorming, zijn belangrijke motieven voor westerse migranten om zich in Nederland te vestigen. Niet-westerse migranten komen vooral naar Nederland vanwege gezinsmigratie (gezinsvorming en gezinshereniging), en in mindere mate voor studie (Nicolaas, 2009).

In dit artikel wordt voor een aantal grote niet-westerse en westerse herkomstgroepen het proces van huishoudensvorming na immigratie bekeken. We beperken ons hierbij tot de volgende twee processen van gezinsmigratie:

- immigranten die als alleenstaande Nederland binnenkomen: wanneer gaan ze samenwonen?
- immigranten die zich als een paar (ongetrouwd of getrouwd) in Nederland vestigen: wanneer krijgen ze kinderen?

In de volgende paragraaf wordt eerst een overzicht gegeven van de totale groep immigranten in de periode 1996–2008, naar herkomstgroep, geslacht en leeftijd. Vervolgens worden voor twee immigrantencohorten acht herkomstgroepen nader geanalyseerd:

- de vier klassieke niet-westerse herkomstgroepen (Turkije, Marokko, Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba);
- twee niet-westerse vluchtelingengroepen (China, Irak);
- twee westerse herkomstgroepen (Polen, voormalige Sovjet-Unie).

De cohorten die in 1996 en 2002 arriveerden zijn zes jaar in de tijd gevolgd, om een goede vergelijking tussen de cohorten mogelijk te maken.

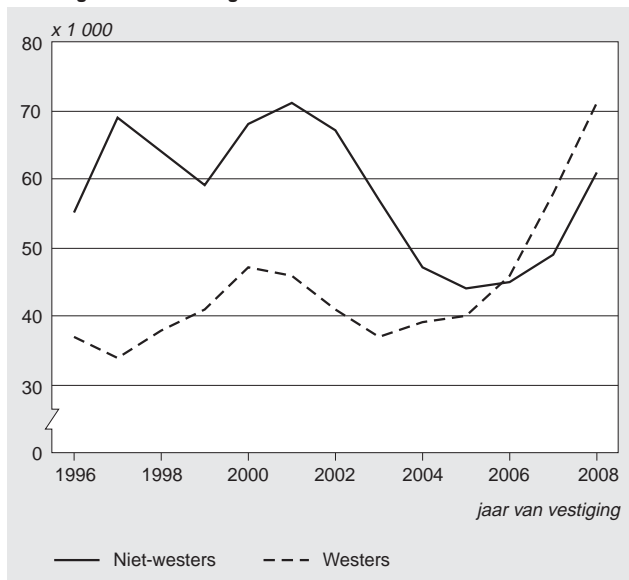
2. Immigranten naar herkomstgroep, leeftijd en geslacht

In de periode 1996–2008 hebben zich bijna 1,8 miljoen immigranten in Nederland gevestigd. Onder hen bevonden zich ruim 1,3 miljoen eerste generatie allochtonen. De top wat betreft het aantal immigranten lag in 2008. In dat jaar vestigden zich 132 duizend eerste generatie allochtonen in Nederland, ongeveer 15 duizend meer dan tijdens de economische bloeiperiode in 2000–2001 (*grafiek 1*).

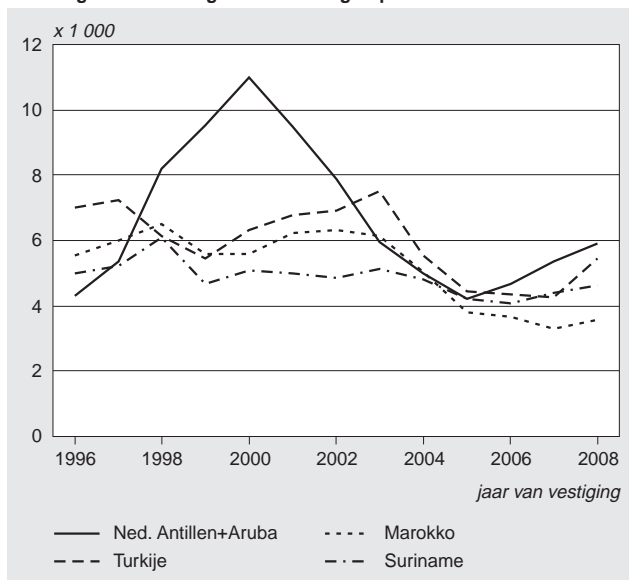
De immigratie van de vier klassieke herkomstgroepen (Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen en Aruba) is sinds 2005 redelijk stabiel en schommelt tussen 3 à 4 duizend voor Marokko en 5 à 6 duizend voor de Nederlandse Antillen en Aruba (*grafiek 2*).

De immigratie van de twee andere niet-westerse groepen die in dit artikel worden besproken, China en Irak, zit de laatste jaren weer in de lift. Bij China gaat het hier voor een

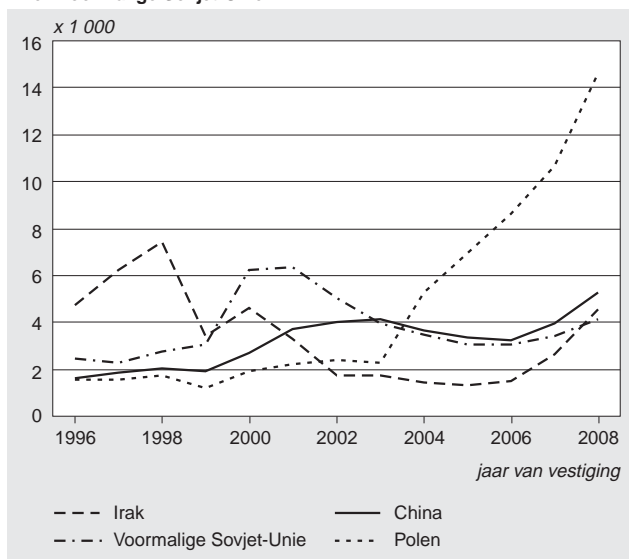
1. Immigratie van eerste generatie allochtonen

2. Immigratie van vier grote herkomstgroepen

3. Immigratie van herkomstgroepen China, Irak, Polen en voormalige Sovjet-Unie

belangrijk deel om studenten. Uit Irak kwamen in 2007 en 2008 veel asielmigranten (*grafiek 3*).

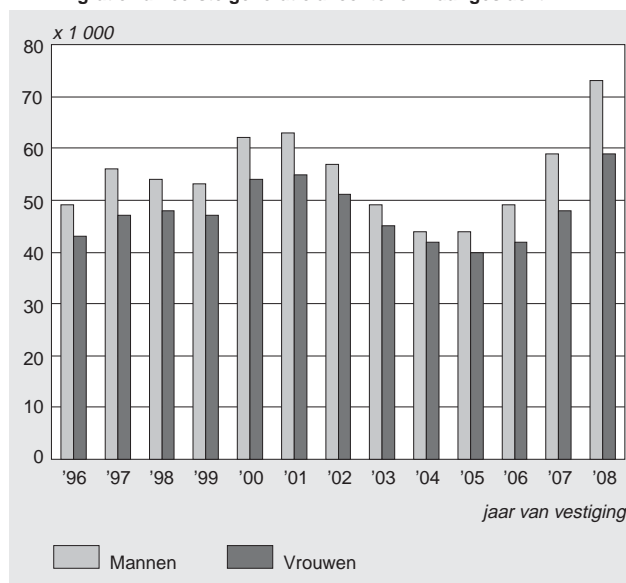
De immigratie van westerse allochtonen bestaat voor een belangrijk deel uit EU-burgers. Binnen deze groep nemen de Polen de laatste jaren een prominente plaats in. In 2008 kwam bijna 30 procent van de totale immigratie uit de EU voor rekening van de Polen.

De immigratie uit de voormalige Sovjet-Unie kende in deze periode een sterk wisselende samenstelling. Tot en met 1998 vestigden zich vooral gezinsmigranten in Nederland, maar in de periode 1999–2002 waren het voornamelijk asielzoekers. Daarna nam het aantal asielmigranten sterk af en werd gezinsmigratie weer belangrijker. Daarnaast was er gedurende vrijwel de gehele periode sprake van een toenemend aantal studenten uit de voormalige Sovjet-Unie.

Van alle immigranten is 85 procent jonger dan 40 jaar. Het aantal oudere immigranten is klein. Slechts 1 procent van de immigranten was in het jaar van vestiging 65 jaar of ouder.

Iets meer dan de helft van de immigranten is man (*grafiek 4*). Dit aandeel is de afgelopen jaren licht gestegen doordat het aantal arbeidsmigranten (merendeels mannen) uit met name de Europese Unie fors is toegenomen.

4. Immigratie van eerste generatie allochtonen naar geslacht

Als we de gezinssituatie van immigranten na hun vestiging in Nederland willen analyseren, stuiten we op een probleem. Van alle immigranten die naar Nederland komen, wordt in de immigratiestatistiek hun plaats in het gezin ten tijde van de immigratie vastgelegd. Hierbij wordt onderscheid gemaakt naar:

- kinderen;
- personen in een paar (ongetrouwd of getrouwd);
- ouder in een eenoudergezin;
- alleenstaanden.

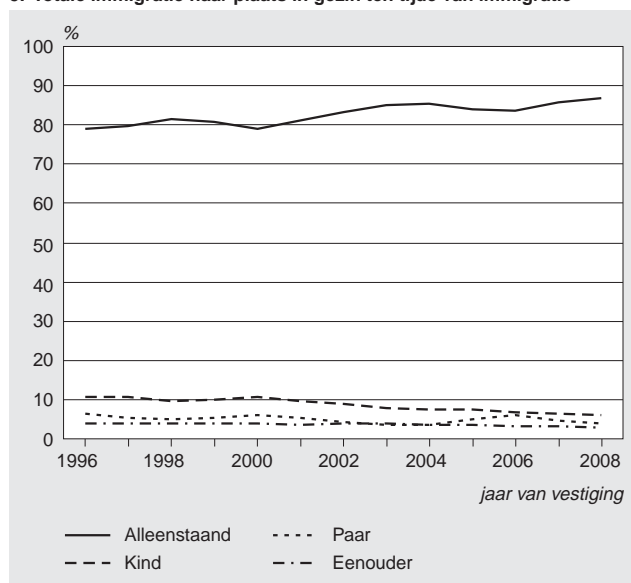
Het probleem hierbij is dat het gezinsverband ten tijde van de immigratie geen inzicht geeft in de situatie ná aankomst

in Nederland. Zo worden twee personen in een paar waarvan de ene partner zich na de andere partner op hetzelfde adres in Nederland vestigt, in de immigratiestatistiek niet als twee personen in een paar geregistreerd, maar als twee alleenstaanden. De migratiestatistiek geeft zodoende een vertekend beeld van de leefsituatie waarin migranten na hun aankomst in Nederland terechtkomen. Het is daarom zinvoller de huishoudenspositie van immigranten op 1 januari van het jaar volgend op het vestigingsjaar te bekijken.

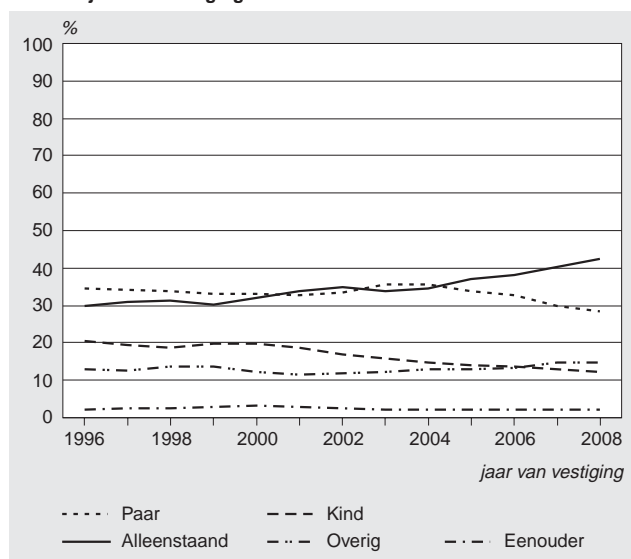
In *grafiek 5* en *grafiek 6* worden respectievelijk de plaats in het gezin in het jaar van vestiging volgens de immigratiestatistiek en de huishoudenspositie op 1 januari van het jaar volgend op het vestigingsjaar weergegeven.

Het verschil in beide grafieken zit in de verdeling tussen alleenstaanden en personen in een paar. Volgens de

5. Totale immigratie naar plaats in gezin ten tijde van immigratie

6. Totale immigratie naar huishoudenspositie op 1 januari in het jaar van vestiging t+1

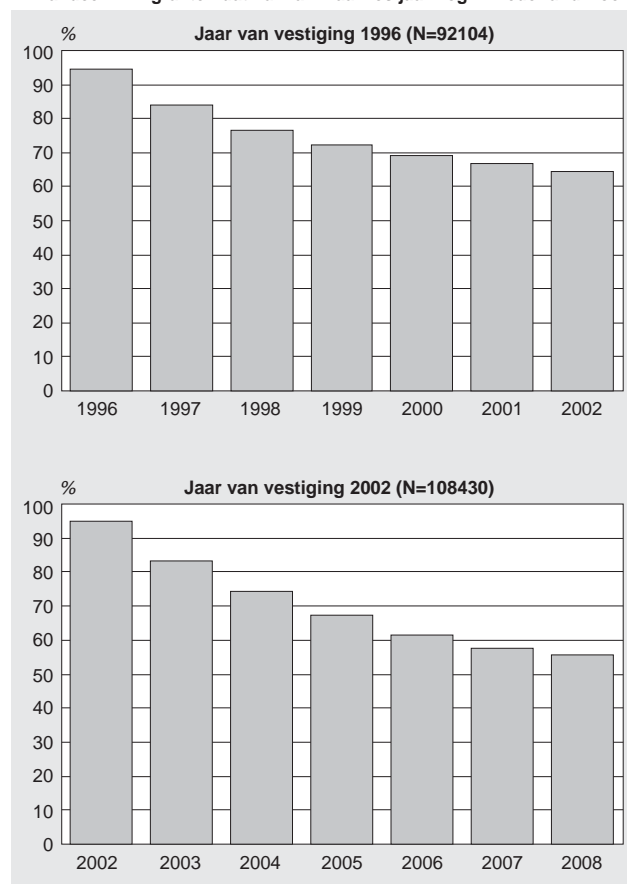

immigratiestatistiek komt 80 tot 90 procent van de immigranten als alleenstaande naar Nederland en maakt 5 procent deel uit van een paar. De cijfers naar huishoudenspositie geven een genuanceerder beeld. Daaruit blijkt dat 35 tot 40 procent van de immigranten op 1 januari van het volgende jaar alleenstaand was en nog eens ruim 30 procent met een partner samenwoonde. Voor de analyses in dit artikel wordt dan ook gebruik gemaakt van de huishoudenspositie op 1 januari van het jaar volgend op het vestigingsjaar van de immigrant. Het gaat hierbij telkens om immigranten in jaar t die op 1 januari van jaar t+1 nog in Nederland woonden.

3. De levensloop van immigranten

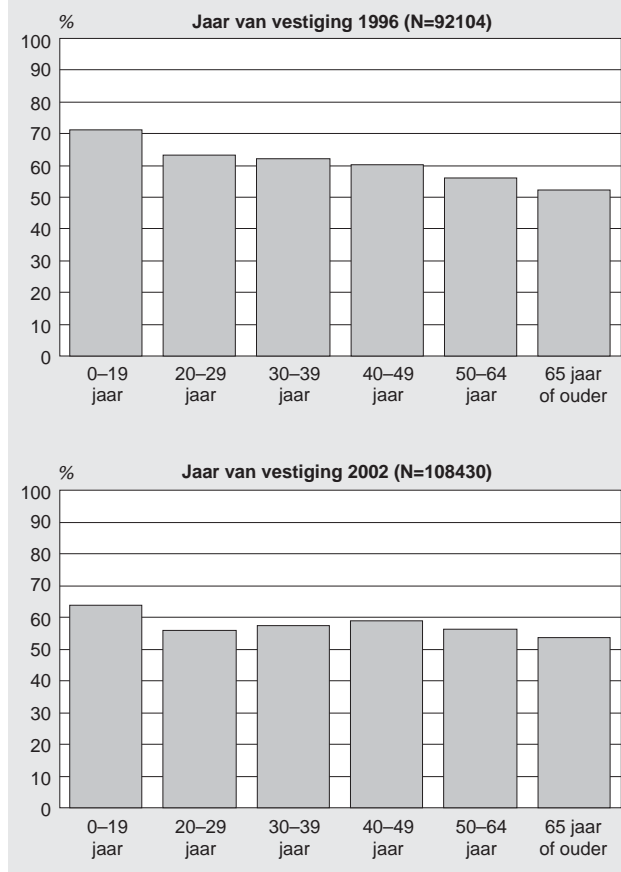
Van de acht hier beschreven herkomstgroepen zijn telkens twee immigratiecohorten bekeken: de immigranten in 1996 en in 2002. Beide cohorten zijn zes jaar gevolgd. Voor de totale groep immigranten geldt dat 65 procent van de immigranten die in 1996 naar Nederland zijn gekomen, zes jaar later nog in Nederland woonde. Voor het cohort 2002 ligt dit aandeel bijna 10 procentpunten lager (*grafiek 7*). Dit kan samenhangen met het feit dat de immigranten in 2002 te maken hebben gehad met een wat minder gunstige economische periode in Nederland in de jaren 2004–2005, waardoor ze eerder geneigd waren Nederland weer te verlaten dan de immigranten van het cohort 1996.

7. Aandeel immigranten dat na maximaal zes jaar nog in Nederland woont

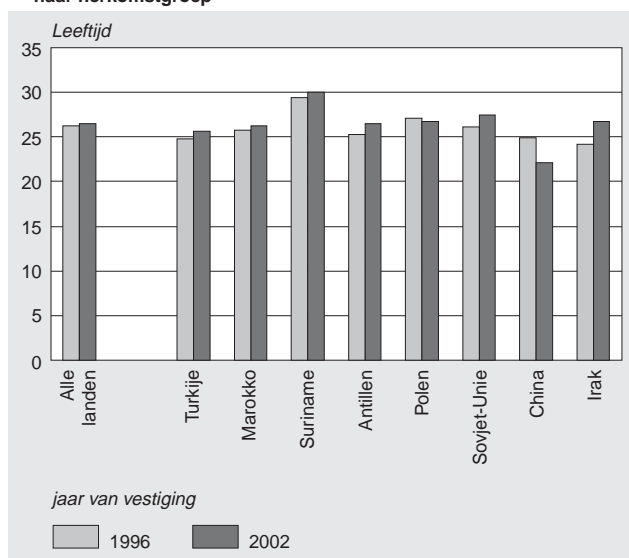

Jongeren blijven na immigratie over het algemeen het vaakst in Nederland wonen, hoewel het beeld voor het immigratiecohort 2002 niet eenduidig is. Voor beide cohorten geldt wel dat de jongste leeftijdsgroep van 0–19 jaar het minst geneigd is Nederland weer te verlaten (*grafiek 8*).

8. Aandeel immigranten dat na zes jaar nog in Nederland woont naar leeftijd

9. Gemiddelde leeftijd van immigranten bij vestiging in Nederland naar herkomstgroep

De leeftijd bij vestiging in Nederland is voor de twee immigratiecohorten vrijwel gelijk en ligt iets boven de 26 jaar. Tussen de acht herkomstgroepen die in het vervolg worden beschreven zijn wel grote verschillen waarneembaar. Chinezen zijn gemiddeld het jongst bij vestiging, Surinamers het oudst (*grafiek 9*).

Voor vier groepen van twee landen (Turkije/Marokko, Suriname/Nederlandse Antillen en Aruba, China/Irak en Polen/voormalige Sovjet-Unie) worden telkens de volgende vier zaken geanalyseerd:

- het percentage immigranten dat na maximaal zes jaar nog in Nederland woont;
- de huishoudenspositie van immigranten in de zes jaar volgend op hun vestigingsjaar in Nederland;
- het proces van samenwonen van immigranten die als alleenstaande binnenkomen;
- het proces van kinderen krijgen van personen die als paar zonder kinderen naar Nederland komen.

Bij het proces van samenwonen van alleenstaanden zijn alle immigranten die zich als alleenstaanden in 1996 hebben gevestigd en die op 1 januari 1997 nog in Nederland waren door de tijd heen gevolgd. Ook zijn immigranten gevolgd die zich in 2002 als alleenstaande in Nederland vestigden en die op 1 januari 2003 nog in Nederland waren. Beide groepen konden op deze wijze maximaal zes jaar worden gevolgd. Hierbij is gekeken naar de overgang van alleenstaande naar een paar. Dit kunnen gehuwde of ongehuwde paren zijn, met of zonder kinderen.

Het is mogelijk dat een alleenstaande na een jaar deel uitmaakt van een paar en een jaar later weer alleenstaand is. Hierdoor kunnen de percentages door de tijd heen ook dalen.

Van de 27 duizend alleenstaande immigranten in 1996 behoorde zes jaar later een kwart tot een paar. Voor het immigratiecohort 2002, met in totaal 36 duizend alleenstaanden, was dit aandeel gedaald naar een zesde.

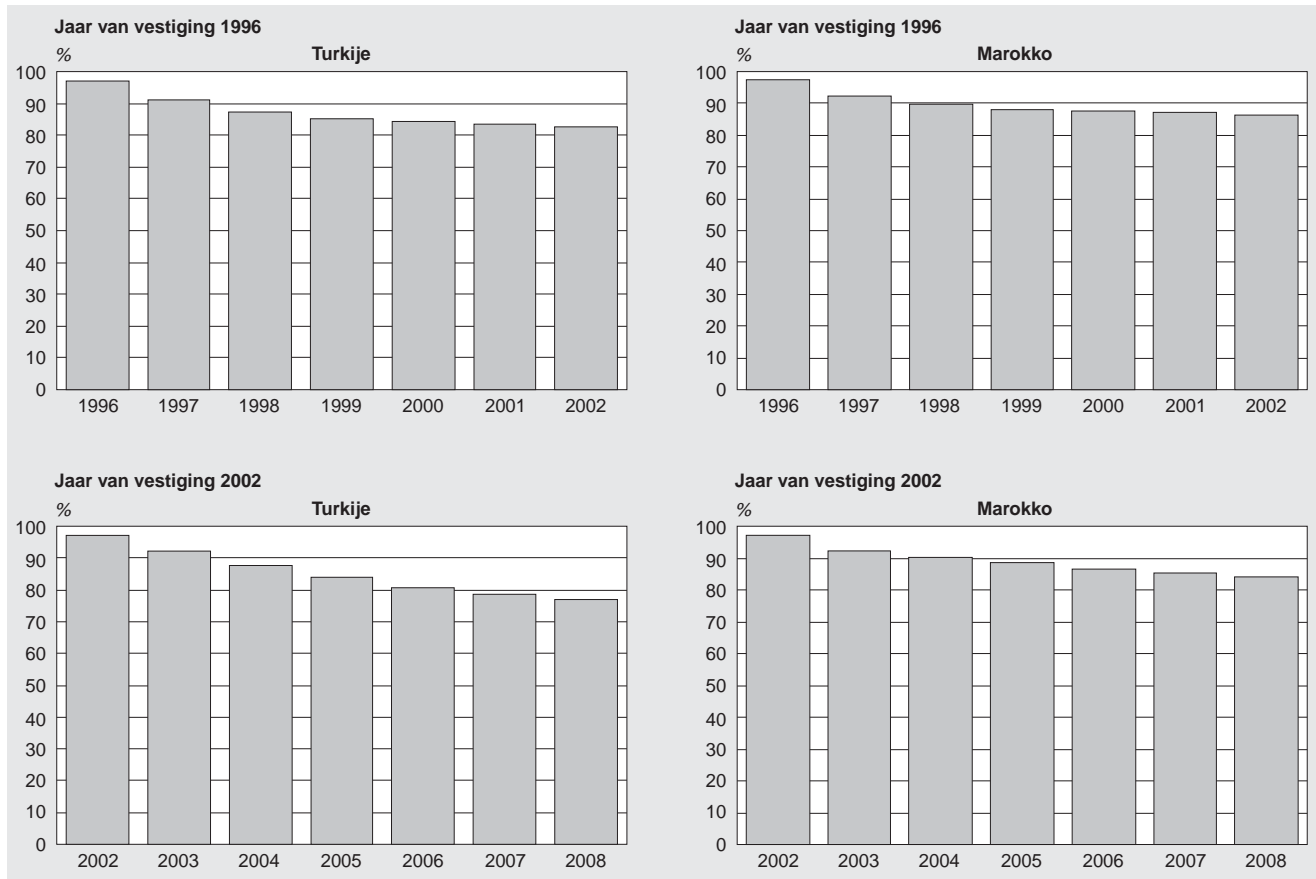
Bij het proces van kinderen krijgen zijn alle immigranten die zich in 1996 in een paar zonder kinderen in Nederland vestigden en die op 1 januari 1997 nog in Nederland woonden door de tijd heen gevolgd. Iets soortgelijks is gedaan voor immigranten die zich in 2002 als paar zonder kinderen vestigden. Evenals de alleenstaanden zijn ook deze groepen zes jaar gevolgd. Hierbij is gekeken naar de overgang van lid van een paar zonder kinderen naar lid van een paar met kinderen. Ook hier kan het zowel gehuwde als ongehuwde paren betreffen.

In 1996 kwamen 17,5 duizend personen naar Nederland die deel uitmaakten van een paar zonder kinderen. Dit aantal is in 2002 opgelopen naar ruim 22 duizend. Een derde van de gehuwde en ongehuwde immigranten die als paar zonder kinderen naar Nederland komen, heeft binnen zes jaar kinderen. Het verschil tussen de cohorten 1996 en 2002 ligt tussen de 2 en 3 procentpunten.

Turken en Marokkanen

In beide cohorten hebben zich ongeveer 7 duizend Turken en 6 duizend Marokkanen in Nederland gevestigd. Van de Turken woonde 80 procent na zes jaar nog in Nederland.

10. Aandeel Turken en Marokkanen dat na maximaal 6 jaar nog in Nederland woont

Bij de Marokkanen is dat aandeel ongeveer 5 procentpunten hoger (*grafiek 10*).

Turkse immigranten in 2002 waren met gemiddeld 25,7 jaar bijna een jaar ouder dan hun landgenoten die zes jaar eerder naar Nederland kwamen. Onder Marokkaanse immigranten was de leeftijdsstijging in deze periode iets minder groot.

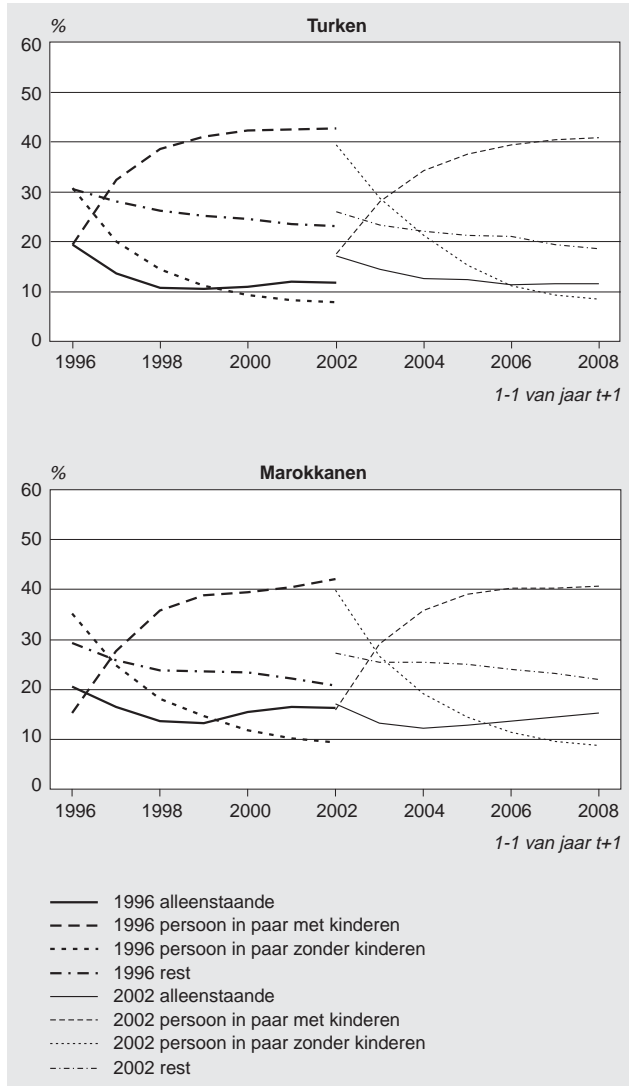
Van de Turkse en Marokkaanse immigranten die in 1996 naar Nederland zijn gekomen en op 1 januari 1997 nog in Nederland woonden, behoorde een derde tot een paar zonder kinderen en bijna 20 procent tot een paar met kinderen. Nog eens 20 procent kwam als alleenstaande naar Nederland (*grafiek 11*). Volgen we deze groep in de tijd, dan blijkt het aandeel in een paar met kinderen fors te zijn toegenomen, tot ruim 40 procent op 1 januari 2003. Het aandeel paren zonder kinderen nam in deze periode af, evenals het aandeel alleenstaanden. Dit kan duiden op gezinshereniging (men komt als alleenstaande immigrant naar Nederland en laat partner en eventuele kinderen overkomen) of gezinsvorming (men komt naar Nederland om te gaan samenwonen of trouwen).

Tussen de immigratiecohorten 1996 en 2002 zijn er bij de Turken en Marokkanen na verloop van tijd geen noemenswaardige verschillen in huishoudenspositie.

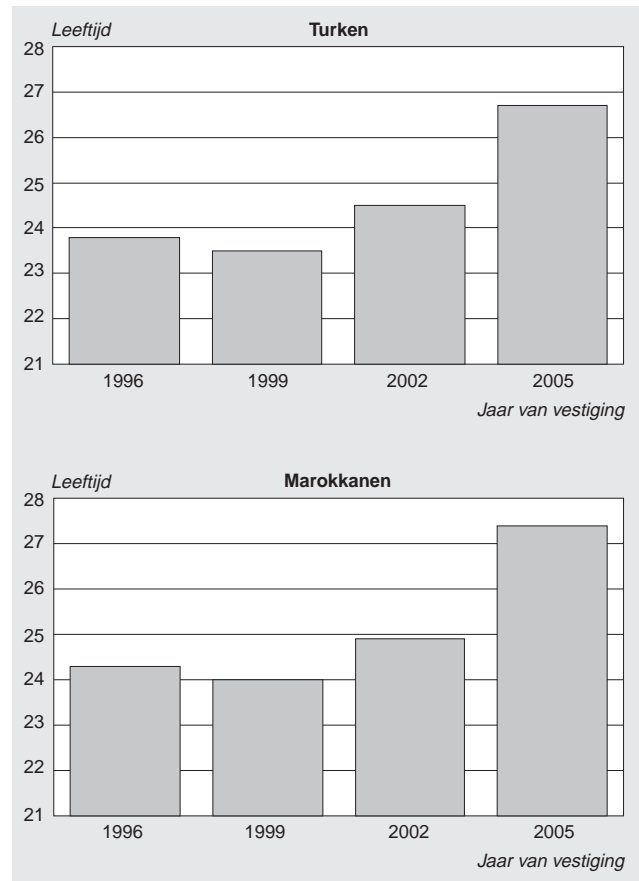
Voor een beter inzicht in de huishoudensvorming zijn alle alleenstaande immigranten door de jaren heen gevolgd

zoals hiervoor beschreven. Alleenstaande Turken en Marokkanen die in 1996 als alleenstaande immigranten zijn gekomen, zijn vaker ongehuwd of gehuwd gaan samenwonen dan hun landgenoten die in 2002 immigranten zijn. Zes jaar na aankomst in Nederland woonde 34 procent van de alleenstaande Turken samen; bij Marokkanen was dat 40 procent. Voor de immigranten die in 2002 als alleenstaande naar Nederland kwamen, zijn die percentages gedaald naar respectievelijk 24 en 26 (*grafiek 12*). De strengere regelgeving ten aanzien van gezinsvorming per 1 november 2004 kan hierbij een rol hebben gespeeld. Hierbij werd de minimumleeftijd van mensen die met een partner uit het buitenland willen trouwen, en van de immigrerende partner, verhoogd van 18 naar 21 jaar. Tevens werd de inkomenseis van mensen die met een partner uit het buitenland willen trouwen verhoogd van 100 naar 120 procent van het minimumloon. Deze maatregelen kunnen hebben geleid tot uitstel van gezinsvormende migratie vanuit deze landen. Eén van de aanwijzingen hiervoor kan worden gevonden in de gemiddelde leeftijd van immigrerende Turkse en Marokkaanse vrouwen voor diverse cohorten. We kijken naar de gemiddelde leeftijd van de vrouw aangezien het merendeel van de alleenstaande Turkse en Marokkaanse immigranten man is, en de partner uit het buitenland over het algemeen dus een vrouw zal zijn. De gemiddelde leeftijd waarop Turkse en Marokkaanse vrouwen naar Nederland komen, blijkt tussen 2002 en 2005 veel sterker te zijn gestegen dan tussen 1996 en 2002 (*grafiek 13*).

11. Huishoudenspositie van Turken en Marokkanen op 1 januari van de jaren na het vestigingsjaar 1996 en 2002

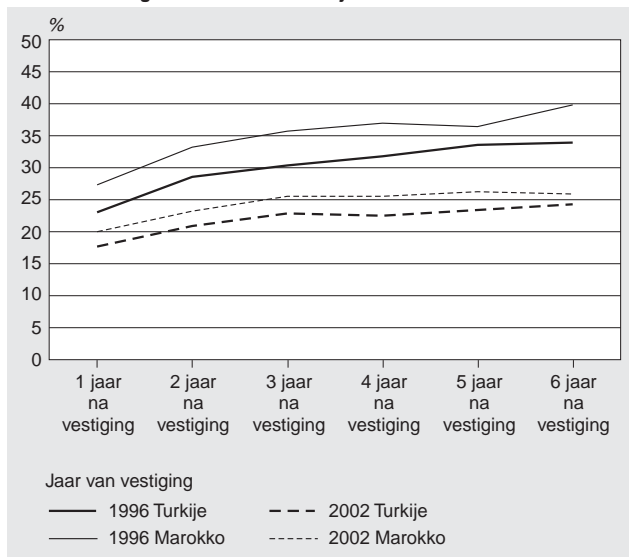

13. Gemiddelde leeftijd bij vestiging van Turkse en Marokkaanse vrouwen

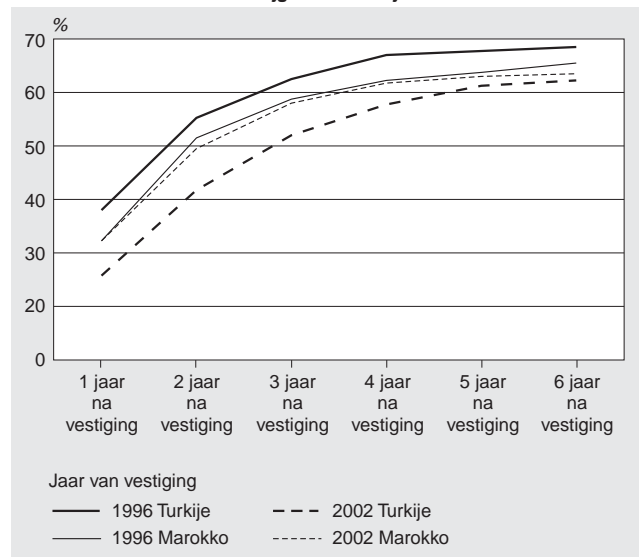

Ook de paren zonder kinderen zijn zes jaar in de tijd gevolg. Van de acht herkomstgroepen die hier worden onderscheiden, krijgen Turkse en Marokkaanse paren het snelst kinderen. Bij Marokkaanse paren zonder kinderen is er nauwelijks verschil tussen de immigratiecohorten 1996 en 2002. Eén jaar na vestiging heeft een derde van de Marokkaanse paren zonder kinderen een kind gekregen en dit percentage loopt op naar 64 na zes jaar (grafiek 14). Bij

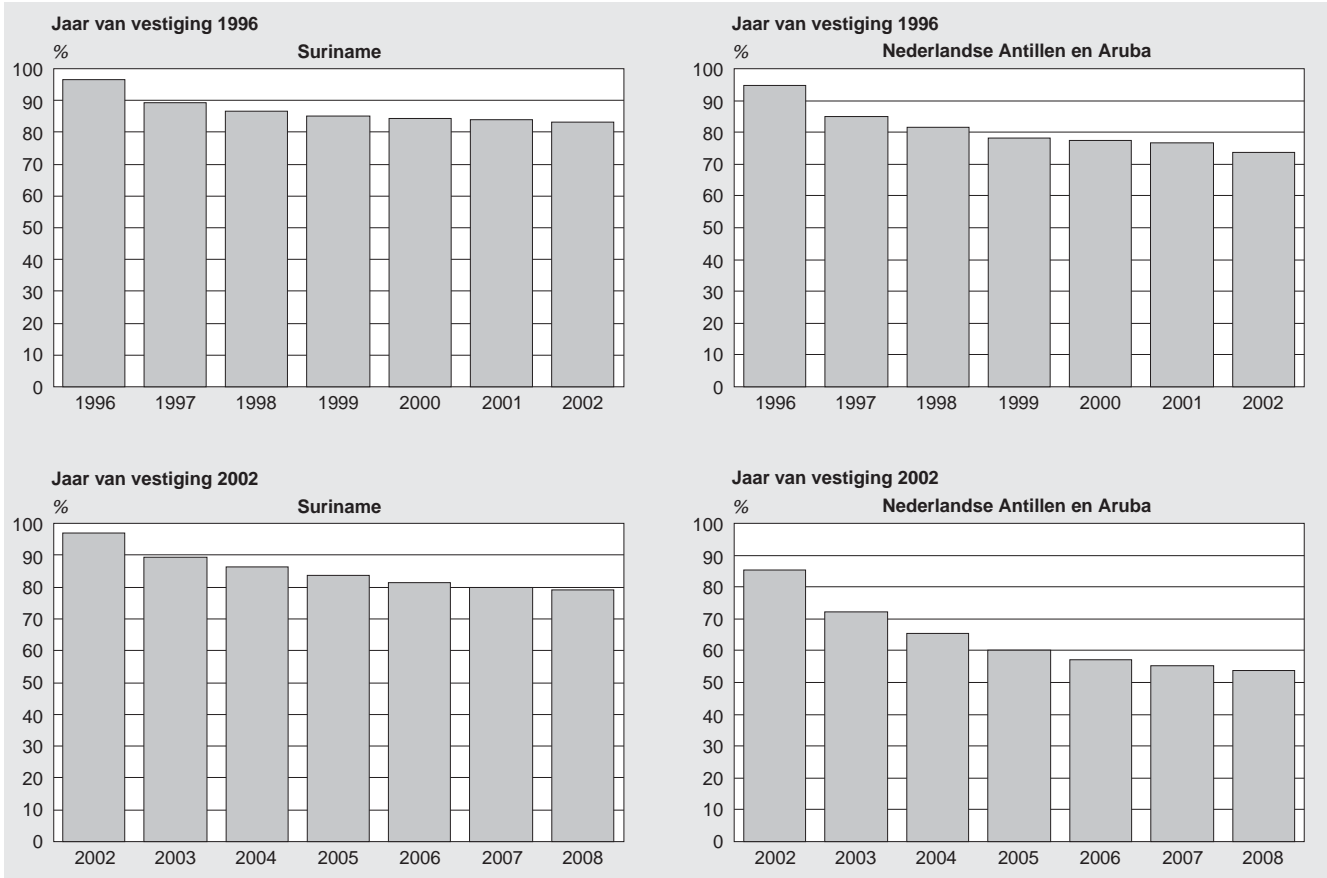
12. Aandeel alleenstaande geïmmigreerde Turken en Marokkanen dat samen gaat wonen naar verblijfsduur in Nederland

14. Aandeel geïmmigreerde Turken en Marokkanen in een paar zonder kinderen dat kinderen krijgt naar verblijfsduur in Nederland

15. Aandeel Surinamers en Antillianen/Arubanen dat na maximaal 6 jaar nog in Nederland woont

Turken is echter wel een groot verschil zichtbaar tussen de twee jaren. In 1996 had 38 procent van de paren zonder kinderen een jaar later een kind gekregen, in 2002 was dit nog maar een kwart. Dit verschil wordt in de vijf jaren daarna wel ingelopen, zodat het verschil na zes jaar nog maar 6 procent bedraagt.

Surinamers en Antillianen/Arubanen

In beide cohorten vestigden zich ongeveer 5 duizend Surinamers in Nederland. De immigratie van Antillianen was in 2002 met bijna 8 duizend ongeveer twee keer zo hoog als in 1996, maar veel lager dan in het topjaar 2000 (grafiek 2).

Van de Surinamers woont 80 procent na zes jaar nog in Nederland, bij de Antillianen is dit veel lager. Van het cohort 2002 is zes jaar later bijna de helft weer uit Nederland vertrokken (grafiek 15).

Surinamers zijn van alle onderzochte groepen gemiddeld het oudst bij vestiging in Nederland. In 2002 lag hun gemiddelde leeftijd met 30,0 jaar bijna een jaar hoger dan in 1996. Antillianen zijn aanzienlijk jonger bij binnenkomst in Nederland. In 1996 waren zij gemiddeld 25,1 jaar oud, in 2002 was dit gestegen naar 26,4 jaar.

Anders dan bij de Turkse en Marokkaanse immigranten komen vooral thuiswonende kinderen, hier weergegeven in de restcategorie, naar Nederland. Gezinsvorming lijkt

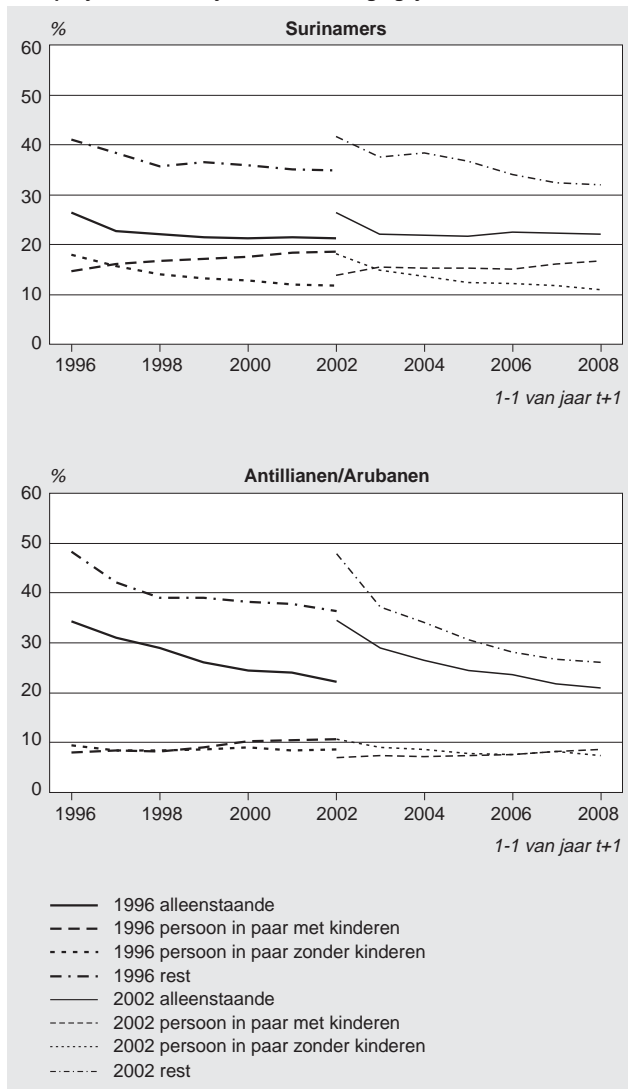
onder Surinamers een minder belangrijk motief om naar Nederland te komen dan onder Turken en Marokkanen. Het aandeel paren met kinderen neemt in beide cohorten in de zes jaar na vestiging licht toe, terwijl het aandeel paren zonder kinderen licht afneemt. Na een daling in het eerste jaar na aankomst, stabiliseert het aandeel alleenstaanden zich in beide cohorten in de jaren daarna (grafiek 16).

Gezinsvorming lijkt voor de Antillianen en Arubanen uit de twee onderzochte cohorten geen immigratiedoel te zijn. Evenals bij de Surinamers komen vooral alleenstaanden en thuiswonende kinderen naar Nederland. Een aanzienlijk deel van de restcategorie (bijna een vijfde) bestaat bij de Antillianen uit ouders in een eenoudergezin. Het aandeel paren met of zonder kinderen neemt in de zes jaar na immigratie nauwelijks toe.

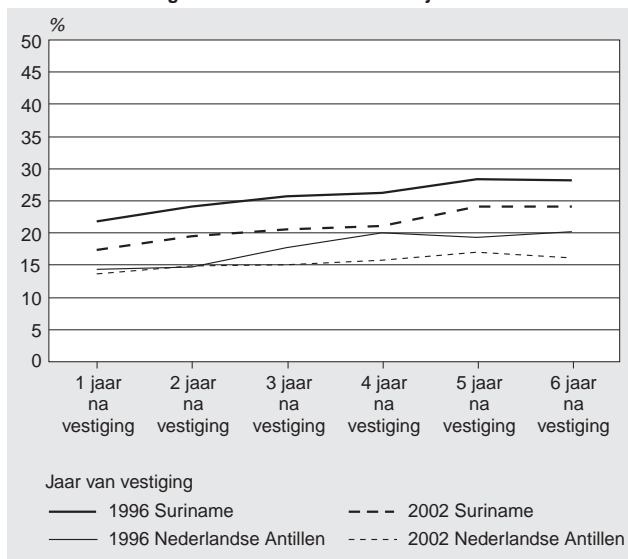
Surinaamse alleenstaanden waren in 1996 en 2002 minder geneigd om samen te wonen dan Turken en Marokkanen, maar dit percentage is in deze jaren minder gedaald dan bij de Turken en Marokkanen. Van de in 1996 geïmmigreerde Surinamers woonde na zes jaar 28 procent samen. Dit percentage daalde bij de in 2002 geïmmigreerde Surinamers naar 24 (grafiek 17).

Gemiddeld is een op de vijf alleenstaande Antillianen en Arubanen die zich in 1996 in Nederland vestigden na zes jaar samen met een partner. Dit aandeel daalt voor de Antillianen en Arubanen die zich in 2002 vestigden naar een op de zes.

16. Huishoudenspositie van Surinamers en Antillianen/Arubanen op 1 januari van de jaren na het vestigingsjaar 1996 en 2002

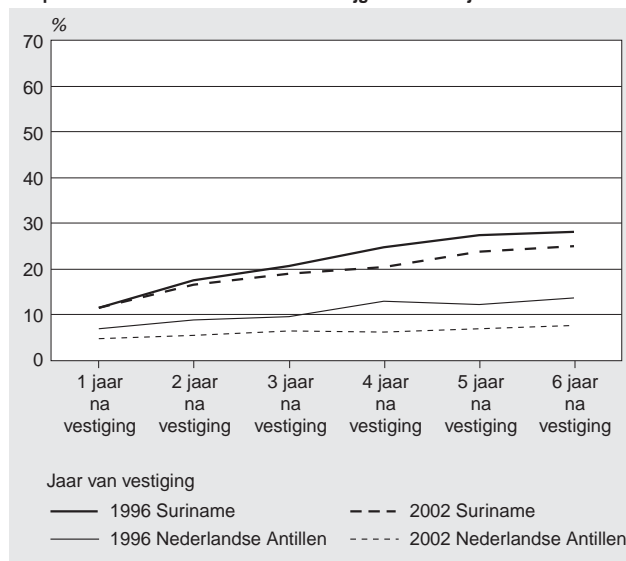

17. Aandeel alleenstaande geïmmigreerde Surinamers en Antillianen/Arubanen dat gaat samenwonen naar verblijfsduur in Nederland

Uit *grafiek 18* blijkt dat paren zonder kinderen uit de Nederlandse Antillen en Aruba het minst geneigd zijn om snel aan kinderen te beginnen. Van de Antillianen die in 1996 als paar zonder kinderen in Nederland arriveerden, heeft 14 procent na zes jaar kinderen. Voor de Antilliaanse immigranten die in 2002 naar Nederland kwamen, is dit percentage zelfs gedaald naar 8. Surinaamse paren zonder kinderen krijgen iets vaker een kind, maar veel minder vaak dan Turken en Marokkanen. Zo is ruim een kwart van de Surinaamse paren zonder kinderen die zich in 1996 vestigden na zes jaar onderdeel van een paar met kinderen. Voor immigranten die zes jaar later naar Nederland kwamen is dit, zoals voor bijna alle herkomstgroepen, licht gedaald.

18. Aandeel geïmmigreerde Surinamers en Antillianen/Arubanen in een paar zonder kinderen dat kinderen krijgt naar verblijfsduur in Nederland

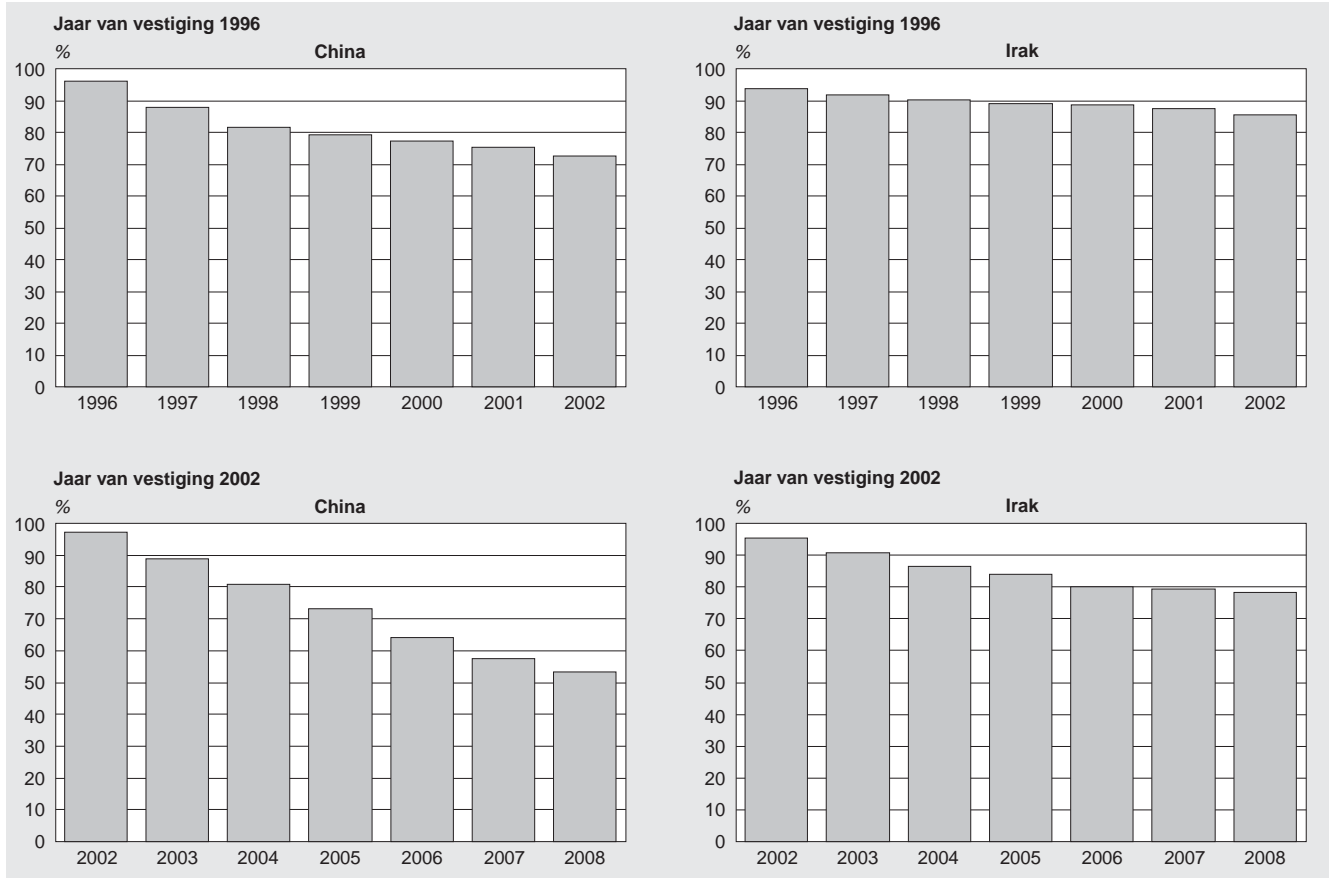
Chinezen en Irakezen

De andere twee niet-westerse groepen die hier worden besproken zijn Chinezen en Irakezen. De immigratie van Chinezen bestond in de tweede helft van de jaren negentig voor het grootste deel uit gezinsmigranten en asielmigranten. In 1996 kwam iets meer dan de helft van de 1,6 duizend Chinese immigranten in het kader van gezinshereniging of gezinsvorming naar Nederland en nog eens 20 procent voor asiel. Na 2000 kwamen er steeds meer studenten uit China. In 2002 maakten studenten meer dan de helft van de immigratie uit China uit.

De immigratie uit Irak bestond in de tweede helft van de jaren negentig voor 80 procent uit asielmigranten. In de eerste helft van deze eeuw werd gezinsmigratie uit dit land steeds belangrijker. Ongeveer 45 procent van de Irakese immigranten in 2002 kwam voor gezinshereniging of gezinsvorming naar Nederland.

Iets meer dan 70 procent van de Chinezen die in 1996 naar Nederland kwamen, woonde zes jaar later nog in Nederland. Voor het immigratiecohort 2002 is dit percentage gedaald naar iets meer dan de helft (*grafiek 19*). De veranderende samenstelling van de Chinese immigranten (van gezinsmigranten en asielmigranten naar studenten)

19. Aandeel Chinezen en Irakezen dat na maximaal 6 jaar nog in Nederland woont

speelt hierbij een belangrijke rol. Ongeveer 85 procent van de Irakese immigranten in 1996, die voornamelijk vanwege asiel naar Nederland kwamen, woonde zes jaar later nog in Nederland.

Immigranten uit China zijn gemiddeld het jongst bij vestiging in Nederland. De gemiddelde leeftijd van Chinese immigranten is gedaald van 24,9 jaar in 1996 naar 22,1 jaar in 2002. Ook hier is het motief voor Chinezen in 2002 (voornamelijk studie) een belangrijke verklarende factor.

Irakese immigranten waren in 2002 met gemiddeld 26,7 jaar ruim 2 jaar ouder dan hun landgenoten die zes jaar eerder naar Nederland kwamen. Het motief om naar Nederland te komen, kan ook bij deze migranten een rol spelen. Gezinsmigranten, die vooral in 2002 immigrereerden, zijn over het algemeen wat ouder dan de asielmigranten die in 1996 naar Nederland kwamen.

In 1996 bestond een groot deel van de Chinese immigratie uit kinderen (weergegeven in de restcategorie). Dit kunnen thuiswonende kinderen zijn, maar bijvoorbeeld ook alleenstaande minderjarige vreemdelingen of adoptiekinderen. In dit cohort lijkt er, gezien het stijgende aandeel paren met kinderen en het dalende aandeel alleenstaanden, sprake van gezinsmigratie. In 2002 daalt het aandeel alleenstaanden nog sterker, maar het aandeel paren met kinderen stijgt maar weinig. Het gaat in dit cohort bij de alleenstaanden voornamelijk om studenten die na verloop van tijd Nederland weer verlaten (*grafiek 20*).

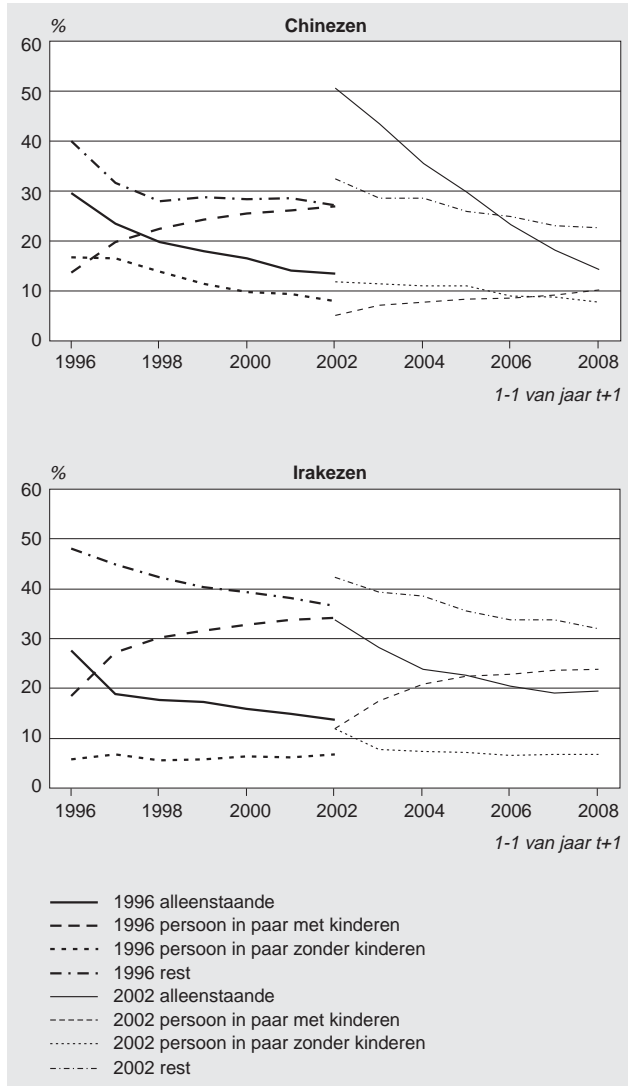
Voor Irakezen lijkt gezinsmigratie in beide cohorten een motief om naar Nederland te komen. Het aandeel paren met kinderen neemt in beide jaren toe, terwijl het aandeel alleenstaanden afneemt.

Van de Chinese immigranten die in 1996 als alleenstaande naar Nederland kwamen, behoorde een jaar later 20 procent tot een paar. In de jaren daarna is dit licht gestegen tot iets onder de 30 procent. Chinese alleenstaanden die in 2002 naar Nederland immigrereerden, gingen veel minder vaak over tot het vormen van een paar: minder dan 15 procent behoorde zes jaar later tot een paar (*grafiek 21*).

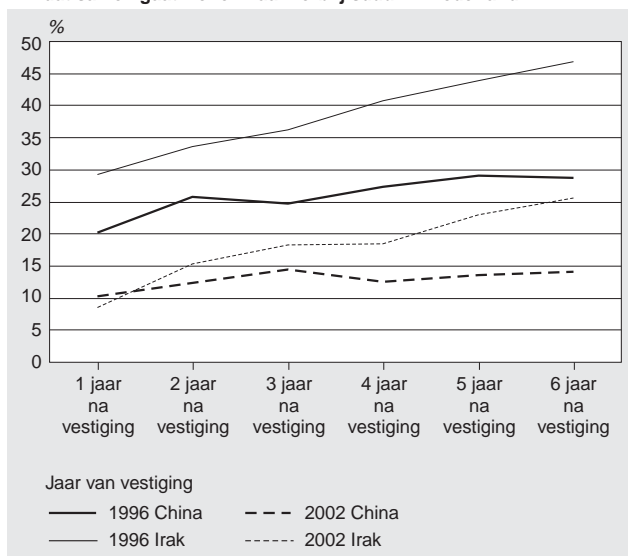
Van alle hier gepresenteerde groepen vormen Irakese alleenstaande immigranten na aankomst in Nederland het snelst een paar. Van de immigranten die in 1996 als alleenstaande naar Nederland kwamen, behoorde 30 procent al na één jaar tot een paar. Na zes jaar is dit percentage toegenomen tot ruim 45. Gezinsmigratie is voor Irakezen dus een belangrijk motief om naar Nederland te komen.

Na Turken en Marokkanen krijgen Irakezen die in een paar zonder kinderen immigreren het snelst, en het vaakst, kinderen. Na één jaar heeft bijna een kwart van de paren zonder kinderen van het immigratiecohort 1996 een kind. Voor de paren zonder kinderen uit 2002 is dit zelfs 35 procent (*grafiek 22*). Opvallend is dus dat het aandeel paren met kinderen voor het cohort 2002 hoger ligt dan voor het cohort 1996. Voor alle andere hier gepresenteerde groepen is dit juist andersom.

20. Huishoudenspositie van Chinezen en Irakezen op 1 januari van de jaren na het vestigingsjaar 1996 en 2002

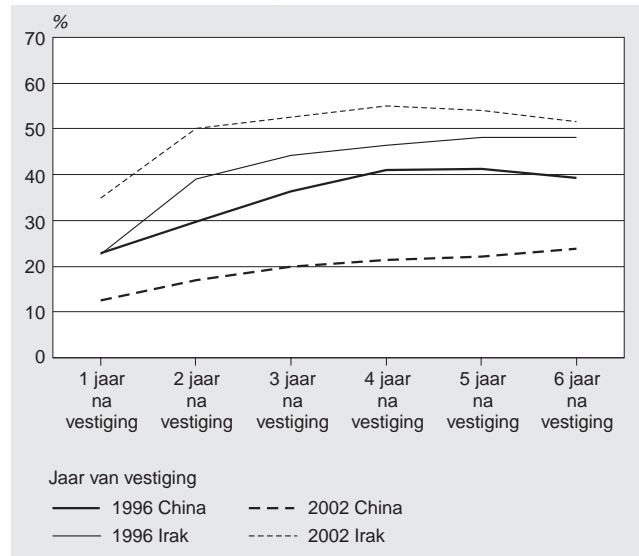

21. Aandeel alleenstaande geïmmigreerde Chinezen en Irakezen dat samen gaat wonen naar verblijfsduur in Nederland

Chineze alleenstaanden uit 2002, voor een groot deel studenten, vormen in de loop der tijd veel minder vaak een paar dan hun landgenoten uit 1996 die, zoals gezegd, voor een belangrijk deel vanwege asiel naar Nederland kwamen.

22. Aandeel geïmmigreerde Chinezen en Irakezen in een paar zonder kinderen dat kinderen krijgt naar verblijfsduur in Nederland

Polen en voormalige Sovjetburgers

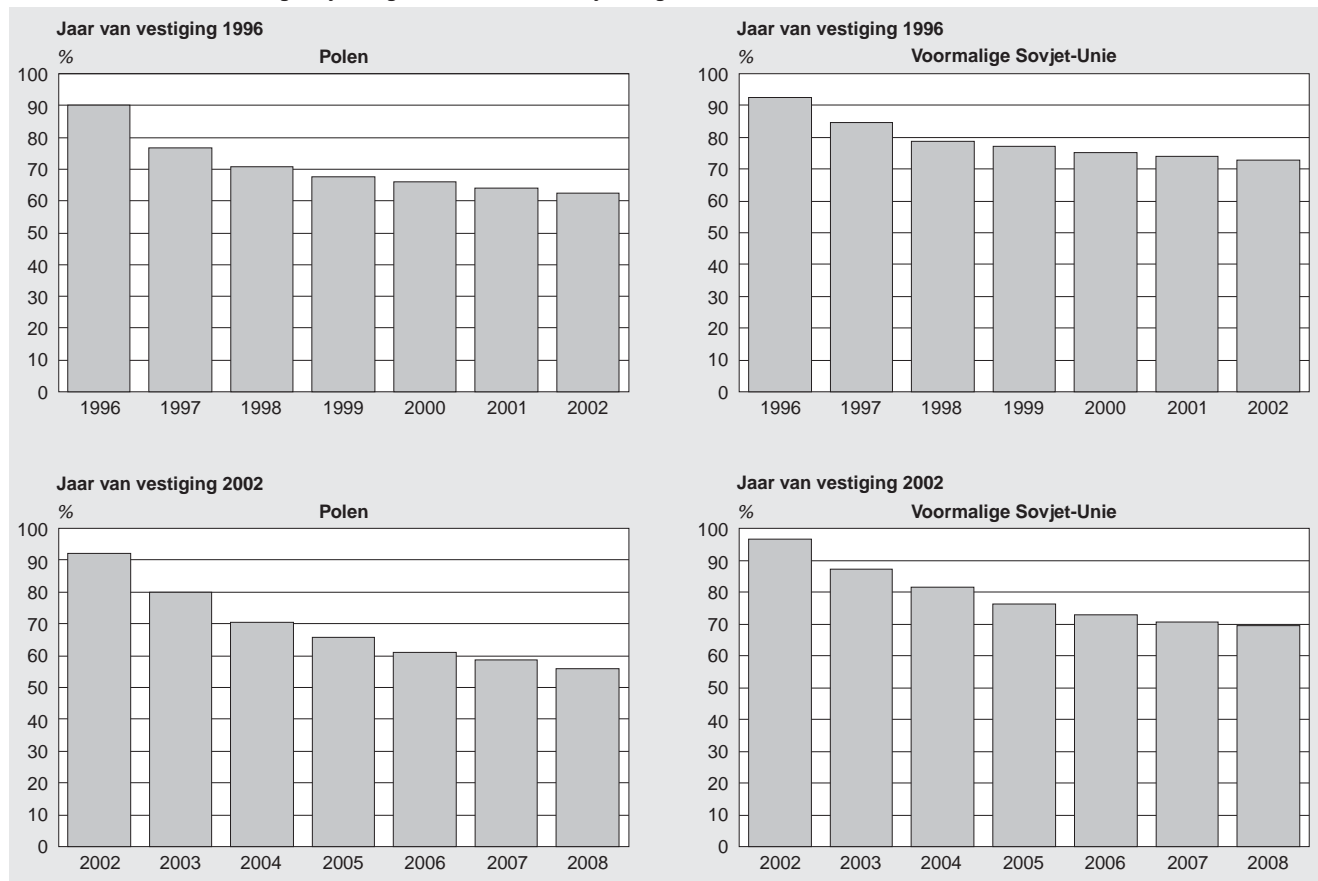
Van de westerse herkomstgroepen worden in dit artikel Polen en voormalige Sovjetburgers besproken. Polen zijn een interessante groep: sinds de toetreding tot de EU in 2004 vormen de Polen jaarlijks veruit de grootste groep immigranten die naar Nederland komt (grafiek 3).

De Sovjet-Unie is, samen met Polen, het enige hier besproken herkomstland dat in de twee onderzochte cohorten (1996 en 2002) meer vrouwelijke dan mannelijke immigranten telt. Ook in de tussenliggende jaren (1997–2001), een periode waarin veel asielzoekers uit dit gebied naar Nederland kwamen, lag het aandeel vrouwen ruim boven de 50 procent. In die jaren kwamen er namelijk nog steeds veel Russische bruiden naar Nederland om, evenals de Poolse bruiden, te trouwen met een Nederlandse man.

Ook de immigratie vanuit Polen in de jaren 1996 en 2002 bestond, zoals gezegd, voor het merendeel uit vrouwen. In 1996 was 70 procent vrouw; zes jaar later was dat nog bijna 65 procent. In die jaren kwamen veel Poolse vrouwen naar Nederland voor een huwelijk met een Nederlandse man. Na de toetreding tot de EU in mei 2004 kwamen er meer arbeidsmigranten naar Nederland en nam het aandeel mannen in de immigratie toe. In 2005 was het aandeel mannen in de Poolse immigratie al opgelopen tot iets meer dan 50 procent.

Aangezien de Poolse immigratie in 1996 en 2002 qua samenstelling zo afwijkt van die in 2005, zullen we voor de Polen waar zinvol ook het immigratiecohort 2005 in de analyses betrekken. De beperking is echter dat dit cohort noodgedwongen slechts drie jaar kan worden gevolgd.

23. Aandeel Polen en voormalig Sovjet-burgers dat na maximaal 6 jaar nog in Nederland woont

Ongeveer 60 procent van de immigranten uit 1996 en 2002 woont na zes jaar nog in Nederland (*grafiek 23*). Dat zovelen Nederland in die tijd al hebben verlaten is op zich opmerkelijk, gezien het karakter van de immigratie in deze jaren (gezinsmigratie). Het lijkt erop dat een substantieel deel van de Poolse bruiden, al dan niet met hun Nederlandse man, na verloop van tijd weer terugkeert naar hun vaderland.

Als we het cohort 2005 bekijken, dat voor een groot deel uit arbeidsmigranten bestaat, dan blijkt dat na drie jaar 64 procent nog in Nederland woont. Dit is een paar procentpunten minder dan het aandeel van de Poolse cohorten 1996 en 2002 dat na drie jaar nog in Nederland woont (67 en 66 procent). Van de Sovjetburgers woont 70 procent na zes jaar nog in Nederland. Tussen de immigratiecohorten 1996 en 2002 bestaat op dit punt nauwelijks verschil.

De gemiddelde leeftijd van Poolse immigranten is voor beide immigratiecohorten gelijk en lag zowel in 1996 als in 2002 op gemiddeld 26,7 jaar. Poolse immigranten in 2005 waren gemiddeld ruim 1,5 jaar ouder toen ze naar Nederland gingen.

Immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie zijn bij vestiging gemiddeld ongeveer even oud als de totale groep vestigers. In 1996 waren immigranten uit de Sovjet-Unie gemiddeld 26,2 jaar oud; in 2002 was dit gestegen naar 27,5 jaar.

Vooraf Poolse alleenstaanden vertrekken snel weer uit Nederland. In de cohorten 1996 en 2002 is het aandeel

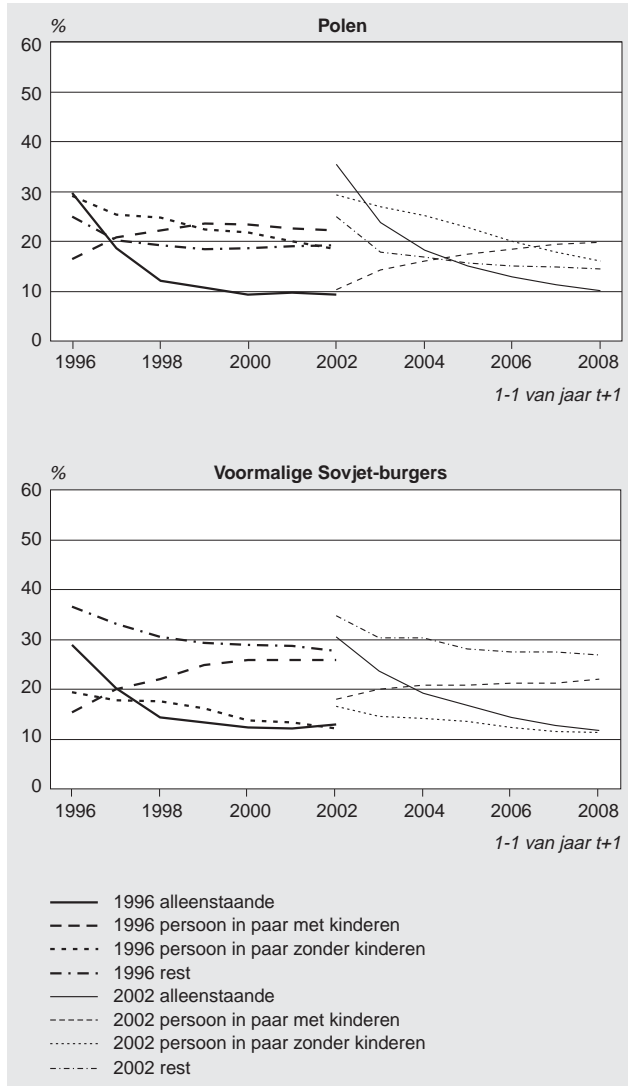
alleenstaanden sterk gedaald, terwijl het aandeel in een paar met kind slechts licht is gestegen (*grafiek 24*). Bekijken we het cohort 2005 (niet in de grafiek), dan zien we dat het aandeel paren met kinderen in drie jaar tijd veel sterker is gestegen dan in de andere twee cohorten. Van de immigranten in 2002 die op 1 januari 2003 nog in Nederland woonden behoorde 10 procent tot een paar met kinderen. Dit aandeel is in de drie jaar daarna gestegen naar 17 procent. Voor het cohort 2005 zijn deze percentages respectievelijk 7,5 en 21.

Sovjetburgers laten ongeveer hetzelfde patroon zien als de Polen. Het aandeel met kinderen stijgt licht, terwijl het percentage alleenstaanden afneemt.

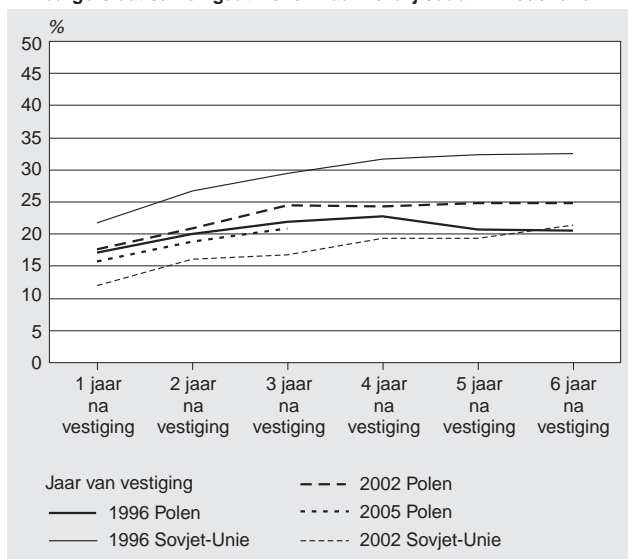
Van de Poolse immigranten die in 1996 als alleenstaande naar Nederland kwamen, behoorde een jaar later 17 procent tot een paar. In de jaren daarna is dit licht gestegen, tot iets meer dan 20 procent. Poolse alleenstaanden die in 2002 naar Nederland kwamen, vormden iets vaker een paar. De (arbeids)migranten uit Polen die in 2005 naar Nederland kwamen, zijn minder geneigd tot samenwonen. Na drie jaar, de maximale periode waarover we dit cohort kunnen volgen, woont 21 procent van de alleenstaanden samen. Dit is bijna 4 procentpunten lager dan bij het cohort 2002 (*grafiek 25*).

Alleenstaande Sovjetburgers van het cohort 1996 zijn veel eerder en vaker dan Polen gaan samenwonen. Het cohort 2002 laat echter voor de Sovjet-Unie veel lagere samenwonenpercentages zien. Wellicht speelt de veranderende

24. Huishoudenspositie van Polen en voormalige Sovjet-burgers op 1 januari van de jaren na het vestigingsjaar 1996 en 2002

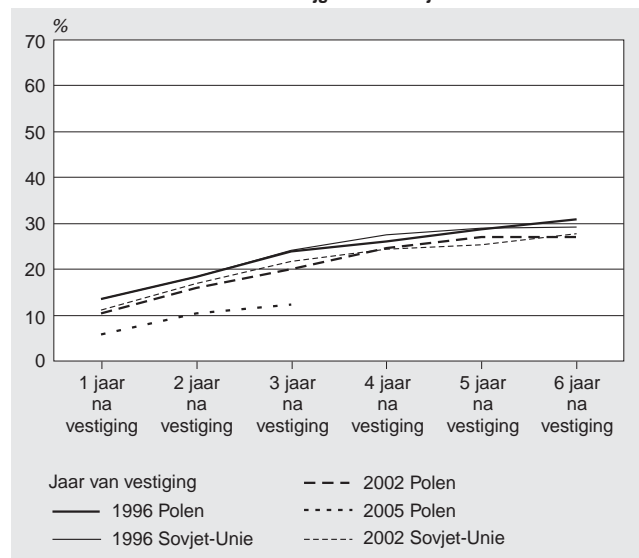
25. Aandeel alleenstaande geïmmigreerde Polen en voormalige Sovjet-burgers dat samen gaat wonen naar verblijfsduur in Nederland

samenstelling van de migratiestroom uit dit land – van in verhouding meer gezinsmigranten in 1996 naar overwegend asiel in 2002 – hierbij een rol.

Er is nauwelijks verschil in de percentages paren zonder kinderen die zes jaar na immigratie kinderen hebben gekregen als we kijken naar de immigratiecohorten 1996 en 2002 uit Polen en de Sovjet-Unie. Ruwweg 25 tot 30 procent van de kinderloze paren heeft zes jaar aankomst in Nederland kinderen (*grafiek 26*). De Poolse immigranten uit 2005 laten echter een ander beeld zien. Drie jaar na vestiging in Nederland heeft slechts 12 procent van deze migranten kinderen, 8 tot 12 procentpunten minder dan de twee andere cohorten. Poolse immigranten uit 2005 gaan dus minder vaak samenwonen en krijgen veel minder vaak kinderen dan hun landgenoten die in 1996 of 2002 naar Nederland vertrokken. Zij kwamen voor een groot deel vanwege gezinshereniging en gezinsvorming naar Nederland.

26. Aandeel geïmmigreerde Polen en voormalige Sovjet-burgers in een paar zonder kinderen dat kinderen krijgt naar verblijfsduur in Nederland

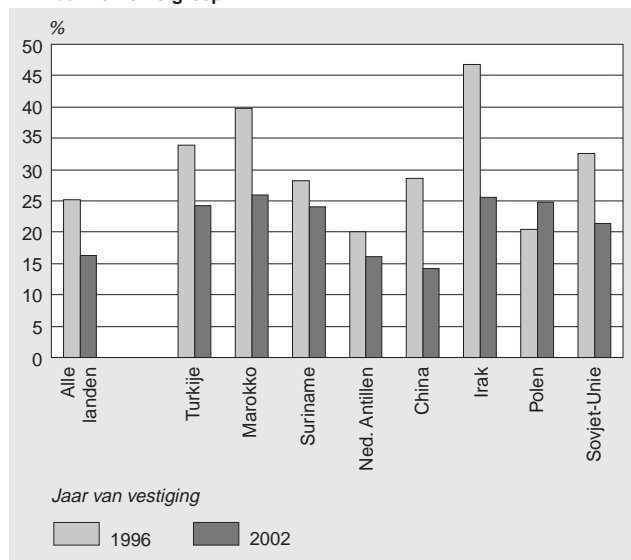
4. Conclusie en verder onderzoek

Voor de meeste hier besproken niet-westerse herkomstgroepen is gezinshereniging en gezinsvorming een belangrijk motief om naar Nederland te komen. Dit geldt vooral voor Irakezen, Turken en Marokkanen. Turken en Marokkanen krijgen ook het snelst, en het vaakst, kinderen als ze zonder kinderen naar Nederland zijn gekomen. Voor de westerse herkomstgroepen (Polen en de voormalige Sovjet-Unie) is gezinsmigratie veel minder vaak een reden voor immigratie. Dit geldt het sterkst voor de Polen die recent naar Nederland zijn gekomen. Zij komen hier vaak als alleenstaande arbeidsmigrant en hebben geen sterke neiging om te gaan samenwonen en kinderen te krijgen.

Voor alle herkomstgroepen, met uitzondering van de Polen, geldt dat alleenstaande immigranten die in 2002 naar Nederland zijn gekomen, veel minder vaak zijn gaan samenwonen dan alleenstaanden die zes jaar eerder immigrerden (*grafiek 27*). Een mogelijke oorzaak is de

verscherpte regelgeving omtrent gezinsvorming die eind 2004 van kracht werd, waardoor het voor personen uit cohort 2002 moeilijker werd een partner te laten overkomen. Verschillen tussen de herkomstgroepen kunnen samenhangen met de samenstelling van de groep migranten uit de diverse landen. Studenten en arbeidsmigranten zullen over het algemeen minder geneigd zijn om te gaan samenwonen dan migranten die juist voor gezinshereniging of gezinsvorming naar Nederland komen.

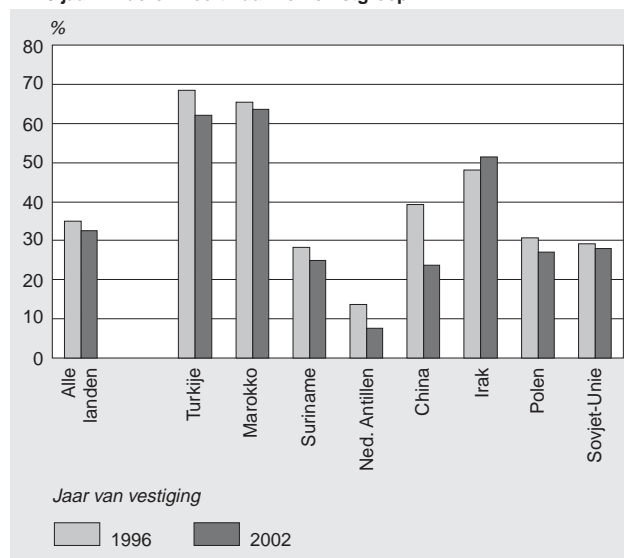
27. Aandeel alleenstaande immigranten dat na 6 jaar samenwoont naar herkomstgroep

Bij een aantal herkomstgroepen zien we na 2005 een stabilisatie van het aandeel paren zonder kinderen dat een kind krijgt. Mogelijk heeft de slechtere economische situatie in Nederland in deze jaren paren doen besluiten vooralsnog niet aan kinderen te beginnen. Voor alle herkomstgroepen, met uitzondering van de Irakezen, ligt het percentage paren zonder kinderen dat na zes jaar kinderen heeft voor het immigratiecohort 2002 lager dan voor cohort 1996 (grafiek 28).

Verder onderzoek kan zich onder meer richten op de vraag met wie een immigrerende allochtoon gaat samenwonen: met een autochtoon, een eerste generatie allochtoon of

28. Aandeel personen in geïmmigreerde paren zonder kinderen dat na 6 jaar kinderen heeft naar herkomstgroep

een tweede generatie allochtoon? Dit geeft meer inzicht in de mate waarin allochtonen gemengde relaties aangaan en kan antwoord geven op de vraag in hoeverre eerste generatie allochtonen hun partner uit het land van herkomst halen. Tevens kunnen met aanvullende informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie, zoals het jaar waarin men gaat samenwonen en het vestigingsjaar van de partner die naar Nederland komt, de afzonderlijke processen van gezinshereniging en gezinsvorming beter in beeld worden gebracht. Ten slotte kan de analyse worden uitgebreid met andere herkomstgroepen, zoals België, Duitsland, voormalig Joegoslavië, Afghanistan, Iran en Somalië. Bovendien kan het proces van uit elkaar gaan en het uit huis gaan van kinderen aan de analyse worden toegevoegd, om een vollediger beeld te krijgen van de demografische levensloop van immigranten.

Literatuur

Nicolaas, H., 2009, Bevolkingsprognose 2008–2050: veronderstellingen over immigratie. *Bevolkingstrends* 57(1), blz. 23–33.

Tabel 1
Immigranten naar jaar van vestiging en leeftijd

Leeftijd	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Totaal
Totaal														
%														
0-19	29	27	28	30	29	28	27	23	20	19	17	17	16	24
20-29	33	34	34	33	33	35	36	38	40	40	41	41	43	37
30-39	23	23	24	23	23	23	22	24	24	25	24	25	24	23
40-49	9	9	9	9	10	10	10	10	10	11	11	12	11	10
50-64	4	5	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5	5
65 of ouder	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>abs.=100%</i>														
Totaal (x1 000)	92	103	102	100	116	118	108	94	86	84	91	107	132	1 333
Mannen														
%														
0-19	27	25	26	29	28	27	26	22	19	17	16	15	14	22
20-29	32	32	32	31	31	33	34	35	36	37	37	37	39	34
30-39	26	26	26	25	25	24	24	26	27	27	27	27	26	26
40-49	10	11	10	10	10	10	10	12	12	13	14	14	13	12
50-64	5	5	4	4	4	4	4	5	5	5	6	6	6	5
65 of ouder	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>abs.=100%</i>														
Totaal (x1 000)	49	56	54	53	62	63	57	49	44	44	49	59	73	712
Vrouwen														
%														
0-19	30	29	29	31	30	29	27	25	22	20	19	19	18	25
20-29	36	37	36	36	36	37	39	41	44	44	45	46	47	40
30-39	21	21	21	20	21	21	20	21	21	22	21	21	21	21
40-49	8	8	8	8	9	8	9	8	8	9	9	9	9	8
50-64	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
65 of ouder	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>abs.=100%</i>														
Totaal (x1 000)	43	47	48	47	54	55	51	45	42	40	42	48	59	621

Tabel 2
Immigranten naar plaats in huishouden op 1 januari in jaar van vestiging t+1

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Totaal
Totaal														
%														
Thuiswonend kind	20	20	19	20	20	19	17	16	15	14	14	13	12	17
Alleenstaand	30	31	31	30	32	34	35	34	35	37	38	40	43	35
Ongehuwd samen, zonder kinderen	10	11	11	11	10	10	11	12	13	13	12	12	12	11
Gehuwd samen, zonder kinderen	10	10	10	10	9	10	10	12	10	10	9	7	7	9
Ongehuwd samen, met kinderen	3	3	3	3	3	3	3	3	4	3	3	3	3	3
Gehuwd samen, met kinderen	11	10	9	10	10	10	9	9	9	8	8	7	7	9
Rest categorie	15	15	17	17	15	15	15	14	15	15	15	17	17	15
<i>abs.=100%</i>														
Totaal (x1 000)	87	88	98	95	111	112	103	90	82	80	86	100	123	1 256
Niet Westers														
%														
Thuiswonend kind	22	21	20	22	21	20	18	16	15	15	15	14	13	18
Alleenstaand	28	29	29	28	31	33	35	33	32	35	36	39	42	33
Ongehuwd samen, zonder kinderen	8	8	9	8	8	8	8	9	10	11	10	9	9	9
Gehuwd samen, zonder kinderen	10	11	10	11	11	11	12	14	13	11	9	8	8	11
Ongehuwd samen, met kinderen	4	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	3
Gehuwd samen, met kinderen	11	10	9	10	10	10	9	9	9	9	9	8	8	9
Rest categorie	17	17	18	19	17	16	15	16	17	17	17	17	16	17
<i>abs.=100%</i>														
Totaal (x1 000)	53	55	62	57	67	69	64	55	45	42	43	46	58	715
Westers														
%														
Thuiswonend kind	18	17	17	17	18	17	15	15	14	13	13	12	12	17
Alleenstaand	33	34	35	34	33	35	35	35	37	39	40	41	43	35
Ongehuwd samen, zonder kinderen	14	15	16	15	14	14	16	16	17	15	14	14	14	11
Gehuwd samen, zonder kinderen	9	9	8	8	8	7	8	8	7	9	9	6	5	9
Ongehuwd samen, met kinderen	3	3	3	3	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
Gehuwd samen, met kinderen	11	10	9	10	11	10	9	9	8	7	7	7	6	9
Rest categorie	12	12	12	13	13	13	13	13	13	13	14	16	17	15
<i>abs.=100%</i>														
Totaal (x1 000)	34	33	36	38	45	44	39	35	37	38	43	54	65	541

Tabel 3
Immigranten naar herkomstgroep en huishoudenspositie, periode van vestiging 1996–2000

	Huishoudenspositie op 1 jan. in jaar van vestiging t+1					Totaal
	alleenstaand	paar met kinderen	paar zonder kinderen	thuiswonend kind	eenouder	
	%					x 1 000
Niet-westers	29,2	13,2	18,9	21,1	3,5	294
w.o.						
Nederlandse Antillen + Aruba	31,8	7,6	8,8	26,0	10,4	37
Turkije	18,2	18,1	35,3	18,6	1,3	31
Marokko	18,8	14,7	37,2	19,4	0,7	28
Suriname	26,6	14,3	18,2	21,8	4,6	25
Irak	33,4	14,9	7,1	28,6	2,3	26
China	35,6	8,6	16,4	9,4	2,7	10
Westers	33,8	13,7	22,7	12,6	1,4	187
w.o.						
Polen	33,5	14,2	28,9	12,5	1,5	7
Voormalige Sovjet-Unie	28,9	17,3	17,2	22,5	3,5	16
Totaal	31,0	13,4	20,4	19,6	2,7	481

Tabel 4
Immigranten naar herkomstgroep en huishoudenspositie, periode van vestiging 2004–2008

	Huishoudenspositie op 1 jan. in jaar van vestiging t+1					Totaal
	alleenstaanden	paar met kinderen	paar zonder kinderen	thuiswonend kind	eenouder	
	%					x 1 000
Niet-westers	37,2	12,2	19,4	14,3	3,1	234
w.o.						
Nederlandse Antillen + Aruba	40,3	7,1	12,1	15,6	6,6	23
Turkije	27,5	16,5	31,0	11,9	1,7	23
Marokko	25,6	15,5	31,5	12,9	1,6	19
Suriname	32,7	13,1	15,1	16,2	6,1	21
Irak	45,5	13,1	8,7	19,3	3,9	11
China	46,8	7,2	14,1	6,4	1,6	19
Westers	40,6	9,9	21,7	12,6	1,3	236
w.o.						
Polen	39,2	9,2	21,5	10,5	1,9	43
Voormalige Sovjet-Unie	35,3	13,7	22,5	14,3	2,9	16
Totaal	38,9	11,0	20,6	13,4	2,2	470

Kwart asielzoekers is kind

Arno Sprangers en Han Nicolaas

Een kwart van de asielzoekers die in 2008 naar Nederland kwamen, bestond uit kinderen. Rond de eeuwwisseling waren zelfs vier op de tien asielzoekers minderjarig. De afname van het aandeel kinderen onder asielzoekers wordt voornamelijk veroorzaakt door het lagere aantal alleenstaande minderjarige vreemdelingen.

In 2008 werden in Nederland 13,4 duizend eerste asielverzoeken ingediend. Bij een kwart van deze verzoeken ging het om een minderjarig kind. Vanaf het eind van de jaren negentig van de vorige eeuw nam het aantal alleenstaande minderjarige vreemdelingen (AMV-ers) dat naar Nederland kwam sterk toe. Een AMV-er is een minderjarige asielzoeker of vreemdeling die Nederland is ingereisd zonder zijn meerderjarige ouder(s) of eventuele in het buitenland toegewezen voogd, wiens meerderjarige ouder(s) of eventuele in het buitenland toegewezen voogd zich niet reeds in Nederland bevinden (*zie kader*). Het ministerie van Justitie hanteerde voorheen de term 'alleenstaande minderjarige asielzoeker' (AMA).

Asielverzoeken

Asielzoekers dienen soms meer dan één asielverzoek in. Bij een vervolgaanvraag wordt beoordeeld of sprake is van nieuwe feiten en omstandigheden. Als dat het geval is, wordt het asielverzoek opnieuw inhoudelijk beoordeeld. Ook een beleidswijziging kan worden aangemerkt als een nieuw feit.

Vanaf augustus 2006 kan de Immigratie- en Naturalisatiedienst eerste en vervolgaanvragen afzonderlijk onderscheiden. Voor eerdere jaren is dit niet mogelijk, waardoor niet precies is aan te geven hoe groot het aantal vervolgaanvragen toen was.

Voor de leesbaarheid worden in dit artikel de termen asielzoekers en asielverzoeken door elkaar gebruikt. Omdat een asielzoeker meerdere asielverzoeken kan indienen, moet in alle gevallen strikt genomen 'asielverzoeken' worden gelezen.

Asielaanvragen van alleenstaande minderjarige vreemdelingen

Een minderjarige vreemdeling die in Nederland asiel aanvraagt, zonder de begeleiding van ouders of een voogd, volgt eerst dezelfde procedure als volwassen asielzoekers.

Krijgt het kind geen asielvergunning, dan wordt nagegaan of de alleenstaande minderjarige vreemdeling (AMV-er) kan terugkeren naar zijn herkomstland. Is dit niet mogelijk, dan bekijkt de IND of hij/zij wel in aanmerking komt voor een reguliere verblijfsvergunning.

Hij/zij moet dan in ieder geval voldoen aan de volgende voorwaarden:

- Is jonger dan 18 jaar en ongehuwd
- Is alleenstaand
- Kan niet voor zichzelf zorgen
- Krijgt geen goede opvang in het land van herkomst of in een ander land

Een jonge asielzoeker die voldoet aan deze voorwaarden, krijgt eerst een AMV-verblijfsvergunning voor één jaar. Deze kan nog twee keer met een jaar worden verlengd. Zodra het kind 18 jaar wordt of niet meer aan alle voorwaarden voldoet, wordt de verblijfsvergunning ingetrokken of niet verlengd.

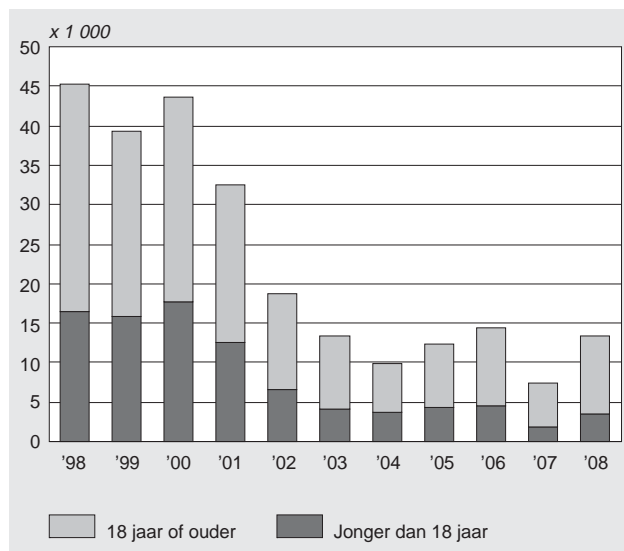
Een jonge asielzoeker die na drie jaar met een AMV-verblijfsvergunning nog geen 18 jaar is, mag in principe in Nederland blijven. Hij/zij krijgt dan een vergunning voor voortgezet verblijf.

Een kind dat 18 jaar wordt en op dat moment minder dan drie jaar in Nederland is met een AMV-verblijfsvergunning, moet terugkeren naar het land van herkomst. Alleen in bijzondere gevallen wordt toch een vergunning voor voortgezet verblijf verstrekt.

Een minderjarige vreemdeling die niet voor zichzelf kan zorgen, kan alleen terugkeren naar het herkomstland als daar opvang beschikbaar is.

(Bron: Immigratie- en Naturalisatiedienst)

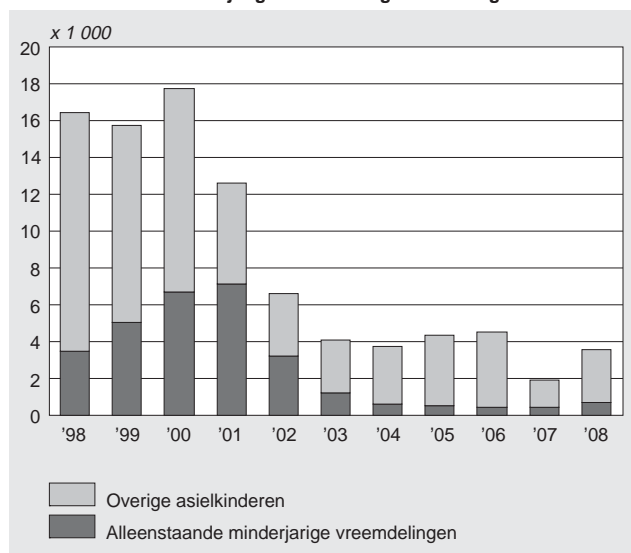
1. Asielzoekers

Bron: IND, bewerking CBS.

In 2000 ging het om 6,7 duizend kinderen. Sindsdien is dit aantal fors gedaald. In 2008 kwamen ruim 700 kinderen zonder begeleiding van ouders of andere volwassenen naar Nederland.

2. Alleenstaande minderjarige vreemdelingen en overige asielkinderen

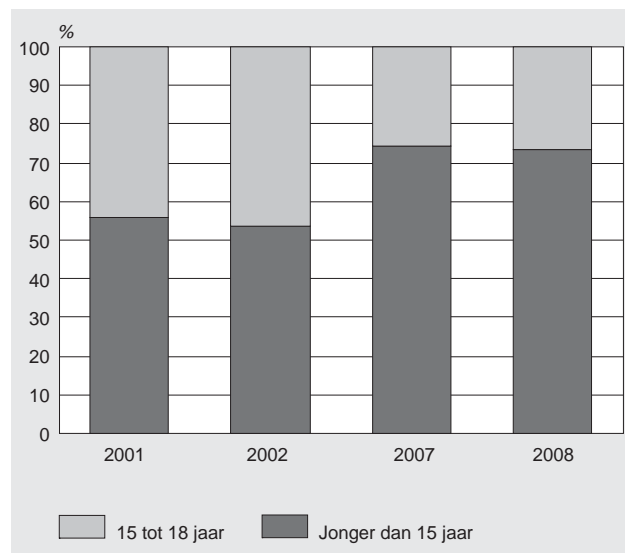

Bron: IND, bewerking CBS.

Doordat AMV-ers gemiddeld ouder zijn dan kinderen die in gezinsverband naar Nederland vluchten, was de daling van het aantal asielkinderen het grootst onder oudere kinderen. In 2001 en 2002 was bijna de helft van de asielkinderen tussen de 15 en 18 jaar. De laatste jaren was dit ongeveer een kwart.

Aan het begin van deze eeuw kwamen veel AMV-ers uit Angola (staat). In 2001 ging het om 2,0 duizend kinderen, een derde van het totaal aantal kinderen in dat jaar. Ook uit Sierra Leone kwamen in 2001 veel kinderen. De laatste jaren komen bijna geen Angolese kinderen meer naar Nederland. Nu komen naar verhouding veel kinderen uit Irak en Somalië. De meesten van hen zijn jongens, hetgeen ook het geval is voor de totale groep AMV-ers. Sinds 2005, het eerste jaar waarvoor gegevens over AMV-ers naar geslacht beschikbaar zijn, bestaat gemiddeld 70 pro-

3. Asielverzoeken van kinderen

Bron: IND, bewerking CBS.

cent van de kinderen uit jongens. Landen van waaruit in verhouding veel meisjes komen zijn China (40 procent van het totaal in de periode 2005–2008) en Nigeria (70 procent). Nigeriaanse meisjes blijken vaak het slachtoffer te zijn van mensenhandel.

Bij AMV-ers wordt de voogdij toegewezen aan de stichting Nidos. Nidos is de wettelijke vertegenwoordiger van het kind en beschermt als zodanig de rechten van het kind. Jonge asielzoekers krijgen een voogd via het Nidos. De voogd helpt het kind tijdens de asielprocedure en regelt ook de opvoeding en verzorging van het kind, bijvoorbeeld in een pleeggezin.

Het aantal onder voogdij staande AMV-ers is sterk afgenomen, van 12,6 duizend in 2001 tot 2,1 duizend in 2007.

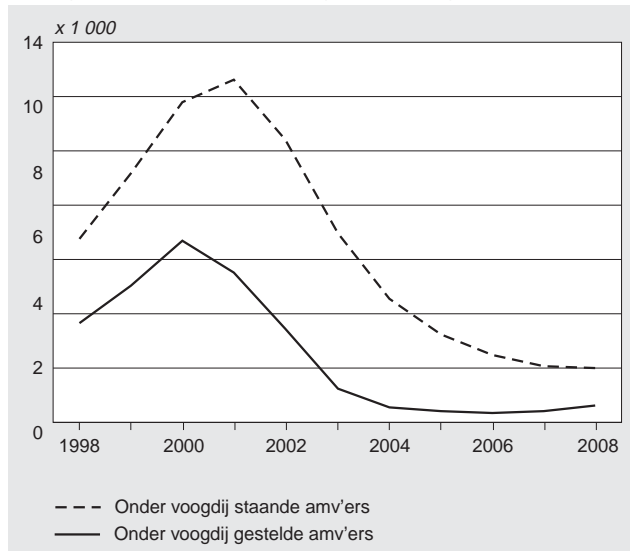
Staat Instroom van alleenstaande minderjarige vreemdelingen

Nationaliteit	2001	2002	2003	2004	2005		2006		2007		2008					
					Totaal	w.v.	Totaal	w.v.	Totaal	w.v.	Totaal	w.v.				
						Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw			
Afghaans	230	140	40	20	20	20	0	20	10	0	30	20	0	90	90	–
Angolees	1 990	850	150	30	20	20	10	10	10	–	0	–	0	10	0	0
Chinees	340	180	120	100	60	30	30	20	10	10	30	20	10	50	30	20
Congolees (Democratische Rep.)	120	100	30	10	10	0	0	0	0	0	0	0	–	–	–	–
Guinees	670	200	70	20	10	0	10	10	0	10	30	20	10	30	10	20
Indiaas	10	30	40	60	90	90	–	40	40	–	40	40	–	10	10	0
Iraaks	120	60	110	30	40	40	0	60	50	10	60	50	10	180	170	10
Nigeriaans	40	70	40	20	10	0	10	60	10	50	50	20	30	10	0	0
Sierra Leoons	730	390	60	20	10	10	10	10	0	10	10	0	10	20	10	10
Somalisch	250	90	80	50	30	20	10	60	40	20	90	70	20	200	150	50
Togolees	150	150	20	10	0	0	–	0	0	0	0	–	0	0	0	0
Overig ¹⁾	1 310	980	460	240	210	110	100	120	80	40	100	60	40	130	100	30
Totaal	5 950	3 230	1 220	590	520	330	180	410	270	150	430	290	140	730	580	140

Bron: Immigratie- en Naturalisatiedienst, bewerking CBS.

¹⁾ Inclusief onbekend en staatloos.

4. Voogdij alleenstaande minderjarige vreemdelingen

Bron: Nidos.

Kinderen van 12 jaar of jonger worden in opvanggezinnen geplaatst. Oudere kinderen worden in kindergroepen of een campus geplaatst.

Literatuur

IND, Rijswijk. Factsheet Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen (http://www.ind.nl/nl/Images/Factsheet_NL_AMV_tcm5-133175.pdf).

Stichting Nidos, 2009, Jaarverslag 2008. Nidos, Utrecht.

Regionale verschillen in vruchtbaarheid verklaard

Manon van Middelkoop¹⁾ en Andries de Jong¹⁾

Veronderstellingen over vruchtbaarheid op regionaal niveau worden gedaan door het PBL en het CBS. Demografische, culturele, sociaaleconomische en woningmarktvariabelen spelen een belangrijke rol bij de verklaring van regionale verschillen in vruchtbaarheid. Voor de woningmarktvariabelen geldt dat zowel het aandeel eengezinswoningen als de uitbreiding van de woningvoorraad in de vijf jaar voorafgaand aan de meting van de gemeentelijke vruchtbaarheid een verhogend effect hebben. Daarnaast bieden regionale variabelen een verdere verklaring van gemeentelijke verschillen in vruchtbaarheid.

1. Inleiding

De vruchtbaarheid in Nederland kent in zowel tijd als ruimte een grote variatie. Sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw is sprake geweest van een daling van gemiddeld ruim 3 kinderen per vrouw naar 1,7. De theorie van de Tweede Demografische Transitie (Lesthaeghe en Van der Kaa, 1986) verklaart deze daling door de effecten van de overgang naar een moderne samenleving. Belangrijke maatschappelijke veranderingen hierbij zijn individualisering, emancipatie, secularisatie en de introductie van de anticonceptiepil.

Verondersteld kan worden dat deze maatschappelijke veranderingen in ruimtelijk opzicht anders kunnen uitpakken. Eerder werd verwacht dat er sprake zou zijn van convergentie van regionale vruchtbaarheidsverschillen, met tijdelijke regionale differentiatie als gevolg van faseverschillen in het proces van geboortedaling, onder invloed van maatschappelijke veranderingen (Ter Heide, 1973). Ter Heide dacht hierbij vooral aan de factor religie, terwijl de Projectgroep Regionale Bevolkingsprognoses (1978) het eerder zocht in regionale verschillen van arbeidsparticipatie van (gehuwde) vrouwen. De verwachting lijkt het laatste decennium niet uit te komen; er is eerder sprake van min of meer constante regionale vruchtbaarheidsverschillen dan van convergentie. Zo ligt de vruchtbaarheid van Urk al tijden op gemiddeld 3 kinderen per vrouw, terwijl deze in Amsterdam al jarenlang rond de 1,5 schommelt.

Vruchtbaarheidveronderstellingen op regionaal niveau vormen een belangrijk onderdeel van de regionale bevolkings- en huishoudensprognose, die in oktober 2009 voor de derde keer is uitgebracht door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het CBS (zie: www.regionalebevolkingsprognose.nl en statline.cbs.nl).

Deze regionale prognose is consistent met de meest recente nationale CBS bevolkings-, allochtonen- en huishoudensprognose.

Voor het opstellen van veronderstellingen over vruchtbaarheid wordt gebruik gemaakt van een model dat eerder beschreven is door De Beer en Deerenberg (2005). Het is een multivariaat regressiemodel, waarmee de vruchtbaarheid op gemeentelijk niveau aan achtergrondvariabelen wordt gerelateerd. Een van de te onderzoeken achtergrondvariabelen is woningmarkt.

In de (inter)nationale literatuur zijn diverse aanwijzingen te vinden voor de invloed van de woningmarkt op de vruchtbaarheid (Mulder, 2006a; Mulder, 2006b; Feijten en Mulder, 2002; Garssen en Roovers, 2008; Rindfuss en Brauner-Otto, 2008). De Beer en Deerenberg (2005) hadden eerder al één variabele opgenomen, maar die bleek geen significante verklaring te geven voor gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen.

In dit artikel wordt de belangrijkste verandering ten opzichte van het model van De Beer en Deerenberg (2005) besproken, namelijk de verkenning en toevoeging van diverse woningmarktvariabelen in het model. De vraag is of er een relatie bestaat tussen kenmerken van de gemeentelijke woningvoorraad en het aantal kinderen dat vrouwen in een gemeente krijgen. Op deze manier wordt een bijdrage geleverd aan betere vruchtbaarheidveronderstellingen op regionaal niveau.

2. Beschrijving van methode en analyse

2.1 Indicator van gemeentelijke vruchtbaarheid

Als indicator van de vruchtbaarheid op gemeentelijk niveau is gekozen voor de Total Fertility Rate (TFR). Deze indicator kan op jaarbasis worden bepaald door over de leeftijdsrange 15 tot en met 50 jaar de som te berekenen van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers (aantal kinderen naar leeftijd van de moeder gerelateerd aan het aantal vrouwen van die leeftijd). Dit cijfer kan worden geïnterpreteerd als het gemiddeld aantal kinderen dat vrouwen in hun vruchtbare jaren zouden krijgen, als zij het leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidspatroon van dat bepaalde jaar zouden weerspiegelen. Een belangrijk voordeel van deze maat is dat ze ongevoelig is voor gemeentelijke verschillen in de leeftijdsopbouw van vrouwen in de vruchtbare leeftijden. Een nadeel van het bepalen van deze maat op jaarbasis is dat het gevoelig is voor tempoverschillen in de vruchtbaarheid. Als bijvoorbeeld veel vrouwen in een bepaald jaar besluiten de komst van hun kind een jaar uit te stellen, leidt dit tot een drastische verlaging van het gemiddeld kindertal voor dat jaar. Als deze vrouwen het krijgen van kinderen niet hadden uitgesteld, dan hadden ze uiteindelijk evenveel kinderen kunnen krijgen. Een ander nadeel is dat in veel kleine

¹⁾ Beide auteurs zijn werkzaam bij het Planbureau voor de Leefomgeving in Den Haag.

gemeenten weinig kinderen worden geboren waardoor het gemiddeld kindertal van afzonderlijke jaren een aanzienlijke fluctuatie kent.

Om deze toevalsfluctuatie te beperken is in dit artikel gebruik gemaakt het rekenkundig gemiddelde van drie opeenvolgende jaren, 2005, 2006 en 2007. De gemeenten die zijn onderzocht, zijn de 443 gemeenten van de gemeentelijst van 2007. Aangezien er in 2007 als gevolg van samenvoelingen minder gemeenten waren dan in de twee jaar daarvoor, was het nodig om voor de fusiegemeenten de TFR in de jaren vóór de samenvoering te berekenen. Dit is gedaan door het gewogen gemiddelde te berekenen, waarbij de TFR's van de 'samenstellende' gemeenten zijn gewogen naar het aantal geboorten in de afzonderlijke gemeenten op het totaal van deze gemeenten. Dit is overigens alleen gedaan indien gemeenten als geheel werden samengevoegd. Herberekening van de vruchtbaarheidscijfers na gedeeltelijke gemeentelijke grenswijzigingen zijn achterwege gelaten. Deze wijzigingen kunnen overigens wel gevolgen hebben voor de gemeentelijke vruchtbaarheid. Door toevoeging van sub-urbane gebieden aan de grote steden kan bijvoorbeeld de selectieve migratie van paren met een kinderwens binnen de gemeentegrenzen worden gehouden. Dit heeft een opwaarts effect op de TFR.

Er dient overigens met nog een interpretatieprobleem van de TFR rekening te worden gehouden. In de praktijk vertrekken bepaalde vruchtbare vrouwen uit een gemeente en komen er vruchtbare vrouwen van elders naar die gemeente toe. Hierdoor is sprake van een 'mix' van vrouwen. Het is de vraag of karakteristieken van bepaalde gemeenten doorwerken in het vruchtbaarheidsgedrag van

vrouwen die van elders zijn gekomen. Het voert echter voor dit artikel te ver om op deze problemen in te gaan.

Er is sprake van grote regionale verschillen in de gemeentelijke vruchtbaarheid (kaart 1). De hoogste TFR-waarden zijn te vinden in de gemeenten Urk (gemiddelde 3,0 kinderen per vrouw), Graafstroom, Staphorst (beiden 2,7) en Roosendaal (2,6). Op deze laatste gemeente na liggen deze plaatsen allemaal in de zogeheten bijbelgordel waar veel (streng) gereformeerde gelovigen wonen en waar de vruchtbaarheid traditioneel hoger ligt. De laagste TRF-waarden zijn te vinden in Maastricht, Vaals, Wageningen (1,2), Groningen, Nijmegen (1,3), Terschelling, Delft, Leiden en Valkenburg aan de Geul (1,4). Niet geheel toevallig bevinden zich in dit rijtje veel universiteitssteden. Deze instellingen trekken veel jongeren aan die vaak pas kinderen krijgen nadat zij hun studie hebben afgerond. Tegen die tijd zijn zij echter alweer vertrokken naar andere gemeenten, het werk achterna. Daarnaast zijn er in dit rijtje een aantal gemeenten te vinden in Zuid-Limburg. Dit gebied heeft te maken met zowel vergrijzing als bevolkingskrimp. Veel jongeren trekken hier weg en krijgen dus ook elders hun kinderen.

2.2 Variabelen die regionale vruchtbaarheid kunnen verklaren

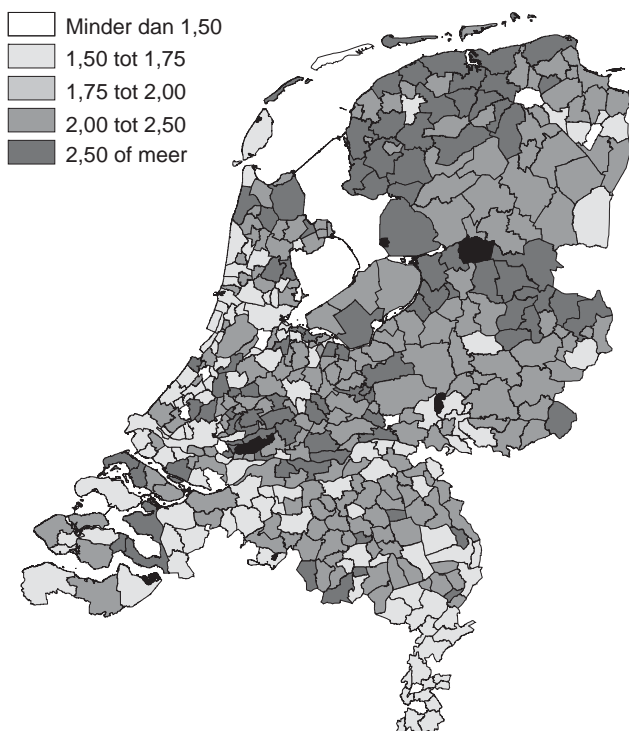
2.2.1 Demografische variabelen

De TFR corrigeert al voor verschillen in de leeftijdsopbouw (van vruchtbare vrouwen) van gemeenten. Naast leeftijd zijn er ook nog andere demografische variabelen die effect kunnen hebben op de gemeentelijke vruchtbaarheid. De Beer en Deerenberg (2005) wijzen op de huishoudensamenstelling en de aanwezigheid van bepaalde allochtone groeperingen.

De vruchtbaarheid in Nederland speelt zich vrijwel uitsluitend af bij (samenwonende) paren en nauwelijks bij alleenstaanden. Het is daarom logisch dat in gemeenten met veel alleenstaande vrouwen de vruchtbaarheid wordt 'gedrukt'. Het gaat hierbij in het bijzonder om alleenstaande jongeren die nog een opleiding volgen of zijn gestart met een eerste baan. In deze analyse is gekeken naar het effect op de vruchtbaarheid van het aandeel vrouwen in de leeftijdsklasse 20 tot 40 jaar dat (nog) alleenstaand is.

Verder geldt op nationaal niveau vooral dat vrouwen met een Marokkaanse of Turkse achtergrond vaker kinderen krijgen dan andere allochtone groepen en autochtonen (Garssen en Nicolaas, 2006). Het gemiddelde kindertal ligt bij Marokkaanse vrouwen tegenwoordig rond 3 kinderen en voor Turkse vrouwen rond 2. Vrouwen die zijn geïmmigreerd (de eerste generatie) kenmerken zich door een hoge vruchtbaarheid. Hun kinderen, de tweede generatie, krijgen gemiddeld veel minder kinderen. Door gezinsvorming bestaat er echter een continue instroom van eerste generatie immigranten. In combinatie met een concentratie in vooral de grote steden, kan dit een verklaring van gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen zijn. Dit is in deze analyse geoperationaliseerd aan de hand van het percentage vrouwen in de leeftijdsklasse 15 tot 30 dat van Marokkaanse of Turkse afkomst is (eerste of tweede generatie).

1. TFR per gemeente, 2005/2007

2.2.2 Culturele variabelen

Een eerste culturele variabele is religie. Van oudsher heeft het geloof een duidelijk effect gehad op de keuze voor een bepaalde gezinsgrootte. Vooral vanuit de katholieke kerk, maar ook de gereformeerde kerk en mindere mate de hervormde kerk, werd het krijgen van kinderen binnen een huwelijk gestimuleerd. Gezien de huidige lage vruchtbaarheid in de 'katholieke' provincies Noord-Brabant en Limburg (en ook de lage vruchtbaarheid in de 'katholieke' landen Spanje en Italië) lijkt het rooms-katholieke geloof veel van haar pro-natalistische invloed te hebben verloren. Dit blijkt ook uit meting van het CBS (2005). In de leeftijds-klasse 44–53 jaar hadden in 2003 protestanten gemiddeld 2,1 kinderen, katholieken 1,85 en de onkerkelijken 1,7. Dit lijkt anders te liggen voor de (streng) gereformeerde gelovigen. In de typische bijbelgordelgemeenten ligt de vruchtbaarheid duidelijk hoger.

In deze analyse is gebruikt gemaakt van een proxy om het effect van religie op de vruchtbaarheid te bepalen. Het aandeel stemmers op de Christen Unie (CU) en de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 is meegenomen in de analyse.

Naast religie worden culturele effecten op de vruchtbaarheid ook vaak in verband gebracht met verstedelijking. In veel grote steden ligt de vruchtbaarheid dikwijls lager dan op het platteland. Hierbij is natuurlijk sprake van een selectieve migratie (veel alleenstaanden wonen in grote steden), maar het is ook mogelijk dat het krijgen van kinderen hier minder vanzelfsprekend is. De Jong et al. (2006) laten bijvoorbeeld zien dat het uit elkaar gaan van paren in steden duidelijk frequenter is dan op het platteland. Er is sprake van een andere kijk op relaties, wat gepaard gaat met een andere leefstijl.

In deze analyse is als indicator voor stedelijkheid de omgevingsadressendichtheid gebruikt. Deze geeft het aantal adressen per vierkante kilometer weer. De variabele is in zes klassen opgedeeld, oplopend van minder dan 500 (categorie 1: niet-stedelijk) in stapjes van 500 tot 2 500 en meer adressen per kilometer (categorie 6: zeer sterk stedelijk). In de analyse is elke klasse als een 'dummy' opgenomen.

2.2.3 Sociaaleconomische variabelen

De relatie tussen kindertal en sociaaleconomische factoren houdt verband met de kosten van kinderen. Vooral voor werklozen kan het een financiële barrière zijn om (veel) kinderen te krijgen. Aan de andere kant zijn de gedeerde inkomsten bij de komst van kinderen voor hogere inkomens hoog: moeders, en in toenemende mate ook vaders, gaan immers vaak minder werken na de geboorte van een kind. In dat geval zijn de hoogte van het inkomen van de 'zorgouder(s)' en verschillen in de arbeidsparticipatie van mannen en vrouwen relevant.

In de analyse zijn een aantal variabelen meegenomen, waaronder de netto participatiegraad (werkzame beroepsbevolking als aandeel van de totale bevolking) en het verschil daarin tussen mannen en vrouwen (beter bekend als de Gender Employment Gap), het aantal werkende vrouwen per werkende man, het percentage van de bevolking met een uitkering (de bijstand, WAO en WW), het gemiddeld besteedbaar inkomen van de totale bevolking, het gemiddeld besteedbaar inkomen van personen met

52 weken inkomen en het aandeel van de beroepsbevolking dat werkloos is (totaal en voor mannen en vrouwen afzonderlijk). Veel van deze werk- en inkomensgerelateerde variabelen kennen een hoge onderlinge correlatie en meten dus min of meer hetzelfde.

2.2.4 Woningmarkt variabelen

Door De Beer en Deerenberg (2005) is het effect van de woningmarkt op de vruchtbaarheid onderzocht aan de hand van één indicator, te weten het aantal gebouwde nieuwbouwwoningen in de twee jaar voorafgaand aan de meting van de gemeentelijke TFR, als percentage van de woningvoorraad op 1 januari van dat jaar. Deze variabele bleek echter geen significante invloed op de TFR uit te oefenen. Dit is een onverwacht resultaat, gezien het feit dat veel jonge paren eerst naar een nieuwbouwwijk verhuizen en vervolgens kinderen krijgen (Mulder, 2006a; Mulder, 2006b). Bovendien laten Garssen en Roovers (2008) zien dat gemeenten met een hoge instroom van jonge paren en gezinnen een verhoogde vruchtbaarheid kennen. Mogelijk is in de operationalisatie van het effect van de woningmarkt de periode van twee jaar te kort is om een significant effect op te leveren. Het 'op orde' komen na een verhuizing, zwanger raken en bevallen zijn processen die gezamenlijk mogelijk meer tijd in beslag nemen. Bovendien overlapt in de operationalisatie de nieuwbouwperiode van twee jaar met de berekening van de TFR. De afhankelijke variabele is immers het rekenkundig uitgemiddeld over drie jaar. Het eventuele effect van de nieuwbouw kan daarbij dus weggemiddeld worden. Om deze reden is in deze nieuwe analyse gekeken naar de bouwstroom in vijf jaar in plaats van twee jaar. De variabele 'nieuwbouw' is hiertoe geoperationaliseerd als het aantal nieuw gebouwde woningen in de periode 2002–2006, als percentage van de woningvoorraad op 1 januari 2007. Ter vergelijking is ook het effect van de nieuwbouwvariabele via de operationalisatie van De Beer en Deerenberg meegenomen.

Verder is onderzocht of andere variabelen die betrekking hebben op de woningmarkt effect uitoefenen op de vruchtbaarheid, waaronder het hebben van een koop- of huurwoning, het aantal kamers in een huis en de prijs van een koopwoning. Feijten en Mulder (2002) geven aan dat er vaak kinderen geboren worden na de verhuizing naar een eengezins- en/of koopwoning. Uit de internationale literatuur zijn er aanwijzingen dat een goede toegankelijkheid van betaalbare huurwoningen ertoe leidt dat vrouwen op jongere leeftijd kinderen krijgen (Rindfuss en Brauner-Otto, 2008) en dat ze bovendien meer kinderen krijgen dan bij laat ouderschap. In Nederland is echter sprake van een sterk gereguleerde huurmarkt en is er vooral in de grote steden sprake van jarenlange wachttijden. Hier is dus geen sprake van een goede toegankelijkheid voor startende paren.

Voor de koopwoningenmarkt ligt de situatie anders. De toegankelijkheid is veel beter, vooral in de groeikernen en uitleglocaties waar de afgelopen jaren (relatief) veel is gebouwd. In Nederland verhuizen veel jonge paren met plannen voor gezinsuitbreiding vanuit het centrum van de grote steden naar omliggende suburbane gemeenten of uitleglocaties rondom de grote stad. In sommige gebieden, met name in de Randstad, zijn de koopwoningen door de

(tot voor kort sterk gestegen) prijzen voor koopstarters en lage-inkomensgroepen echter wel financieel minder bereikbaar gemaakt (Renes et al., 2006). In de analyse is gekeken naar het effect van het percentage koopwoningen dan wel het percentage eengezinswoningen op de totale woningvoorraad in een gemeente. Feijten en Mulder (2002) en Mulder (2006b) hebben in Nederland en Duitsland een positief effect van het percentage koopwoningen op de vruchtbaarheid geconstateerd. In Engeland bleek echter sprake te zijn van een negatief effect, hetgeen verklaard kan worden door het feit dat de kosten van koopwoningen concurreren met de kosten voor het opvoeden van kinderen.

Voorts is nog gekeken naar het effect van het aantal kamers in een woning op de vruchtbaarheid. Verwacht wordt dat het hebben van veel kamers in een woning gepaard gaat met een hogere vruchtbaarheid. Ten slotte is ook nog gekeken naar de prijs van koopwoningen (aan de hand van WOZ-waarde). Enerzijds kunnen in goedkopere woningen de woonlasten minder concurreren met de kosten van kinderen. Anderzijds kunnen in duurdere woningen juist meer vermogende paren wonen die de kosten van kinderen gemakkelijker kunnen opbrengen.

2.3 Beschrijving van het model

De hierboven beschreven categorieën met demografische, culturele, sociaaleconomische en woningmarkt gerelateerde variabelen zijn in het multivariate model opgenomen als verklarende variabelen voor regionale vruchtbaarheidsverschillen. Binnen elke categorie zijn diverse variabelen getest op hun verklarende waarde. In een eerste stap is 'univariaat' de samenhang met de gemeentelijke vruchtbaarheid onderzocht. Hierbij is stapsgewijs gekeken of de afzonderlijke variabelen van die groep op 10 procent significantieniveau gehandhaafd konden blijven in het model of niet en/of er sprake was van autocorrelaties (via zogenaamde hoge VIF-waarden). Indien dit het geval was, werden de betreffende variabelen uit het model verwijderd. In een tweede stap zijn de overgebleven variabelen multivariaat in het regressiemodel ingebracht. Hierbij blijken bepaalde variabelen 'uit' het model te vallen en andere variabelen van 'teken' te veranderen. Door deze werkwijze zijn van de diverse groepen slechts een beperkt aantal variabelen overgebleven. Het uiteindelijk op deze wijze afgeleide regressiemodel wordt in de staat gepresenteerd.

3. Resultaten

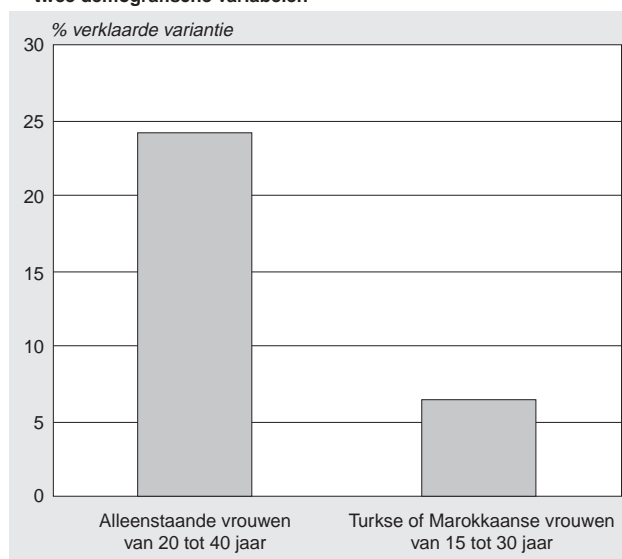
3.1 Effect van groepen variabelen op regionale vruchtbaarheidsverschillen

Zoals verwacht is een duidelijk effect van beide demografische variabelen zichtbaar (grafiek 1). Bijna een kwart van de variantie in de gemeentelijke vruchtbaarheid kan worden verklaard met het percentage alleenstaande vrouwen in de leeftijdsklasse van 20 tot 40 jaar. Er is sprake van een negatieve samenhang: een hoger aandeel alleenstaande vrouwen gaat samen met een lagere vruchtbaar-

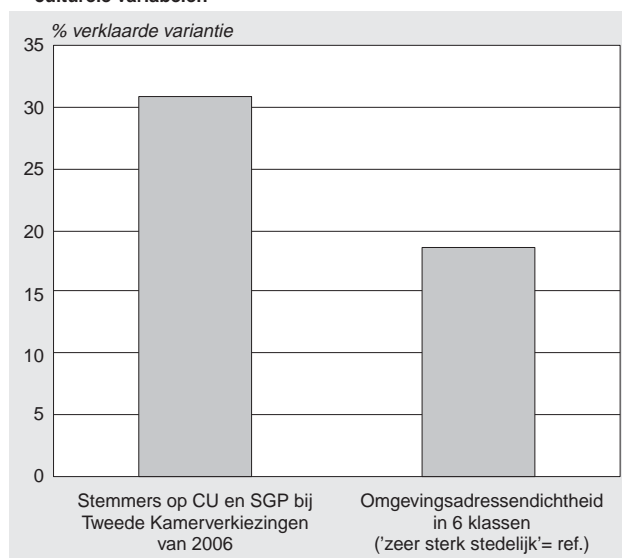
heid. Ook de variabele 'percentage Marokkaanse en Turkse vrouwen in de leeftijdsklasse 15–29 jaar' toont een relatie met de gemeentelijke vruchtbaarheid. Hoewel dit effect met krap 7 procent verklaarde variantie veel zwakker is. Opmerkelijk is echter dat het teken van het verband niet overeenkomt met de verwachting. Er bestaat een negatief verband: een groter aandeel allochtone vrouwen hangt samen met een lager kindertal.

De twee demografische variabelen tezamen hebben een verklaarde variantie van 24 procent, niet veel meer dan het aandeel alleenstaande vrouwen op zichzelf al verklaart. Het aandeel Turkse en Marokkaanse vrouwen heeft in dit beknopte multivariate model zelfs geen significant effect op de vruchtbaarheid. Een mogelijke verklaring voor het negatieve effect in het beknopte model kan zijn dat de allochtone vrouwen vrij sterk geconcentreerd wonen in grote steden, waar andere factoren, zoals veel alleenstaanden, de vruchtbaarheid drukken.

1. Gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen: verklaarde variantie van twee demografische variabelen

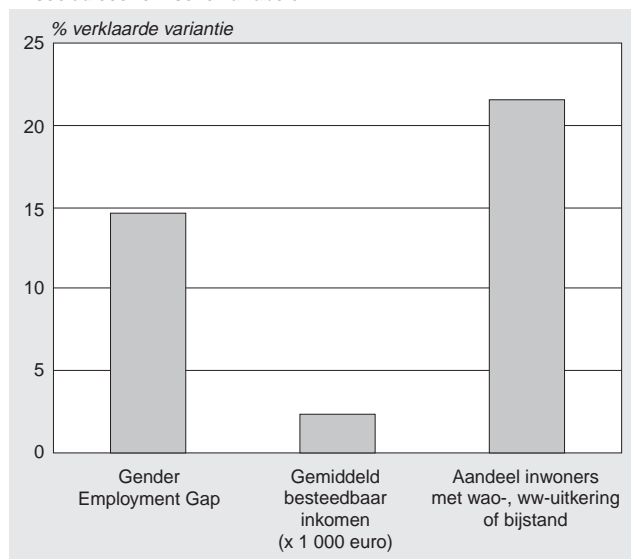
2. Gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen: verklaarde variantie van culturele variabelen

Bij de culturele variabelen is het effect van (het gereformeerd) gelovig zijn op de gemeentelijke vruchtbaarheid vrij groot, met ongeveer 30 procent verklaarde variantie (*grafiek 2*). Zoals verwacht is hier sprake van een positieve samenhang: hoe meer gelovigen in een gemeente, hoe hoger de vruchtbaarheid. Ook de mate van verstedelijking heeft een beduidend effect op de gemeentelijke verschillen in de vruchtbaarheid, met bijna 20 procent. De vijf dummyvariabelen voor stedelijkheid hebben zoals verwacht een positief effect ten opzichte van de referentiecategorie 'zeer sterk stedelijk', waarbij het significantieniveau daalt met het toenemen van de stedelijkheid. In minder stedelijke gemeenten ligt de vruchtbaarheid dus hoger dan in meer stedelijke gemeenten. De culturele variabelen kunnen gezamenlijk 45 procent van de variantie verklaren. De verschillende stedelijkheidscategorieën hebben daarbij echter niet altijd een significant effect. In het volledige model, dat in de volgende paragraaf wordt gepresenteerd, is daarom uiteindelijk alleen de laagste stedelijkheidscategorie opgenomen (niet-stedelijk of minder dan 500 adressen per vierkante kilometer). Samen met het aandeel SGP- en CUSTEMMERS verklaart deze variabele 37 procent van de gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen.

Grafiek 3 presenteert de drie sociaaleconomische variabelen die relatief lage onderlinge correlaties vertonen (Pearsons correlatiecoëfficiënt < 0,35). De grafiek maakt zichtbaar dat de Gender Employment Gap en het percentage mensen met een uitkering van alle variabelen de meeste verklarende kracht hebben. De verklaarde variantie van het percentage mensen met een uitkering is met 22 procent het hoogst. Zoals verwacht is het verband negatief, meer mensen met een uitkering drukt de vruchtbaarheid in een gemeente. De Gender Employment Gap verklaart ongeveer 15 procent. Het positieve teken van het verband geeft aan dat grotere verschillen in de participatiegraad tussen man en vrouw samen gaan met een hogere vruchtbaarheid. Het gemiddeld inkomen van de bevolking verklaart slechts 2 procent van de gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen. De samenhang is negatief: een hoger gemiddeld inkomen in een gemeente gaat blijkbaar samen met een lagere vrucht-

3. Gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen: verklaarde variantie van sociaaleconomische variabelen

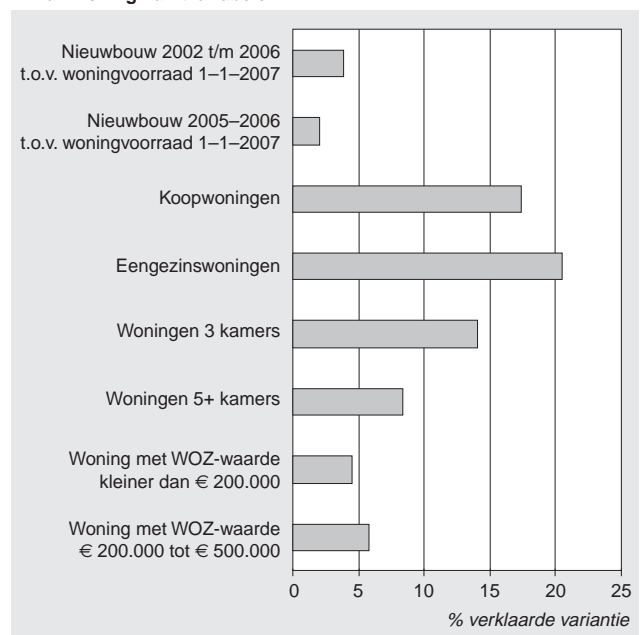

baarheid. Deze drie sociaaleconomische variabelen verklaren samen bijna 37 procent van de variantie. In het uiteindelijke vruchtbaarheidsmodel is alleen het aandeel inwoners met een uitkering opgenomen; de andere twee sociaaleconomische variabelen bleken geen significant effect op de vruchtbaarheid meer te hebben.

De woningmarktvariabele 'nieuwbouw' blijkt in de operationalisatie van de bouwstroom in vijf jaar een grotere verklarende kracht te hebben dan in de operationalisatie van twee jaar (*grafiek 4*). De verklaarde variantie komt uit op 4 procent, tegen 2 procent in de operationalisatie van De Beer en Deerenberg (2005). Zoals verwacht blijkt het verband positief: veel nieuwbouw verhoogt de gemeentelijke TFR. Een groter aandeel koopwoningen dan wel eengezinswoningen blijkt samen te gaan met een hoger gemeentelijk kindertal. Ook het aantal kamers en de prijs van de woning zijn relevant. Veel kleine en goedkope woningen hangen negatief samen met de gemeentelijke TFR, terwijl hogere aandelen woningen met minimaal 5 kamers of een WOZ-waarde tussen de 200 en 500 duizend euro een positief effect hebben.

Ook tussen de woningmarktvariabelen bestaan soms hoge onderlinge correlaties, waardoor zij niet allemaal meegenomen kunnen worden in het model. De Pearson correlatiecoëfficiënt tussen de aandelen eengezins- en koopwoningen bedraagt bijvoorbeeld 0,8. De nieuwbouwvariabele vertoont een beperkte samenhang met de andere woningmarktkenmerken. Daarom is uiteindelijk besloten om alleen het aandeel eengezinswoningen en de nieuwbouw in de voorafgaande vijf jaar op te nemen. Samen kunnen deze woningmarktkenmerken 24 procent van de variantie in de gemeentelijke vruchtbaarheid verklaren.

4. Gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen: verklaarde variantie van woningmarktvariabelen

3.2 Multivariaat model voor gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen

In de *staat* zijn zowel de B-waarde als de Beta-waarde weergegeven. Aan de hand van de B-waarden kan de hoogte van de TFR in een bepaalde gemeente worden berekend. Dit wordt gedaan door vermenigvuldiging van deze B-waarde met de hoogte van de betreffende verklarende variabele en hierbij de waarde van de constante op te tellen. Bij de Beta-waarde is gestandaardiseerd voor verschillen in de standaarddeviatie van de geselecteerde variabelen, zodat de verklaringskracht van de verschillende variabelen onderling kan worden vergeleken.

Het regressiemodel met de overgebleven inhoudelijke variabelen kan staat 56 procent van de variantie in de gemeentelijke vruchtbaarheid verklaren. Om overgebleven regionale verschillen nader te verklaren, zijn aan het model diverse regionale dummies toegevoegd, zoals provincies of delen daarvan (via COROP-gebieden). Zeven van deze variabelen zijn uiteindelijk geselecteerd (*kaart 2*). In de provincies Flevoland, Overijssel, Utrecht en Zuid-Holland blijken de inhoudelijke variabelen een onderschatting te geven van de gemeentelijke TFR. In Zuid-Limburg, daarentegen, overschatten de structurele variabelen de TFR. Door de toevoeging van deze regionale correcties kan het multivariaat regressiemodel uiteindelijk 64 procent van de variantie in de gemeentelijke TFR verklaren. De meeste variabelen zijn significant op 99 procent significantieniveau.

Bij de demografische variabelen blijkt de richting van de parameter voor de variabele jonge vrouwen van Turkse of Marokkaanse afkomst te zijn veranderd. Er geldt nu het verwachte positieve verband, waarbij een hogere percentage vrouwen van deze twee herkomstgroepen in een gemeente samengaat met een hogere vruchtbaarheid. Nog steeds geldt dat het effect van het percentage jonge vrouwen op de gemeentelijke vruchtbaarheid beduidend groter is: 10 procentpunten meer van deze vrouwen in een

2. Opgenomen regionale variabelen (donkere gebieden)

gemeente verlaagt de TFR met 0,1, terwijl 10 procentpunten meer jonge vrouwen van Turkse of Marokkaanse afkomst de TFR verhoogt met 0,06. Ook de Beta-waarde van alleenstaande vrouwen is beduidend groter dan die van allochtone vrouwen. In grote gemeenten zien we vaak een concentratie van zowel jonge alleenstaande vrouwen (die hier onder meer vanwege studie of eerste baan wonen) als jonge Turkse en Marokkaanse vrouwen. Mede door het sterkere effect van het alleenstaand zijn, blijkt de TFR in de grote steden vaak veel lager uit te komen dan de TFR van Nederland als geheel.

Staat
Multivariaat regressiemodel voor de verklaring van gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen, 2005/2007

Variabele	Multivariaat ($R^2 = 0,644$)	
	B	Beta
Constante	1,685***	
<i>Demografische variabelen</i>		
Aandeel 20 tot 40 jarige alleenstaande vrouwen	-0,010***	-0,262
Aandeel 15 tot 30-jarige vrouwen van Turkse of Marokkaanse afkomst	0,006**	0,092
<i>Culturele variabelen</i>		
Aandeel CU en SGP-stemmers bij Tweede kamerverkiezingen van 2006	0,011***	0,373
Laatste omgevingsadressendichtheid (niet-stedelijk)	0,058***	0,113
<i>Sociaal-economische variabelen</i>		
Aandeel uitkeringen (wao, ww, bijstand) in totale bevolking	-0,011***	-0,142
<i>Woningmarkt variabelen</i>		
Aandeel nieuwbouw 2002 t/m 2006 t.o.v. woningvoorraad 2007	0,008***	0,096
Aandeel eengezinswoningen	0,003***	0,166
<i>Regionale dummies</i>		
Noord-Friesland	0,122***	0,104
Zuidwest-Friesland	0,270***	0,145
Oost-Zuid-Holland	0,079*	0,059
Zuid-Limburg	-0,188***	-0,163
Provincie Utrecht	0,074***	0,079
Provincie Flevoland	0,189***	0,094
Provincie Overijssel	0,141***	0,140

Significantieniveau: * = 0,10; ** = 0,05; *** = 0,01

Het effect van een hoog percentage streng gelovigen uit de hervormde of gereformeerde kerk is ongeveer even groot als dat van het percentage alleenstaanden, 10 procent meer stemmers op de Christen Unie of Staatskundig Gereformeerde Partij leidt tot een verhoging van de gemeentelijke TFR van 0,1. Op basis van de Beta-waarde is de verklaringskracht van deze variabele nog groter dan die van het alleenstaand zijn. Dit hangt mogelijk samen met het feit dat bepaalde bijbelgordelgemeenten uitgesproken religieus zijn, terwijl een hoog percentage alleenstaande jonge vrouwen vaak weer samengaat met een hoog percentage Turkse en Marokkaanse vrouwen (met een tegengesteld effect op de vruchtbaarheid). Hierdoor wordt het effect van het religieus zijn niet tenietgedaan door het effect van andere variabelen (met een tegengesteld effect op de vruchtbaarheid).

Van de sociaaleconomische variabelen is uiteindelijk alleen de variabele 'percentage uitkeringen' overgebleven. Het effect is vrij sterk: 10 procent meer mensen met een uitkering in een gemeente verlaagt de gemeentelijke TFR met 0,1. Hieruit blijkt dat mensen met een uitkering er (noodgedwongen) voor kunnen kiezen minder kinderen te krijgen dan mensen met een hoger inkomen.

Van het scala aan woningmarktvariabelen zijn er uiteindelijk maar twee overgebleven, te weten het percentage nieuwbouw in de afgelopen vijf jaar en het percentage eengezinswoningen. Op basis van de Beta-waarde kan worden geconcludeerd dat de verklaringskracht van de variabele 'percentage eengezinswoningen' groter is dan die van de nieuwbouw in de afgelopen vijf jaar. Afgaand op de B-waarden heeft 10 procentpunten meer nieuwbouw ten opzichte van de woningvoorraad met 0,08 echter een groter effect op de TFR dan 10 procentpunten meer eengezinswoningen, met een score van 0,03. Met name in de gemeenten Barendrecht, Pijnacker-Nootdorp, Lansingerland en Houten is er in de afgelopen vijf jaar veel nieuwbouw geweest (met een procentuele toevoeging van rond 20 procent). Hierdoor is de TFR in deze gemeenten met bijna 0,2 verhoogd. Ook het percentage eengezinswoningen is in deze gemeenten erg hoog (mede doordat de toevoegingen ook voornamelijk eengezinswoningen betreffen), met aandelen tussen de 80 en 90 procent. Dit gaat gepaard met een verdere verhoging van de TFR met rond 0,25. In totaal dragen de twee woningbouwvariabelen dus bij aan een verhoging van de gemeentelijke TFR met 0,4.

De verklaringskracht van het regressiemodel wordt verder verhoogd door het opnemen van regionale dummies. In drie provincies is sprake van effecten op de vruchtbaarheid die niet door de eerder vermelde inhoudelijke variabelen konden worden verklaard. Dit geldt ten eerste voor Flevoland. In de jongste provincies bestaat een groot aanbod betaalbare eengezinswoningen. Veel jonge paren uit de omgeving, in het bijzonder Amsterdam met een erg krappe woningmarkt, zijn naar deze provincie getrokken om hun kinderwens te realiseren. Volgens het regressiemodel is in deze provincie sprake van een effect van 0,19 op de gemeentelijke TFR. Uiteindelijk is dit effect op microniveau goed te verklaren. Vooral economisch draagkrachtige paren zijn bijvoorbeeld in staat om een eengezinswoning te kopen, terwijl de overweging om naar Flevoland te ver-

huizen waarschijnlijk urgent is geworden op het moment dat men op een leeftijd is gekomen waarop de wens om kinderen te krijgen erg sterk is geworden. De in het model opgenomen variabelen zijn dus te 'grof' om dergelijke achtergronden goed op te pikken.

Ook in Overijssel is sprake van een verhoogde vruchtbaarheid, te weten 0,14 bovenop de effecten van de structurele variabelen. Ook in Noord-Friesland en Zuidwest-Friesland ligt de gemeentelijke TFR duidelijk hoger dan verwacht, met respectievelijk 0,12 en 0,27. Mogelijk kan hier een verband worden gelegd met het feit dat er in deze gebieden veel plattelandsgemeenten zijn. Hier kunnen traditionele waarden en normen een sterke rol spelen, en hiertoe behoort ook dat men in een relatie kinderen krijgt. Ten slotte geldt in de provincie Utrecht een verhoogde vruchtbaarheid van 0,07.

Een sterk verlaagde TFR wordt aangetroffen in Zuid-Limburg, waar de TFR 0,19 lager ligt dan op grond van de structurele variabelen verwacht mag worden. Het gaat hier om een regio die van oudsher rooms-katholiek is. In het verleden werd het katholieke geloof geassocieerd met een hoge vruchtbaarheid, tegenwoordig is echter het tegendeel het geval. Ook het wegtrekken van jongeren naar gebieden met meer werk komt waarschijnlijk in de negatieve waarde voor deze regio tot uitdrukking.

4. Conclusie

Voor de PBL/CBS regionale bevolkings- en huishoudensprognoses is inzicht in regionale verschillen in vruchtbaarheid erg belangrijk. Hiertoe is in dit artikel een verklarend model geschat dat vruchtbaarheidsverschillen tussen regio's in verband brengt met diverse achtergrondvariabelen. Het multivariaat regressiemodel relateert verschillen in gemiddeld kindertal (of TFR) per gemeente aan verschillende demografische, culturele en sociaaleconomische variabelen en aan kenmerken van de gemeentelijke woningmarkt. De gemeentelijke vruchtbaarheid blijkt hoger te zijn als er in een gemeente een groter aandeel vrouwen tussen 15 en 30 jaar van Turkse en Marokkaanse herkomst, meer mensen tijdens de Tweede Kamerverkiezingen in 2006 op de Christen Unie of de SGP hebben gestemd, er een zeer lage omgevingsdichtheid is ('niet stedelijk'), er relatief veel eengezinswoningen zijn, en er in de voorafgaande 5 jaar relatief veel woningen zijn bijgebouwd. De vruchtbaarheid in een gemeente is juist lager als er sprake is van relatief veel alleenstaande vrouwen tussen de 20 en 40 jaar en indien een groter deel van de bevolking afhankelijk is van een uitkering (WW, WAO of bijstand). Bovenop deze structurele variabelen zijn een aantal regionale kenmerken opgenomen. In de provincies Utrecht, Flevoland en Overijssel en in de COROP-gebieden Noord- en Zuidwest-Friesland en Oost-Zuid-Holland blijkt de vruchtbaarheid hoger te zijn dan op basis van deze inhoudelijke variabelen verklaard kan worden. In Zuid-Limburg, daarentegen, ligt de vruchtbaarheid juist lager.

De richting van deze verbanden komen overeen met wat in de literatuur beschreven wordt. Toch moet bij de interpretatie van de uitkomsten rekening worden gehouden met het probleem van de 'ecological fallacy'. Dit wil zeggen dat

verbanden die op geaggregeerd niveau (in dit geval de gemeenten) worden gevonden, niet noodzakelijkerwijs voortvloeien uit verbanden op individueel niveau. Als bijvoorbeeld het model aangeeft dat in grote steden de vruchtbaarheid duidelijk lager ligt dan op het platteland, wil dit nog niet het zeggen dat het wonen in een grote stad leidt tot een lage vruchtbaarheid. Voor het opstellen van de regionale prognose moet de vruchtbaarheid van de afzonderlijke gemeenten in de toekomst worden geschat, en speelt dit interpretatieprobleem een minder belangrijke rol.

Met de regionale prognose en de in dit artikel beschreven analyse wordt eerst een inschatting gemaakt van de hoogte van de (uiteindelijk geselecteerde) verklarende variabelen in 2025 en 2040. Vervolgens kan met behulp van het regressiemodel de vruchtbaarheid op gemeentelijk niveau in 2025 en 2040 worden geschat. Overigens worden deze uitkomsten vervolgens weer vertaald in leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers die in het regionaal prognosemodel als input worden gebruikt.

Literatuur

Beer, J. de en I. Deerenberg, 2005, Regionale verschillen in vruchtbaarheid: een verklarend model. *Bevolkingstrends* 53(1), blz 46–55.

CBS, 2005, Geloof en vruchtbaarheid. *Bevolkingstrends*, 53(4), blz. 10.

Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenburg, M. van Huis en D. Leering, 2005, Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe bevolkings- en allochtonenprognose. Ruimtelijk Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Jong, A. de, P. Feijten, C. de Groot, C. Harmsen, M. van Huis, F. Vernooij, 2006, Regionale huishoudensdynamiek. Achtergronden bij de regionale huishoudensprognose met het model PEARL. Ruimtelijk Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Feijten, P. en C.H. Mulder, 2002, The timing of household events and housing events in the Netherlands. *Housing Studies* 17(5), blz. 773–792.

Garssen, J. en H. Nicolaas, 2006, Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westers allochtone vrouwen. *Bevolkingstrends* 54(1), blz. 15–31.

Garssen, J. en H. Roovers, 2008, Zeer grote gezinnen worden schaars. *Bevolkingstrends* 56(2), blz. 60–65.

Heide, H. ter, 1973, Uitgangspunten en begrippenapparaat voor regionale bevolkingsvoorspellingen. *Bevolking en Gezin* 2(3), blz. 445–470.

Lesthaeghe, R. en D.J. van der Kaa, 1986, Twee demografische transitie? In: D.J. van der Kaa en R. Lesthaeghe (red), *Bevolking. Groei en krimp*, blz 9–24. Van Loghum Slaterus, Deventer.

Mulder, C. H., 2006a, Population and housing: a two-sided relationship. *Demographic Research* 15(13), blz. 281–298.

Mulder, C. H., 2006b, Home-ownership and family formation. *Journal of Housing and the Built Environment* 21(3), blz. 401–412.

Projectgroep Regionale Bevolkingsprognoses, 1978, Divergentie of convergentie? Een nota over de regionale verschillen in huwelijksvruchtbaarheid en de verwachting daaromtrent voor de toekomst. PRB, Den Haag/Leiden.

Renes, G., M. Thissen en A. Segeren, 2006, Betaalbaarheid van koopwoningen en het ruimtelijk beleid. Ruimtelijk Planbureau. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Rindfuss, R. R. en S.R. Brauner-Otto, 2008, Institutions and the transition to adulthood: Implications for fertility tempo in low-fertility settings. In: *Vienna Yearbook of Population Research*, 2008, blz. 57–87. Vienna Institute of Demography at the Austrian Academy of Sciences, Wenen.

Ontwikkelingen in (gezonde) levensverwachting naar opleidingsniveau

Jan-Willem Bruggink

Hoogopgeleide mensen leven bijna 7 jaar langer dan laagopgeleiden. Dit verschil is in de periode 1997/2000–2005/2008 even groot gebleven. Ook leven hoogopgeleiden langer in goede gezondheid. De verschillen in gezonde levensverwachting tussen mensen met verschillende opleidingsniveaus zijn groter dan de verschillen in de totale levensverwachting. In de periode 1997/2000–2005/2008 zijn de gezonde levensverwachtingen voor de verschillende opleidingsniveaus nauwelijks veranderd. Ook zijn de verschillen tussen de hoog- en laagopgeleiden ongeveer gelijk gebleven.

1. Inleiding

De levensverwachting in Nederland is opgelopen tot 78 jaar voor mannen en 82 jaar voor vrouwen. De ontwikkeling van de gezonde levensverwachting laat sinds de jaren tachtig een minder eenduidig patroon zien. We leven weliswaar langer zonder lichamelijke beperkingen, maar het aantal jaren zonder chronische ziektes neemt juist af. Het aantal jaren waarin de gezondheid als goed wordt ervaren neemt iets toe voor mannen. Bij vrouwen is dit aantal tamelijk constant (Bruggink et al., 2009).

De (gezonde) levensverwachting verschilt niet alleen tussen mannen en vrouwen. Ook tussen groepen van verschillende sociaaleconomische status bestaan forse verschillen. In de periode 1997/2005 was de levensverwachting en gezonde levensverwachting van laagopgeleide mensen fors lager dan die van hoogopgeleide mensen (Stam et al., 2008).

Hoe hebben de sociaaleconomische verschillen in (gezonde) levensverwachting zich de laatste jaren ontwikkeld? Zijn voor de verschillende opleidingsniveaus dezelfde ontwikkelingen zichtbaar als in de totaalcijfers? Dit artikel geeft antwoord op deze vragen. We vergelijken daarvoor de periodes 1997/2000, 2001/2004 en 2005/2008.

2. Definities en methodes

Levensverwachting is het aantal jaren dat een persoon van een bepaalde leeftijd naar verwachting nog te leven heeft. Om deze levensverwachting te berekenen zijn leeftijds-specifieke bevolkingsaantallen en leeftijdsspecifieke sterftaantallen nodig. De levensverwachting van een 0-jarige in 2008 is dan het resultaat van alle leeftijdsspecifieke sterftetekansen in 2008.

Om de stap van levensverwachting naar gezonde levensverwachting te kunnen maken, zijn verder leeftijds-specifieke prevalenties van (on)gezondheid nodig. Daarmee wordt de levensverwachting opgedeeld in een gezond

en een ongezond gedeelte. Dit gebeurt met de methode van Sullivan (Jagger et al., 2006).

Het CBS gebruikt drie maten voor gezonde levensverwachting:

- *Levensverwachting in als goed ervaren gezondheid*
De levensverwachting in als goed ervaren gezondheid op een bepaalde leeftijd is het aantal jaren dat een persoon van die leeftijd naar verwachting (nog) zal leven in als goed ervaren gezondheid;
- *Levensverwachting zonder chronische ziektes*
De levensverwachting zonder chronische ziektes op een bepaalde leeftijd is het aantal jaren dat een persoon van die leeftijd naar verwachting (nog) zal leven zonder chronische ziektes;
- *Levensverwachting zonder lichamelijke beperkingen*
De levensverwachting zonder lichamelijke beperkingen op een bepaalde leeftijd is het aantal jaren dat een persoon van die leeftijd naar verwachting (nog) zal leven zonder lichamelijke beperkingen.

Gegevens over ervaren gezondheid, chronische ziektes en lichamelijke beperkingen zijn afkomstig uit de gezondheidsmodule van het Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS) van het CBS.

De drie gezondheidsmaten zijn als volgt geoperationaliseerd:

- *Ervaren gezondheid*: iemand die de vraag over ervaring van de eigen gezondheid beantwoordt met 'goed' of 'zeer goed', wordt geclassificeerd als gezond. De antwoorden 'gaat wel', 'slecht' en 'zeer slecht' worden geclassificeerd als ongezond;
- *Chronische ziektes*: respondenten worden bevraagd over een aantal chronische ziektes. Geeft de respondent aan minimaal één van deze ziektes te hebben, dan wordt hij of zij geclassificeerd als ongezond. De ziektes zijn geselecteerd op basis van hun invloed op de kwaliteit van leven en op sterfte. Het gaat hierbij om astma/COPD/longemfyseem, hartaandoeningen, hoge bloeddruk, ernstige darmstoornissen, suikerziekte, chronische rugklachten, reumatische aandoeningen/gewrichtsslijtage, migraine en kanker;
- *Lichamelijke beperkingen*: personen zijn als lichamelijk beperkt geclassificeerd als ze hebben aangegeven minstens één van de onderstaande activiteiten niet, of alleen met veel moeite, te kunnen uitvoeren:
 - Kunt u een gesprek volgen in een groep van 3 of meer personen (zo nodig met hoorapparaat)?
 - Kunt u met één andere persoon een gesprek voeren (zo nodig met hoorapparaat)?
 - Zijn uw ogen goed genoeg om de kleine letters in de krant te kunnen lezen (zo nodig met bril of contactlenzen)?
 - Kunt u op een afstand van 4 meter het gezicht van iemand herkennen (zo nodig met bril of contactlenzen)?

- Kunt u een voorwerp van 5 kilo, bijvoorbeeld een volle boodschappentas, 10 meter dragen?
- Kunt u als u staat, bukken en iets van de grond oppakken?
- Kunt u 400 meter aan een stuk lopen zonder stil te staan (zo nodig met stok)?

De vragen over lichamelijke beperkingen worden niet gesteld aan respondenten jonger dan 12 jaar. De prevalenties zijn voor hen op 0 gesteld.

Om de drie varianten van gezonde levensverwachting voor groepen van verschillende sociaaleconomische status te bepalen is het opleidingsniveau als indicator gebruikt. Opleidingsniveau heeft als groot voordeel dat het voor elk individu kan worden bepaald. Ook verandert het opleidingsniveau vanaf jongvolwassen leeftijd doorgaans nog maar weinig en is het daardoor vanaf die leeftijd nauwelijks gevoelig voor veranderingen in gezondheid. Indicatoren als inkomen of beroep zijn daarvoor gevoeliger (Stam et al., 2008).

Voor de berekening van de (gezonde) levensverwachting per opleidingsniveau moeten zowel de leeftijdsspecifieke sterftecijfers als de leeftijdsspecifieke prevalentiecijfers voor ieder opleidingsniveau worden bepaald.

Voor de prevalentiecijfers is dat gebeurd op basis van POLS. In dit onderzoek wordt niet alleen naar gezondheid gevraagd, maar onder andere ook naar opleiding.

Voor de sterftecijfers is dat gebeurd door een koppeling te maken tussen de CBS Enquête Beroepsbevolking (EBB), waarin ook gegevens over opleidingsniveau worden verzameld, en de sterftegegevens uit de Gemeentelijk Basisadministratie. Zo kon het opleidingsniveau van de tussen 1997 en 2008 overleden respondenten van de EBB worden achterhaald.

Vier opleidingsniveaus zijn onderscheiden:

- laag (maximaal basisschool);
- lager middelbaar (vmbo);
- hoger middelbaar (mbo, havo, vwo);
- hoog (hbo, wo).

Respondenten worden ingedeeld op basis van het hoogste door hen behaalde opleidingsniveau. Het bepalen van het opleidingsniveau van kinderen en jongeren is lastig. Vaak is nog niet bekend wat het uiteindelijke opleidingsniveau zal zijn. Daarom is voor kinderen en jongeren de volgende methode gehanteerd:

Voor respondenten uit de Enquête Beroepsbevolking jonger dan 25 jaar is het hoogstbehaalde opleidingsniveau van de hoogstopgeleide ouder gebruikt.

Voor respondenten uit POLS jonger dan 12 jaar is het hoogstbehaalde opleidingsniveau van de verzorger (vaak ouder) genomen. Voor POLS-respondenten van 12 t/m 24 jaar is het actuele onderwijsniveau genomen.

Omdat de cijfers over (gezonde) levensverwachting per opleidingsniveau voor een groot deel zijn gebaseerd op enquêtegegevens, gelden voor de uitkomsten betrouwbaarheidsmarges. Om deze marges niet te groot te laten worden, zijn enkele enquêtejaren samengevoegd. De uitkomsten worden gepresenteerd voor drie periodes:

1997/2000, 2001/2004 en 2005/2008. In dit artikel wordt steeds de levensverwachting of gezonde levensverwachting bij geboorte weergegeven. De verwachtingen op andere leeftijden zijn beschikbaar op de website van het CBS.

3. Levensverwachting van mannen toegenomen voor alle opleidingsniveaus

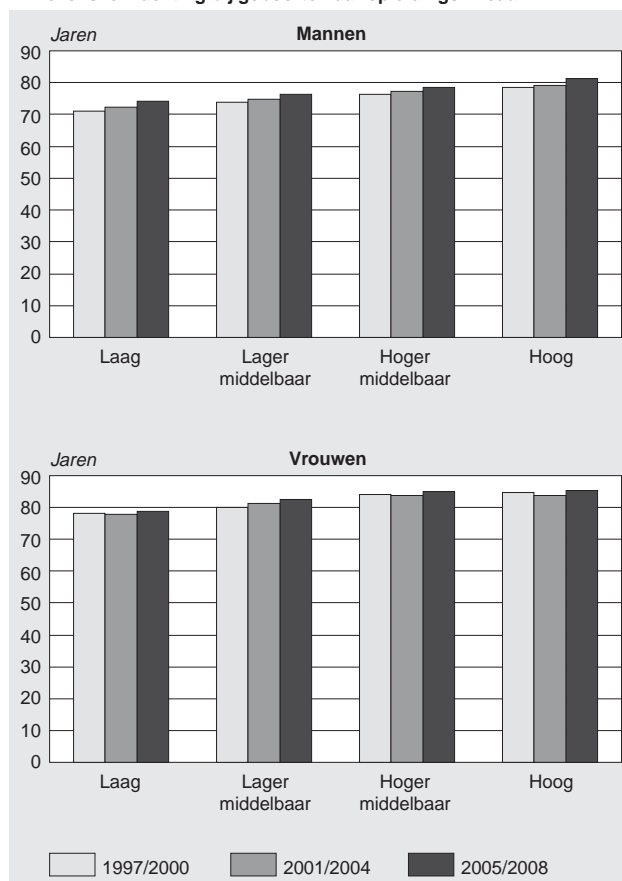
In de periode 2005/2008 was de levensverwachting van mannen 2,5 jaar hoger dan in de periode 1997/2000.

Bij de levensverwachting naar opleiding is hetzelfde patroon zichtbaar. Voor alle vier opleidingsniveaus is een stijging zichtbaar (grafiek 1). De toename van de levensverwachting varieert van 2 jaar bij de hoger middelbaar opgeleiden tot ruim 3 jaar bij de laagopgeleiden. De toename tussen de eerste en laatste periode is voor alle opleidingsniveaus statistisch significant.

Bij vrouwen steeg de levensverwachting tussen 1997/2000 en 2005/2008 met 1,5 jaar. Het grootste deel van deze stijging vond plaats tussen 2001/2004 en 2005/2008.

De ontwikkeling in de levensverwachting per opleidingsniveau geeft bij vrouwen een wisselend beeld. Tussen 1997/2000 en 2001/2004 stijgt de levensverwachting van lager middelbaar opgeleide vrouwen, terwijl die van de andere opleidingsgroepen niet significant verandert. Tussen 2001/2004 en 2005/2008 neemt de levensverwachting toe voor alle opleidingsniveaus. Over de gehele periode

1. Levensverwachting bij geboorte naar opleidingsniveau

gemeten zijn het vooral de vrouwen met een lager middelbare opleiding die hun levensverwachting hebben zien stijgen. De stijging bij laag- en hoogopgeleide vrouwen is over deze periode niet significant.

4. Geen duidelijke ontwikkelingen in gezonde levensverwachting per opleidingsniveau

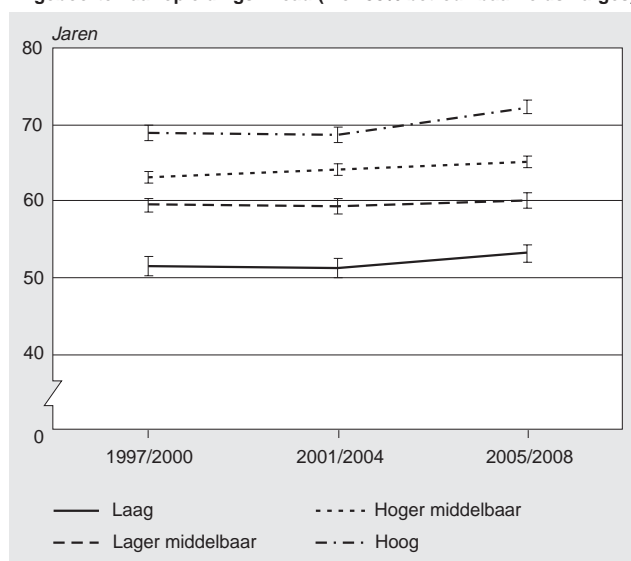
In de periode van 1997/2000 tot en met 2005/2008 zijn de gezonde levensverwachtingen per opleidingsniveau maar weinig veranderd. De levensverwachting in als goed ervaren gezondheid is bij de mannen wat toegenomen. Deze stijging was alleen bij de hoger middelbaar en hoogopgeleiden significant (grafiek 2).

Bij de vrouwen was voor de verschillende opleidingsniveaus geen verandering zichtbaar bij de levensverwachting in als goed ervaren gezondheid.

De levensverwachting zonder lichamelijke beperkingen is voor de vier opleidingsniveaus nauwelijks veranderd tussen 1997/2000 en 2005/2008. Alleen bij hoogopgeleide mannen was er sprake van een significante stijging.

De levensverwachting zonder chronische ziektes lijkt wat af te nemen. Deze daling tussen 1997/2000 en 2005/2008 was echter alleen voor hoger middelbaar opgeleide mannen en lager middelbaar opgeleide vrouwen significant.

2. Levensverwachting van mannen in als goed ervaren gezondheid bij geboorte naar opleidingsniveau (incl. 95% betrouwbaarheidsmarges)

5. Verschillen tussen laag- en hoogopgeleiden blijven gelijk

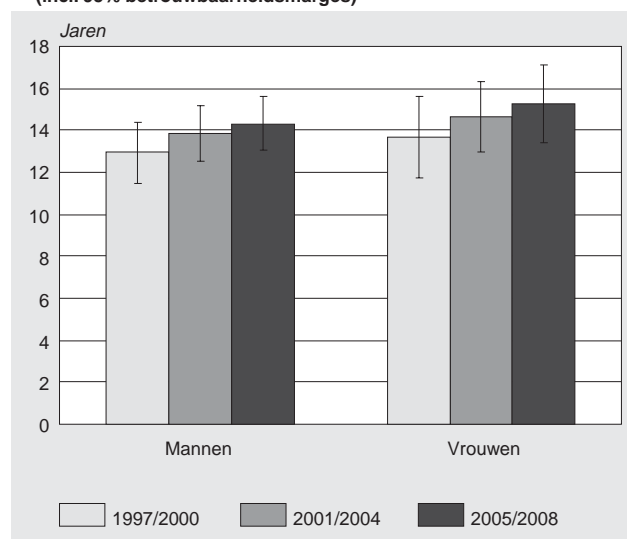
De gezonde levensverwachting van laagopgeleiden ligt lager dan die van hoger opgeleiden. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen, en voor alle drie varianten van de gezonde levensverwachting. De verschillen in gezonde levensverwachting tussen de opleidingsgroepen zijn groter dan de verschillen in levensverwachting (*staat*).

Bij de levensverwachting was het verschil tussen hoog- en laagopgeleiden in de periode 1997/2000 tot en met 2005/2008 ongeveer 7 jaar. Bij de levensverwachting in als goed ervaren gezondheid was dit 18 jaar, bij de levensverwachting zonder lichamelijke beperkingen 14 jaar (grafiek 3) en bij de levensverwachting zonder chronische ziektes ruim 8 jaar. Deze verschillen zijn bij mannen en vrouwen van vergelijkbare grootte.

De verschillen tussen de laagste en de hoogste opleidingsgroep waren in de periode 2005/2008 niet significant groter of kleiner dan in de periode 1997/2000. Dit geldt voor zowel de levensverwachting als voor de drie varianten van gezonde levensverwachting, en voor zowel mannen als vrouwen.

De verschillen tussen de lager middelbaar opgeleiden en de hoger middelbaar opgeleiden zijn bij de mannen ook onveranderd gebleven. Bij de vrouwen is het verschil in levensverwachting tussen deze twee opleidingsgroepen echter afgenomen, terwijl het verschil in het verwachte aantal jaren zonder chronische ziektes juist is toegenomen.

3. Verschil in levensverwachting zonder lichamelijke beperkingen bij geboorte tussen laagst en hoogst opgeleiden (incl. 95% betrouwbaarheidsmarges)

6. Discussie en conclusies

Zowel de totale levensverwachting als de levensverwachting per opleidingsniveau neemt toe. Bij de laagst en hoogst opgeleide vrouwen is echter geen sprake van een toename van de levensverwachting.

Uit een eerdere analyse over de ontwikkeling van de levensverwachting per opleidingsniveau kwamen dezelfde bevindingen: een stijging bij de mannen en een stagnatie bij laag- en hoogopgeleide vrouwen (Kardal et al., 2009). De verschillen tussen beide analyses zitten in de onderzoeksperiode (1997/1999 tot en met 2003/2005 in de studie van Kardal) en de wijze waarop het opleidingsniveau wordt ingedeeld.

Duidelijke trends in gezonde levensverwachting per opleidingsniveau zijn voor de periode 1997/2000 tot en met

2005/2008 niet waar te nemen. Dit hangt samen met de nog relatief korte tijdreeks en met de marges rond de cijfers. De opsplitsing van het totaalcijfer in cijfers per opleidingsniveau zorgt voor een toename van de marges rond de uitkomsten, waardoor verschillen minder snel statistisch significant zijn. Bij de totale levensverwachting per opleidingsniveau speelt dit minder, omdat daar geen gebruik hoeft te worden gemaakt van prevalentiecijfers per opleidingsniveau.

Wel kan worden geconcludeerd dat de gezonde levensverwachtingen per opleidingsniveau in de onderzochte periode niet sterk zijn toe- of afgenomen. Dit geldt ook voor de omvang van het verschil in gezonde levensverwachting tussen hoog- en laagopgeleiden.

Uit onderzoek van Perenboom (2004) bleek dat de levensverwachting zonder chronische ziektes daalde voor alle sociaaleconomische groepen (geoperationaliseerd met behulp van opleidingsniveau), bij zowel mannen als vrouwen. Dat onderzoek betrof de periode 1989/1992 tot 1997/2000. De huidige analyse lijkt te duiden op een voortzetting van deze trend, al is de daling maar bij twee opleidingsgroepen significant. Het onderzoek van Perenboom wijkt op een aantal punten af van de hier uitgevoerde analyse. Belangrijke verschillen zijn de wijze waarop de sterftekansen per opleidingsniveau zijn bepaald en de lijst van gebruikte chronische ziektes. In de studie van Perenboom wordt niet gekeken naar de levensverwachting in als goed ervaren gezondheid en de levensverwachting zonder lichamelijke beperkingen per opleidingsniveau.

Over onderzoek naar trendmatige ontwikkelingen in Nederland van de levensverwachting in als goed ervaren

gezondheid en de levensverwachting zonder lichamelijke beperkingen per opleidingsniveau is niet eerder gepubliceerd. De hier gepresenteerde resultaten zijn berekend op basis van enquêtegegevens. In POLS en in de EBB zijn bewoners van instituten en tehuizen uitgesloten van deelname. Dit zal waarschijnlijk leiden tot een lichte overschatting van de gezonde levensverwachting, omdat het aannemelijk is dat voor mensen in institutionele huishoudens hogere leeftijdsspecifieke prevalenties van ongezondheid gelden, bij een gemiddeld lager opleidingsniveau, dan voor mensen in particuliere huishoudens.

Wellicht het meest opvallende resultaat van het hier gepresenteerde onderzoek zijn de per opleidingsniveau verschillende trends voor levensverwachting bij vrouwen. Waar de levensverwachting van middelbaar opgeleide vrouwen stijgt, stagneert diezelfde levensverwachting voor laag- en hoogopgeleide vrouwen. De oorzaak van deze stagnatie verdient nader onderzoek. Daarbij spelen wellicht meerdere factoren een rol, aangezien de stagnatie geldt voor de twee opleidingsgroepen die het verst uiteen liggen.

Literatuur

Bruggink, J.W., M.J. Garssen, B.J.H. Lodder en M. Kardal, 2009, Trends in gezonde levensverwachting. Bevolkingstrends 57(1), blz. 60–66.

Jagger, C., B. Cox, S. Le Roy en EHEMU, 2006, Health expectancy calculation by the Sullivan method. Third edition. EHEMU Technical Report, September 2006.

Staat
Levensverwachting en gezonde levensverwachting bij geboorte naar opleidingsniveau, inclusief standaardfout

		Levensverwachting	Levensverwachting in als goed ervaren gezondheid	Levensverwachting zonder lichamelijke beperkingen	Levensverwachting zonder chronische ziektes
Mannen					
Laag (basisonderwijs)	1997/2000	71,0 (0,5)	51,5 (0,6)	61,4 (0,6)	44,1 (0,7)
	2001/2004	72,3 (0,3)	51,3 (0,6)	60,8 (0,5)	43,7 (0,7)
	2005/2008	74,1 (0,3)	53,1 (0,6)	62,5 (0,5)	43,0 (0,6)
Lager middelbaar (vmbo)	1997/2000	73,9 (0,3)	59,4 (0,5)	67,4 (0,4)	47,8 (0,6)
	2001/2004	74,9 (0,2)	59,3 (0,5)	66,4 (0,4)	45,8 (0,6)
	2005/2008	76,5 (0,1)	60,1 (0,5)	67,6 (0,4)	46,0 (0,6)
Hoger middelbaar (havo, vwo, mbo)	1997/2000	76,5 (0,2)	63,1 (0,4)	70,5 (0,3)	49,4 (0,5)
	2001/2004	77,4 (0,1)	64,1 (0,4)	70,8 (0,3)	48,5 (0,4)
	2005/2008	78,5 (0,1)	65,1 (0,4)	71,8 (0,3)	46,9 (0,4)
hoog (hbo, universiteit)	1997/2000	78,5 (0,3)	68,9 (0,6)	74,3 (0,5)	52,8 (0,7)
	2001/2004	79,3 (0,2)	68,6 (0,5)	74,6 (0,4)	51,2 (0,6)
	2005/2008	81,4 (0,1)	72,3 (0,5)	76,8 (0,4)	52,4 (0,6)
Vrouwen					
Laag (basisonderwijs)	1997/2000	78,2 (0,4)	52,9 (0,6)	60,8 (0,5)	40,0 (0,7)
	2001/2004	77,7 (0,3)	50,6 (0,7)	59,3 (0,6)	36,8 (0,7)
	2005/2008	78,9 (0,3)	52,2 (0,6)	60,1 (0,5)	37,6 (0,6)
Lager middelbaar (vmbo)	1997/2000	80,1 (0,2)	60,9 (0,5)	67,5 (0,4)	43,8 (0,6)
	2001/2004	81,4 (0,2)	61,5 (0,6)	68,4 (0,5)	40,6 (0,6)
	2005/2008	82,6 (0,1)	60,9 (0,6)	68,2 (0,5)	39,0 (0,6)
Hoger middelbaar (havo, vwo, mbo)	1997/2000	84,1 (0,3)	65,1 (0,7)	70,3 (0,7)	45,3 (0,8)
	2001/2004	83,7 (0,2)	66,0 (0,6)	72,4 (0,5)	42,1 (0,6)
	2005/2008	84,9 (0,1)	66,9 (0,6)	72,5 (0,6)	43,0 (0,6)
hoog (hbo, universiteit)	1997/2000	84,7 (0,4)	70,8 (0,9)	74,4 (0,8)	47,6 (1,1)
	2001/2004	83,6 (0,2)	68,2 (0,7)	74,0 (0,6)	45,5 (0,7)
	2005/2008	85,3 (0,2)	72,8 (0,8)	75,4 (0,8)	46,4 (0,8)

Kardal, M., B.J.H. Lodder en M.J. Garssen, 2009, Levensverwachting stijgt, maar verschil tussen laag- en hoogopgeleiden blijft groot. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 2009, blz. 153:A689.

Perenboom, R.J.M., 2004, Health expectancies in the Netherlands. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.

Stam, S., M.J. Garssen, M. Kardal en B.J.H. Lodder, 2008, Hoogopgeleiden leven lang en gezond. In: Hilten, O. van, en A. Mares (red.), *Gezondheid en zorg in cijfers 2008*, blz. 9–19. CBS, Den Haag/Heerlen.

Ziekenhuisopnamen gedurende de adolescentie en voortijdig schoolverlaten

Tanja Traag, Mirjam van Heesch, Hans Bosma en Ferdie Otten

Gezondheid hangt samen met de positie die mensen innemen op de sociale ladder. Ongezonde mensen hebben een lagere sociaaleconomische status dan gezonde mensen. In dit artikel gaan we na of ziekenhuisopname gedurende de schoolloopbaan de kans op voortijdig schoolverlaten vergroot. Hiervoor koppelen we de schoolloopbaangegevens van het VOCL'93 aan registratieve data over ziekenhuisopnamen uit de LMR. Uit de analyses blijkt dat er alleen bij vwo-leerlingen sprake is van een vergrote kans op voortijdig schoolverlaten ten gevolge van een ziekenhuisopname.

1. Inleiding

Het terugdringen van het voortijdig schoolverlaten staat al enkele jaren hoog op de agenda van het kabinet. Jongeren die onvoldoende opgeleid op de arbeidsmarkt komen, vinden vaak geen werk. Als ze wel werk vinden, gaat het bovendien vaak om slecht betaalde banen met tijdelijke contracten, waarin de kans op ontslag in slechte economische tijden groot is (Traag et al., 2004; Traag en Van der Velden, 2008). Verder gaat voortijdig schoolverlaten vaak samen met crimineel gedrag, armoede, ongezond gedrag en sociale uitsluiting (Lochner en Moretti, 2004; OECD, 2008). Aansluitend op het Lissabon-overleg van de Europese Unie in 2000 heeft het toenmalige kabinet als beleidsdoel gesteld dat het voortijdig schoolverlaten gehalveerd moet zijn in 2010. Om dit te kunnen bewerkstelligen is een groot aantal beleidsmaatregelen genomen om te voorkomen dat jongeren voortijdig van school gaan en om voortijdig schoolverlaters terug te leiden naar het onderwijs (EU-benchmarks Onderwijs, 2004).

Uit onderzoek is gebleken dat er een groot aantal verklarende factoren zijn voor voortijdig schoolverlaten, zoals een lage intelligentie, lage motivatie, een negatieve schoolbeleving en een lage sociaaleconomische status van het gezin van herkomst (Traag en Van der Velden, 2008). Hiermee wordt een relatief negatief en stigmatiserend beeld geschapen van voortijdig schoolverlaters. Er zijn echter nog veel meer redenen denkbaar waarom jongeren hun onderwijsloopbaan moeten onderbreken, dan wel permanent moeten afbreken. Zo kunnen gezondheidsproblemen ertoe leiden dat jongeren niet meer in staat zijn onderwijs te volgen, dan wel langdurig of veelvuldig afwezig zijn uit het onderwijsproces. In dit artikel wordt ingegaan op de vraag of ziekenhuisopnamen gedurende het voortgezet onderwijs kunnen leiden tot voortijdig schoolverlaten.

2. Doelpopulatie, gebruikte variabelen en analyseopzet

Selectie van de doelpopulatie

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van het Voortgezet Onderwijs Cohort Leerlingen 1993 (VOCL'93). Dit is een panelonderzoek onder ruim 20 duizend leerlingen die in het schooljaar 1993/1994 startten in het reguliere voortgezet onderwijs. Van al deze leerlingen is vanaf de brugklas jaarlijks nagegaan welk soort onderwijs zij volgden en of ze een diploma hebben gehaald. Bovendien zijn gedurende het eerste en het derde onderzoeksjaar aanvullende vragenlijsten afgenomen bij de leerlingen en hun ouders over een breed scala aan onderwerpen, waaronder het opleidingsniveau en andere aspecten van de sociaaleconomische status van de ouders. Daarnaast zijn de leerlingen in de steekproef getoetst over hun kennis op het gebied van Nederlands, wiskunde en informatieverwerking, en is een intelligentietoets afgenomen (Bosma et al., 2007). Van alle leerlingen in het bestand zijn alleen die personen in het onderzoek opgenomen, van wie gegevens over het opleidingsniveau en de sociaaleconomische status van de ouders beschikbaar waren (Brandsma et al., 1997; Pustjens, 1993). Het speciaal onderwijs is niet opgenomen in deze steekproef. Het merendeel van de leerlingen die te kampen hebben met substantiële gezondheidsproblemen en beperkingen gaat naar een school in het speciaal onderwijs. Het gaat dan vooral om kinderen met visuele en auditieve handicaps, gedragsstoornissen en zeer moeilijk opvoedbare kinderen. Zij zijn niet opgenomen in het onderzoek.

De data van het VOCL'93 zijn gekoppeld aan de Landelijke Medische Registratie (LMR). De LMR is een vrijwel integrale registratie van ziekenhuisopnamen. De administratieve LMR-gegevens worden door de administratie van het ziekenhuis vastgelegd bij elke opname. Bij ontslag worden de medische gegevens ingevuld door of namens de specialist op het ontslagformulier. Deze gegevens worden vervolgens door de medische administratie van het ziekenhuis gecodeerd en geregistreerd in de LMR. Ziekenhuisopnamen die volgens de richtlijnen van de LMR niet geregistreerd hadden moeten worden, zijn verwijderd (gemiddeld ruim 6 duizend opnamen per jaar vanaf 1993). Dit betreffen dagopnamen voor revalidatie en psychiatrische behandeling en poliklinische bevallingen. Ook ziekenhuisopnamen van personen die niet in Nederland wonen (gemiddeld ruim 7 duizend opnamen per jaar) zijn verwijderd.

De koppeling van VOCL-gegevens met de LMR vindt plaats via een versleuteld sofinummer, zodat personen wel uniek herleidbaar zijn tussen databronnen, maar niet identificeerbaar zijn voor gebruikers van de data. Voor een klein deel van de leerlingen was onvoldoende informatie

beschikbaar om hun sofinummer te kunnen herleiden. Daarnaast bleek een klein deel van de ziekenhuisopnamen niet met zekerheid toe te schrijven te zijn aan personen in de onderzoekspopulatie op basis van de beschikbare koppelpcriteria in de LMR. Bovendien bleek een klein aantal leerlingen uit onze steekproef gedurende de onderzoeksperiode te zijn overleden of geëmigreerd. Ook deze personen zijn voor dit onderzoek verwijderd uit de onderzoekspopulatie. Dit resulteerde uiteindelijk in een populatie van ruim 16 duizend leerlingen, bijna 80 procent van de oorspronkelijke steekproef (*staat 1*).

Staat 1
Selectie onderzoekspopulatie na koppeling VOCL'93 met LMR

	Abs.	%
Startpopulatie VOCL'93	20 331	100,0
Respons op de ouder vragenlijst	16 680	82,0
Volledig ingevulde ouder vragenlijsten	16 652	81,9
Na koppeling met LMR		
Sofinummer aanwezig	16 476	81,0
Persoon uniek identificeerbaar in LMR	16 303	80,2
Persoon niet overleden of geëmigreerd	16 239	79,9

Gebruikte variabelen

Een leerling wordt gezien als een voortijdig schoolverlater als hij of zij geen diploma heeft behaald in het voortgezet onderwijs (vbo, mavo, havo of vwo) (Houtkoop et al., 2004; Traag en Van der Velden, 2008). De gegevens over voortijdig schoolverlaten zijn afkomstig uit het VOCL'93, waarin tot en met het schooljaar van 2007/2008 is vastgesteld of een leerling een voortijdig schoolverlater is op basis van de onderwijsloopbaan van de leerling in het voortgezet en tertiair onderwijs.

De variabelen met betrekking tot de ziekenhuisopnamen zijn afkomstig uit de LMR-registratie tussen januari 1995 en december 2006. Voor iedere persoon is nagegaan of deze voor het moment van schoolverlaten was opgenomen in het ziekenhuis. Opnamen die plaatsvonden na het beëindigen van het voortgezet onderwijs of na het voortijdig verlaten van het onderwijs zijn niet meegeteld. De duur van de opname is berekend op basis van de opnamen en ontslagdatum. Voor personen die meerdere malen werden opgenomen, is de duur berekend als de som van alle ziekenhuisopnamen. Vervolgens is de opnameduur ingedeeld in drie categorieën: kort (1 dag), gemiddeld (2–9 dagen) en lang (meer dan 9 dagen).

De sociaaleconomische status van de ouders is gemeten door middel van twee variabelen en gebaseerd op de gegevens uit het VOCL'93. Ten eerste zijn de behaalde opleidingsniveaus van beide ouders gehercodeerd op basis van de leerjarenladder (Bosker et al., 1985), die de gebruikelijke duur van een opleiding weergeeft. Dit resulteerde in twee variabelen die varieerden van waarde 6 voor basisonderwijs tot 23 voor gepromoveerden. De oplei-

dingen van de vader en de moeder werden vervolgens gemiddeld tot het gemiddelde opleidingsniveau van de ouders.

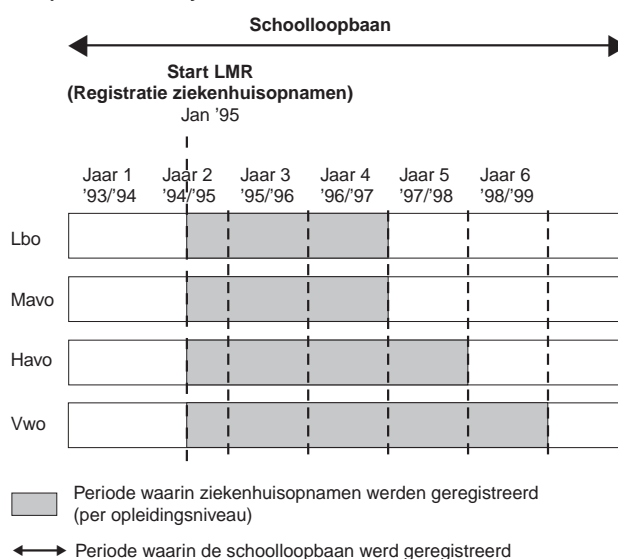
Ten tweede is het beroepsniveau van de ouders gemeten als het beroepsniveau van de hoofdkostwinner in het gezin, die varieert van score 1 (werkloos) tot score 6 (hogere employees) (Traag et al., 2004). Deze twee variabelen over de sociaaleconomische status zijn gestandaardiseerd en gemiddeld tot een variabele in vijf categorieën: hoog, hoog-gemiddeld, gemiddeld, gemiddeld-laag en laag.

Opzet van de analyses

De analyses in dit onderzoek zijn uitgevoerd in drie stappen. Allereerst wordt de samenhang tussen voortijdig schoolverlaten en de te gebruiken onafhankelijke variabelen beschreven: geslacht, leeftijd, al dan niet opgenomen zijn in een ziekenhuis, het aantal opnamen en de gemiddelde duur en de sociaaleconomische status van de ouders. Hiervoor worden voortijdig schoolverlaters (vsv-ers) vergeleken met degenen die voldoende gediplomeerd het onderwijs hebben verlaten. Vervolgens wordt, door middel van logistische regressie, nagegaan of er een relatie is tussen ziekenhuisopnamen en voortijdig schoolverlaten, waarbij gecontroleerd wordt voor leeftijd en geslacht, en aanvullend voor sociaaleconomische status van de ouders.

Doordat de duur van de verschillende opleidingen verschilt, verschillen ook de perioden waarin ziekenhuisopnamen werden geobserveerd (*grafiek 1*). Bovendien is uit logistische regressieanalyses die in dit artikel verder niet getoond worden gebleken, dat er een significante interactie is tussen de soort opleiding die een persoon volgde en de kans dat deze wordt opgenomen in een ziekenhuis. Daarom zijn alle analyses in dit artikel voor de verschillende schooltypen afzonderlijk uitgevoerd.

1. Opzet van de analyses

3. Resultaten

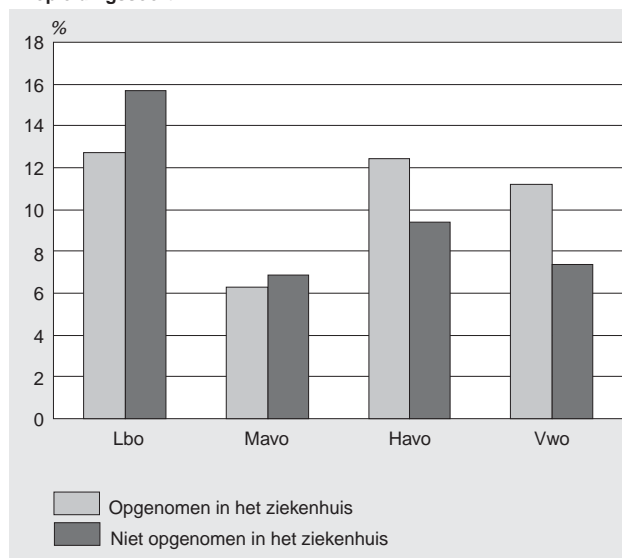
Beschrijvende analyses

Van de 16239 leerlingen die zijn gevolgd vanaf de brugklas totdat ze hun schoolloopbaan beëindigden, is 9 procent (1 465 leerlingen) gedurende deze periode opgenomen geweest in het ziekenhuis. Deze 1 465 leerlingen zijn in totaal 3 040 keer opgenomen geweest, met een gemiddelde opnameduur van ongeveer 8 dagen. Bovendien is 10,4 procent (1 685 leerlingen) uiteindelijk zonder diploma van school gegaan en dus voortijdig schoolverlater.

Mannen hebben meer kans op voortijdig schoolverlaten dan vrouwen. Dit geldt voor alle onderwijstypen. Voortijdig schoolverlaten komt het vaakst voor binnen het voormalige lbo. Het aandeel voortijdig schoolverlaters ligt daar met ruim 15 procent boven het aandeel voortijdig schoolverlaters binnen de andere opleidingsniveaus (*grafiek 2*). Voor leerlingen uit het lbo en de mavo blijkt een iets kleinere kans op voortijdig schoolverlaten als ze opgenomen zijn geweest in het ziekenhuis. Voor havo- en vwo-leerlingen is er echter een verhoogde kans op voortijdig schoolverlaten. De kans op voortijdig schoolverlaten voor havo-leerlingen die opgenomen zijn geweest was 12,4 procent. Voor havo-leerlingen die nooit in het ziekenhuis hebben gelegen, was de kans 9,4 procent. Voor vwo-leerlingen was het verschil met respectievelijk 11,2 en 7,4 procent zelfs nog iets groter.

Voor alle opleidingstypen geldt dat het gemiddeld aantal opnamen voor voortijdig schoolverlaters hoger was dan

2. Aandeel voortijdig schoolverlaters naar ziekenhuisopname per opleidingssoort

voor degenen die wel een diploma hebben behaald (de 'overigen' in *staat 2*). Het aantal ziekenhuisopnamen en de gemiddelde opnameduur is lager naarmate het opleidingsniveau hoger is (respectievelijk 3,3 opnamen voor lbo-schoolverlaters en 2,1 voor vwo-schoolverlaters). Het opleidingsniveau van kinderen wordt echter voor een belangrijk deel bepaald door de sociaaleconomische status van de ouders (Blau en Duncan, 1972). Kinderen van ouders met een lage sociaaleconomische status zijn ongeveer twee keer zo vaak voortijdig schoolverlater als kinde-

Staat 2
Kenmerken van de onderzoekspopulatie per opleidingssoort

		Lbo		Mavo		Havo		Vwo	
		vsv-er	overig	vsv-er	overig	vsv-er	overig	vsv-er	overig
Totaal	<i>abs.</i>	843,0	4 613,0	366,0	4 940,0	250,0	2 327,0	226,0	2 674,0
	<i>%</i>	15,5	84,5	6,9	93,1	9,7	90,3	7,8	92,2
Geslacht									
Mannen	<i>abs.</i>	507,0	2 692,0	190,0	2 357,0	120,0	1 100,0	121,0	1 207,0
	<i>%</i>	15,8	84,2	7,5	92,5	9,8	90,2	9,1	90,0
Vrouwen	<i>abs.</i>	336,0	1 921,0	176,0	2 583,0	130,0	1 227,0	105,0	1 467,0
	<i>%</i>	14,9	85,1	6,4	93,6	9,6	90,4	6,7	93,3
Leeftijd in jaren		12,6	12,4	12,4	12,1	12,1	12,0	12,0	11,9
Is opgenomen geweest in het ziekenhuis?									
Ja	<i>abs.</i>	62,0	427,0	26,0	387,0	31,0	220,0	35,0	277,0
	<i>%</i>	12,7	87,3	6,3	93,7	12,4	87,6	11,2	88,8
Nee	<i>abs.</i>	781,0	4 186,0	340,0	4 553,0	219,0	2 107,0	191,0	2 397,0
	<i>%</i>	15,7	87,3	6,3	93,7	12,4	87,6	11,2	88,8
Aantal ziekenhuisopnamen	<i>abs.</i>	204,0	901,0	66,0	822,0	67,0	409,0	75,0	496,0
	<i>%</i>	18,5	81,5	7,4	92,6	14,1	85,9	13,1	86,9
Gemiddeld aantal ziekenhuisopnamen		3,3	2,1	2,5	2,1	2,2	1,9	2,1	1,8
Opnameduur in dagen		20,8	7,7	13,0	8,0	7,7	5,6	7,3	7,6
Sociaal-economische status ouders									
Hoog	<i>abs.</i>	62,0	269,0	51,0	776,0	55,0	709,0	84,0	1 255,0
	<i>%</i>	18,7	81,3	6,2	93,8	7,2	92,8	6,3	93,7
Hoog-Gemiddeld	<i>abs.</i>	90,0	762,0	65,0	1 218,0	69,0	614,0	51,0	611,0
	<i>%</i>	10,6	89,4	5,1	94,9	10,1	89,9	7,7	92,3
Gemiddeld	<i>abs.</i>	99,0	808,0	74,0	1 007,0	44,0	430,0	37,0	407,0
	<i>%</i>	10,9	89,1	6,8	93,2	9,3	90,7	8,3	91,7
Gemiddeld-Laag	<i>abs.</i>	223,0	1 555,0	85,0	1 315,0	57,0	432,0	33,0	280,0
	<i>%</i>	12,5	87,5	6,1	93,9	11,7	88,3	10,5	89,5
Laag	<i>abs.</i>	369,0	1 219,0	91,0	624,0	25,0	142,0	21,0	121,0
	<i>%</i>	23,2	76,8	12,7	87,3	15,0	85,0	14,8	85,2

ren van ouders met een hogere sociaaleconomische status, met uitzondering van het lbo. Binnen de groep vwo-leerlingen is bijvoorbeeld 6,3 procent van de kinderen van ouders met een hoge sociaaleconomische status voor-

tijdig schoolverlater, tegen 14,8 procent van de kinderen van ouders met een lage sociaaleconomische status. Ook is nagegaan of er een direct effect van sociaaleconomische status van ouders op ziekenhuisopnamen van hun

Staat 3
Effect van ziekenhuisopname op voortijdig schoolverlaten (odds ratio's)

	Absoluut (N)	Analysestep 1		Analysestep 2	
		OR	95% BI	OR	95% BI
<i>Lbo (N=5456)</i>					
Is opgenomen geweest in het ziekenhuis?					
Nee (ref.)	4 967				
Ja	489	0,76	0,57–1,00	0,76	0,57–1,01
Geslacht					
Mannen (ref.)	3 199				
Vrouwen	2 257	0,98	0,84–1,14	0,91	0,78–1,06
Leeftijd					
12 jaar of jonger (ref.)	3 322				
13 jaar of ouder	2 134	1,87	1,61–2,16	1,72	1,48–2,00
Sociaal-economische status ouders					
Hoog (ref.)	331				
Hoog-gemiddeld	852			0,51	0,36–0,72
Gemiddeld	907			0,52	0,37–0,74
Gemiddeld-laag	1 778			0,61	0,45–0,84
Laag	1 588			1,23	0,90–1,66
<i>Mavo (N=5306)</i>					
Is opgenomen geweest in het ziekenhuis?					
Nee (ref.)	4 893				
Ja	413	0,92	0,61–1,39	0,93	0,61–1,40
Geslacht					
Mannen (ref.)	2 547				
Vrouwen	2 759	0,92	0,74–1,14	0,90	0,72–1,12
Leeftijd					
12 jaar of jonger (ref.)	4 373				
13 jaar of ouder	933	2,70	2,15–3,39	2,53	2,01–3,19
Sociaal-economische status ouders					
Hoog (ref.)	827				
Hoog-gemiddeld	1 283			0,81	0,55–1,18
Gemiddeld	1 081			1,14	0,79–1,65
Gemiddeld-laag	1 400			1,00	0,69–1,43
Laag	715			2,01	1,40–2,89
<i>Havo (N=2577)</i>					
Is opgenomen geweest in het ziekenhuis?					
Nee (ref.)	2 326				
Ja	251	1,37	0,92–2,05	1,36	0,91–2,04
Geslacht					
Mannen (ref.)	1 220				
Vrouwen	1 357	1,01	0,77–1,31	0,99	0,76–1,29
Leeftijd					
12 jaar of jonger (ref.)	2 389				
13 jaar of ouder	188	2,24	1,50–3,33	2,13	1,42–3,19
Sociaal-economische status ouders					
Hoog (ref.)	764				
Hoog-gemiddeld	683			1,45	1,00–2,10
Gemiddeld	474			1,34	0,89–2,04
Gemiddeld-laag	489			1,68	1,13–2,48
Laag	167			2,11	1,27–3,52
<i>Vwo (N=2900)</i>					
Is opgenomen geweest in het ziekenhuis?					
Nee (ref.)	2 588				
Ja	312	1,56	1,06–2,30	1,54	1,05–2,26
Geslacht					
Mannen (ref.)	1 328				
Vrouwen	1 572	0,74	0,56–0,97	0,71	0,54–0,94
Leeftijd					
12 jaar of jonger (ref.)	2 788				
13 jaar of ouder	112	3,14	1,94–5,09	2,79	1,71–4,57
Sociaal-economische status ouders					
Hoog (ref.)	1 339				
Hoog-gemiddeld	662			1,23	0,85–1,76
Gemiddeld	444			1,35	0,90–2,03
Gemiddeld-laag	313			1,74	1,14–2,67
Laag	142			2,33	1,38–3,95

Analysestep 1: gecorrigeerd voor ziekenhuisopname, geslacht en leeftijd.

Analysestep 2: gecorrigeerd voor ziekenhuisopname, geslacht, leeftijd en sociaal-economische status ouders.

kind bestaat. Deze analyses zijn niet opgenomen in dit artikel. Er blijkt geen rechtstreeks effect te bestaan van sociaaleconomische status van ouders op de kans dat hun kind wordt opgenomen in het ziekenhuis. Kinderen van ouders met een lage sociaaleconomische status hebben dus wel een vergrote kans om opgenomen te worden in het ziekenhuis, maar dit is te wijten aan het feit dat zij zelf lager opgeleid zijn.

Het verband tussen ziekenhuisopnamen en voortijdig schoolverlaten

Staat 3 geeft de relatieve kans weer dat iemand voortijdig schoolverlater is, waarbij is gecontroleerd voor leeftijd en geslacht (model 1) en aanvullend voor sociaaleconomische status (model 2) op basis van logistische regressies. Vwo-leerlingen die gedurende hun schoolloopbaan werden opgenomen in het ziekenhuis hadden 54 procent meer kans op voortijdig schoolverlaten dan vwo-leerlingen die niet in het ziekenhuis waren opgenomen. Voor de andere opleidingsniveaus was de relatie tussen ziekenhuisopnamen en voortijdig schoolverlaten niet statistisch significant.

Leerlingen die 13 jaar of ouder waren in september van het schooljaar 1993/1994 hadden eveneens een grotere kans op voortijdig schoolverlaten. Het gaat dan om leerlingen die in het basisonderwijs een klas hebben gedoubleerd.

Geslacht blijkt geen significant effect te hebben op voortijdig schoolverlaten, behalve voor vwo-leerlingen. Het gevonden verschil tussen mannen en vrouwen in staat 3 is dus niet statistisch significant. Kinderen van ouders met een lage sociaaleconomische status hebben significant meer kans op voortijdig schoolverlaten op alle opleidingsniveaus, behalve binnen het lbo.

Wanneer we verder kijken binnen de groep vwo-leerlingen, dan blijkt dat opnameduur verband houdt met voortijdig schoolverlaten. Opnamen die langer dan 9 dagen duurden lijken vaker te leiden tot voortijdig schoolverlaten. Het aantal ziekenhuisopnamen heeft eveneens een significant effect, vwo-leerlingen die vaker dan drie keer werden opgenomen in het ziekenhuis gedurende hun schoolloopbaan hebben een vergrote kans op voortijdig schoolverlaten (staat 4).

4. Conclusie

Leerlingen in het vwo die worden opgenomen in het ziekenhuis hebben een hogere kans op voortijdig schoolverlaten dan leerlingen zonder een ziekenhuisopname. Dit verband is onafhankelijk van leeftijd, geslacht en sociaaleconomische status van de ouders. Vooral leerlingen die langer dan 9 dagen worden opgenomen en leerlingen die vaker dan drie keer worden opgenomen, hebben een significant hogere kans om voortijdig het onderwijs te verlaten. Of deze hogere kans op voortijdig schoolverlaten wordt veroorzaakt door de opname zelf of door de gezondheidsproblemen die hieraan ten grondslag liggen, kan met deze gegevens niet worden onderzocht. Sommige ziekten en afwijkingen hebben een grotere invloed op de schoolprestaties van een leerling dan andere. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen of de gevonden effecten veroorzaakt worden door het ziek zijn van leerlingen of door het feit dat ze langere tijd afwezig zijn geweest van school.

De aanleiding voor dit onderzoek is het toetsen van de zogenaamde selectiehypothese, waarin wordt gesteld dat gezondheid de sociaaleconomische status beïnvloedt door sociale (im)mobiliteit. Mensen met een slechte gezondheid zakken volgens deze hypothese af, terwijl mensen met een goede gezondheid juist stijgen op de sociale ladder. Onderzoek zoals beschreven in dit artikel heeft relatief weinig plaatsgevonden, omdat het moeilijk is hiervoor goede databronnen te vinden. Wel zijn er enkele studies die hebben aangetoond dat jongeren met een slechte gezondheid, mentale problemen, beperkingen of een chronische ziekte een vergrote kans hebben op slechte leerprestaties (Gortmaker et al., 1990; Isohanni et al., 2001; Koivusilta et al., 2003; Miech et al., 1999; Pless et al., 1993). Onderzoek door Huurre et al. (2006) heeft laten zien dat er een significant verband is tussen slechte gezondheid gedurende de adolescentie en onderwijsprestaties bij adolescente vrouwen (bij mannen werden deze resultaten niet gevonden). De bevindingen in deze onderzoeken lijken veel op de resultaten die in ons onderzoek terug te vinden zijn, namelijk dat ongezond zijn en daarmee in het ziekenhuis worden opgenomen, samenhangt met voortijdig schoolverlaten en waarschijnlijk met voorafgaande slechte schoolprestaties.

Staat 4
Effect van opnameduur en het aantal ziekenhuisopnamen op voortijdig schoolverlaten voor vwo-leerlingen (odds ratio's)

	Absoluut (N)	Analysestap 1		Analysestap 2	
		OR	95%BI	OR	95%BI
Opnameduur in dagen	2 900				
Geen ziekenhuisopname (ref.)	2 588				
Kort (1 dag of minder)	71	1,59	0,77–3,29	1,64	0,79–3,39
Gemiddeld (2–9 dagen)	190	1,33	0,80–2,22	1,30	0,78–2,17
Lang (10 dagen of meer)	51	2,47	1,14–5,37	2,34	1,08–5,09
Aantal ziekenhuisopnamen	2 900				
Geen ziekenhuisopname (ref.)	2 274				
1 ziekenhuisopname	433	1,47	1,03–2,10	1,45	1,01–2,07
2–3 ziekenhuisopnamen	163	1,46	0,85–2,53	1,48	0,86–2,55
4 of meer ziekenhuisopnamen	30	4,55	1,92–10,81	4,20	1,75–10,04

Analysestap 1: gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht.

Analysestap 2: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en sociaal-economische status ouders.

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat, hoewel voortijdig schoolverlaten meer voorkomt in lbo en mavo (het huidige vmbo), ziekenhuisopnamen alleen voor leerlingen in het vwo significante effecten heeft op de kans op voortijdig schoolverlaten. Wellicht is het voor leerlingen in het vwo, waar de gestelde eisen veel hoger liggen, moeilijker de gemiste lesstof in te halen na een periode van afwezigheid door een ziekenhuisopname. Het zou daarom nuttig zijn om kinderen met gezondheidsproblemen die veelvuldig afwezig zijn, extra begeleiding te geven om zo de hoeveelheid gemiste lesstof te beperken. Zo kan worden voorkomen dat deze kinderen uiteindelijk hun onderwijsloopbaan stopzetten.

Literatuur

- Duncan, O.D., D.L. Featherman en B. Duncan, 1972, Socioeconomic background and achievement. Seminar Press, New York.
- Bosker, R.J., R.K.W. van der Velden en W.H.A. Hofman, 1985, Een generatie geselecteerd. Deel I: De loopbanen. RION, Groningen.
- Bosma, H., T. Traag, M. Berger-van Sijl, J. van Eijk, en F. Otten, 2007, Intelligentie, sociaaleconomische status en ziekenhuisopnamen van jongvolwassenen. Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 151, blz. 1076–1082.
- Brandsma, H.P., E. Lugthart en M.P.C. van der Werf, 1997, Beschrijving van school- en docentkenmerken in het eerste leerjaar van het voortgezet onderwijs. Een analyse op de eerste meting van VOCL'93 OCTO, Enschede.
- Pustjens, H., 1993, Steekproefadvies voor het Voortgezet Onderwijs Cohort Leerlingen 1993. Intern rapport. CBS, Voorburg/Heerlen.
- EU-benchmarks Onderwijs, 2004, Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 29386, nr. 1.
- Gortmaker, S.L., D.K. Walker, M. Weitzman en A.M. Sobol, 1990, Chronic conditions, socioeconomic risks, and behavioral problems in children and adolescents. Pediatrics 85, blz. 267–276.
- Houtkoop, W.A., R.K.W. van der Velden en T.F. Brandsma, 2004, De waarde van de startkwalificatie. Max Goote Expertise Centre for Vocational Education and Adult Education, Amsterdam.
- Huurte, T., H. Aro, O. Rahkonen en E. Komulainen, 2006, Health, lifestyle, family and school factors in adolescence: predicting adult educational level. Educational Research 48(1), blz. 41–53.
- Isohanni, I., P.B. Jones, M.R. Järvelin, P. Nieminen, P. Rantakallio, J. Jokelainen, T.J. Croudace en M. Isohanni, 2001, Educational consequences of mental disorders treated in hospital: a 31-year follow-up of the Northern Finland 1966 Birth Cohort. Psychological Medicine 31, blz. 339–349.
- Koivusilta, L., A. Rimpelä en A. Vikat, 2003, Health behaviours and health in adolescence as predictors of educational level in adulthood: a follow-up study from Finland. Social Science and Medicine 57, blz. 577–593.
- Lochner, L. en E. Moretti, 2004, The effect of education on crime: Evidence from prison inmates, arrests, and self-reports. American Economic Review 94(1), blz. 155–189.
- Miech, R.A., A. Caspi, T.E. Moffitt, B.R.E. Wright en P.A. Silva, 1999, Low socioeconomic status and mental disorders: a longitudinal study of selection and causation during young adulthood. American Journal of Sociology 104, blz. 1096–1131.
- Organisation for Economic Cooperation and Development, 2008, Jobs for youth: Netherlands. OECD, Paris.
- Pless, I.B., C. Power en C.S. Peckham, 1993, Long-term psychosocial sequelae of chronic physical disorders in childhood. Pediatrics 91, blz. 1131–1136.
- Traag, T., J. van der Valk, R.K.W. van der Velden, R. de Vries en M. Wolbers, 2004, Leren loont! De overgang van school naar werk voor leerlingen van het VOCL'89. Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, Amsterdam.
- Traag, T. en R.K.W. van der Velden, 2008, Early school-leaving in the Netherlands. The role of student, family and school factors for early school-leaving in lower secondary education. Research Centre for Education and the Labour Market, Maastricht.

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers

Bevolking, stand en dynamiek

jaar	Levend- geborenen	Overledenen	Buitenlandse migratie		Totale bevolkings- groei ²⁾	Aantal inwoners aan einde van de periode	Verhuisde personen		Huwelijks- sluitingen	Echt- scheidingsen
			Immigratie	Emigratie ¹⁾			Tussen gemeenten	Binnen gemeenten		
jaar										
2004	194 007	136 553	94 019	110 235	47 494	16 305 526	617 925	970 322	73 441	31 098
2005	187 910	136 402	92 297	119 725	28 684	16 334 210	642 089	1 009 486	72 263	31 905
2006	185 057	135 372	101 150	132 470	23 782	16 357 992	652 302	1 025 817	72 369	31 734
2007	181 336	133 022	116 819	122 576	47 407	16 405 399	646 564	992 616	72 485	31 983
2008	184 634	135 136	143 516	117 779	80 388	16 485 787	649 253	983 138	75 438	32 236
Kwartaal										
2006										
4e kwartaal	45 955	32 844	23 451	32 904	9 075	16 357 992	158 685	258 419	12 500	7 564
2007										
1e kwartaal	44 139	35 124	26 218	28 160	7 073	16 365 065	157 707	256 343	9 478	8 302
2e kwartaal	44 188	32 243	23 733	26 202	9 476	16 374 541	143 098	242 048	23 231	8 167
3e kwartaal	48 272	30 840	38 734	36 864	19 302	16 393 843	187 762	248 219	27 212	7 981
4e kwartaal	44 737	34 815	28 134	31 350	11 556	16 405 399	157 997	246 006	12 564	7 533
2008										
1e kwartaal	44 078	36 308	31 770	26 884	12 656	16 418 055	158 461	251 389	9 693	8 226
2e kwartaal	45 819	33 138	29 670	25 471	16 880	16 434 935	144 706	238 330	24 255	8 073
3e kwartaal	49 646	31 425	47 841	36 138	29 924	16 464 859	189 467	249 901	28 561	8 184
4e kwartaal	45 091	34 265	34 235	29 286	20 928	16 485 787	156 619	243 518	12 929	7 753
2009										
1e kwartaal	44 432	37 629	34 677	24 399	17 081	16 502 868	149 269	234 770	9 148	7 730
2e kwartaal	45 753	31 804	29 856	25 168	18 637	16 521 505	129 505	214 259	23 440	7 143
3e kwartaal	49 180	31 018	47 852	33 071	32 943	16 554 448	175 162	228 503	27 110	7 970
Maand										
2006										
oktober	16 144	10 349	9 631	11 665	3 761	16 352 678	55 680	85 790	5 184	2 592
november	15 005	10 865	7 782	11 628	294	16 352 972	54 048	88 393	3 506	2 698
december	14 806	11 630	6 038	9 611	5 020	16 357 992	48 957	84 236	3 810	2 274
2007										
januari	15 019	12 221	9 313	10 970	1 141	16 359 133	56 746	88 908	2 692	2 901
februari	13 909	10 884	8 648	7 868	3 805	16 362 938	49 174	79 045	3 073	2 397
maart	15 211	12 019	8 257	9 322	2 127	16 365 065	51 787	88 390	3 713	3 004
april	14 385	11 021	7 045	7 878	2 531	16 367 596	44 330	74 175	4 555	2 901
mei	15 144	10 799	8 044	8 707	3 682	16 371 278	48 638	83 244	7 807	2 397
juni	14 659	10 423	8 644	9 617	3 263	16 374 541	50 130	84 629	10 869	3 004
juli	15 989	10 484	10 685	13 392	2 798	16 377 339	60 953	88 261	9 682	2 761
augustus	16 262	10 450	13 270	13 146	5 936	16 383 275	68 083	84 582	7 704	2 806
september	16 021	9 906	14 779	10 326	10 568	16 393 843	58 726	75 376	9 826	2 414
oktober	15 662	11 049	11 874	11 191	5 296	16 399 139	57 720	84 936	5 456	2 673
november	14 531	11 281	9 360	10 740	1 870	16 401 009	53 265	84 125	3 677	2 748
december	14 544	12 485	6 900	9 419	4 390	16 405 399	47 012	76 945	3 431	2 112
2008										
januari	15 071	12 849	11 236	9 751	3 707	16 409 106	59 407	91 428	2 765	2 909
februari	14 236	11 380	10 954	8 609	5 201	16 414 307	50 854	80 077	3 483	2 633
maart	14 771	12 079	9 580	8 524	3 748	16 418 055	48 200	79 884	3 445	2 684
april	14 804	11 366	10 337	8 493	5 282	16 423 337	49 683	83 110	6 081	2 861
mei	15 597	11 328	8 961	7 881	5 349	16 428 686	45 287	75 326	8 767	2 504
juni	15 418	10 444	10 372	9 097	6 249	16 434 935	49 736	79 894	9 407	2 708
juli	16 903	10 854	12 782	13 314	5 517	16 440 452	62 017	88 984	6 551	2 961
augustus	16 350	10 434	15 119	12 395	8 640	16 449 092	64 269	78 991	12 480	2 535
september	16 393	10 137	19 940	10 429	15 767	16 464 859	63 181	81 926	9 530	2 688
oktober	15 685	10 992	13 957	9 800	8 850	16 473 709	56 800	85 626	5 960	2 699
november	14 556	10 906	10 849	8 917	5 582	16 479 291	48 107	75 390	3 252	2 469
december	14 850	12 367	9 429	10 569	6 496	16 485 787	51 712	82 502	3 717	2 585
2009										
januari	15 354	14 390	12 299	10 818	2 445	16 488 232	52 632	81 465	2 620	2 575
februari	13 683	11 703	11 286	6 219	7 047	16 495 279	47 497	73 138	2 931	2 469
maart	15 395	11 536	11 092	7 362	7 589	16 502 868	49 140	80 167	3 597	2 686
april	15 014	10 908	9 463	7 934	5 635	16 508 503	42 402	70 852	5 210	2 401
mei	15 221	10 670	9 555	8 352	5 754	16 514 257	41 416	69 161	8 817	2 171
juni	15 518	10 226	10 838	8 882	7 248	16 521 505	45 687	74 246	9 413	2 571
juli	16 668	10 540	12 483	11 417	7 194	16 528 699	56 899	82 214	7 255	2 851
augustus	16 251	10 231	16 065	11 335	10 750	16 539 449	58 952	71 234	8 599	2 440
september	16 261	10 247	19 304	10 319	14 999	16 554 448	59 311	75 055	11 256	2 679

N.B. De cijfers voor 2008 en eerder zijn definitief.

Voor technische toelichting en verklaring van termen zie toelichting 2, blz. 83.

1) Inclusief saldo administratieve correcties.

2) Inclusief het verschil tussen het officieel vastgestelde en het berekende inwonertal (overige correcties).

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting 1

Bevolkingsgroei en correcties

Het CBS stelt statistieken over de bevolkingsgroei samen op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) van alle Nederlandse gemeenten. De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. Niet alle mutaties worden bij gemeenten gemeld. Als een gemeente vaststelt dat een persoon niet woont op het adres waar hij of zij staat ingeschreven, wordt een administratieve afvoering doorgevoerd. Als later wordt vastgesteld dat de desbetreffende persoon toch op hetzelfde adres of op een ander adres verblijft, vindt een administratieve opnemingsplaats. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Daarom wordt het saldo van deze correcties meegeteld bij de emigratie. Daarnaast worden door het CBS correcties uitgevoerd omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei inclusief administratieve correcties niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Deze overige correcties worden meegeteld in het cijfer van de bevolkingsgroei van december.

De cijfers over immigratie en emigratie hebben betrekking op personen die ingeschreven staan in respectievelijk uitgeschreven worden uit de GBA. Aan het inschrijvingscriterium wordt voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt. Tot 1 mei 2004 bestond de Europese Unie (EU) uit België, Duitsland, Denemarken, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Verenigd Koninkrijk en Zweden.

Op 1 mei 2004 zijn Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië toegetreden tot de EU. Per 1 januari 2007 zijn ook Bulgarije en Roemenië toegetreden.

Toelichting 2

Tabellen

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nacht-

rust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woongemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) *huishoudens* zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen *prognoses* zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2002–2050 en Allochtonenprognose 2002–2050.

De *leeftijd* die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreft personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreft veelal personen die toch weer opduiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap als ten minste één van de adoptief-ouders Nederlander is.

allochtonen Personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de *eerste generatie* en allochtonen die in Nederland zijn geboren de *tweede generatie*. Allochtonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroepen *westers* en *niet-westers* op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse allochtonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden allochtonen uit Japan en Indonesië tot de westerse allochtonen gerekend. Wat Indonesië

betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroepen westers en niet-westers op grond van het geboorteland van hun moeder. Is dat Nederland, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is het onderscheid tussen westers en niet-westers gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielverzoek Een schriftelijke wens om in de zin van het Verdrag van Genève van 1951 als vluchteling te worden erkend. Inwilliging van het asielverzoek leidt tot een verblijfsrechtelijke status. Een ingewilligd verzoek kan betrekking hebben op een aanvraag uit hetzelfde jaar of een eerder jaar. Als het verzoek om toelating definitief is afgewezen, vindt verwijdering van de asielzoeker plaats. Er zijn drie soorten verwijderingen, te weten uitzetting, vertrek onder toezicht en controle adres na aanzegging. Het aantal asielaanvragen wordt geregistreerd door het ministerie van Justitie, de bron voor deze cijfers. In Nederland wordt één aanvraag per persoon ingediend.

asielzoekers Personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. De criteria voor rechtmatig verblijf zijn vermeld in artikel 8 van de Vreemdelingenwet. Nadat het CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt deze status niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich in Nederland vestigen of Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan als de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij – na controle door de politie van het laatstbekende huisadres – zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

dodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld

zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie de doodgeborenen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is of als zij weduwe is en het kind is geboren binnen 306 dagen na het overlijden van haar (mannelijke) echtgenoot. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten uit vrouwen die ongehuwd of gescheiden zijn of ten minste 306 dagen vóór de geboorte van het kind zijn verweduwd.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen echtscheidingen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echtscheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen geteld waarbij ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens De GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens) is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten, in werking sinds 1 oktober 1994.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterftecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroep Zie onder allochtonen.

huishoudens Een verzameling van één of meer personen die een woonruimte bewoont en daar zichzelf voorziet, of door derden wordt voorzien, in dagelijkse levensbehoeften. Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een *particulier huishouden* bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. *Institutionele huishoudens* bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-

bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangenen die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven.

huwelijksluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijksluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwendes al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijksluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asiolverzoeken Een ingewilligd asiolverzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asiolverzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status werd verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens.

legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Geborenen die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Verlening van het Nederlanderschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlanderschap kan, onder bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopteerd worden.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 duizend pasgeboren jongens, respectievelijk meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden. Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

particuliere huishoudens Zie onder huishoudens.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar manne-

lijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereldgezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

referentiepersoon De referentiepersoon is een statistische entiteit bedoeld om kenmerken van huishoudens aan te ontlenen. Als sprake is van een paar dan wordt de man als referentiepersoon aangeduid. In geval van een paar van gelijk geslacht wordt de oudste van het paar als referentiepersoon aangeduid.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij – ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon – de reisdocumenten worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verweduwende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd ge-

acht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voordat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Thema een keuze worden gemaakt uit alle tabellen die zijn opgenomen in StatLine.

Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingspagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine databank' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (figuur 1). Als u op 'Thema' klikt, krijgt u een scherm met de thema's te zien (figuur 2).

Door op het mapje 'Bevolking' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. In de map 'Bevolking', krijgt u een lijst met tabellen en submappen (figuur 3). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en verhuizingen.

Ter illustratie is in figuur 3 de tabel 'Bevolking; kerncijfers' geselecteerd. Vervolgens ziet u een overzicht van de onderwerpen in deze tabel. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Toon gegevens bovenaan het scherm'. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of downloaden. Als u op het pictogram 'download', krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of ander formaat.

1. Zoeken in StatLine

2. StatLine Webselector

3. Bevolking in StatLine

Inhoudsopgave vanaf 1e kwartaal 2005

	<i>Kwartaal</i>	<i>Jaar</i>	<i>Pag.</i>
Bevolkingsstructuur en -ontwikkeling			
– Bevolkingsgroei in 2004 gehalveerd	I	2005	4
– Bevolkingsgroei blijft laag	II	2005	4
– Verleden en toekomst van de alleroudsten in Nederland	II	2005	93–97
– Bevolkingsgroei eerste helft 2005 uitzonderlijk laag	III	2005	4
– Dalende geboorte remt bevolkingsgroei	IV	2005	4
– Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties	IV	2005	14–21
– Daling bevolkingsgroei houdt aan	I	2006	4
– Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland	I	2006	48–53
– Nederland minder grijs dan Europa	II	2006	9
– Demografische levensloop van vijftigers	II	2006	15–23
– Bevolking groeit nauwelijks meer	III	2006	4
– Demografie van Nederland, 2006	IV	2006	14–33
– Afname potentiële beroepsbevolking begint	I	2007	4
– Bevolkingstatistieken onder het persoonskaartenstelsel en het GBA-stelsel: overeenkomsten en verschillen	I	2007	14–33
– Bevolking groeit weer sneller	III	2007	4
– Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15–19
– Stad uit balans: een grotere kloof tussen arme en rijke wijken?	III	2007	32–37
– De Nederlandse demografie in zeven tegenstellingen	IV	2007	13–18
– Bevolking groeit met 46 duizend	I	2008	4
– Groei en krimp in 2007	II	2008	7
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	II	2008	9
– De stand van het Sociaal Statistisch bestand	II	2008	14–18
– Sterke stijging bevolkingsgroei in 2008	I	2009	4
– Demografische druk en vergrijzing	IV	2009	6
Bevolking naar regio			
– Grote gemeenten groeien het snelst	I	2005	5
– Gemeenten naar geslachtsverhouding onder twintigers	I	2005	6
– Aandeel 65- plussers per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2005	10
– Een eeuw gemeentelijke herindelingen	II	2005	63–64
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– Aandeel Marokkanen per buurt, Amsterdam en Utrecht	III	2005	10
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25–29
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68
– Populaire huwelijksgemeenten	I	2006	7
– Gemiddeld inkomen per inwoner per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2006	12
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 1: Gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw	I	2006	54–60
– Aandeel 65-plussers per gemeente	II	2006	7
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 2: Huishoudensgrootte	II	2006	48–54
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 3: Werkzame beroepsbevolking	II	2006	55–62
– Bevolkingsdichtheid per gemeente	III	2006	7
– Bevolkingsgroei per 1000 inwoners per COROP-gebied, 2005	III	2006	8
– Aandeel 0–14-jarigen in Haagse en Utrechtse buurten	III	2006	11
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2006	IV	2006	7

– Gemiddeld inkomen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2006	11
– Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
– Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
– Bevolkingsdichtheid per buurt, Den Haag en Amsterdam, 2006	II	2007	10
– Geboren Amsterdammers per gemeente, 2004	III	2007	9
– Amsterdammers in Amsterdam	III	2007	12
– Haagse migratie	IV	2007	6
– Aandeel potentiële beroepsbevolking per gemeente	IV	2007	7
– Geboren Hagenaars woonachtig in Zuid-Holland, 2004	IV	2007	8
– Wie woont waar in Den Haag?	IV	2007	10
– Geboren Rotterdammers in Zuid-Holland, 2004	I	2008	8
– Wie woont waar in Rotterdam	I	2008	11
– Geboren Utrechtse in de provincie Utrecht	II	2008	8
– De stad Groningen als roltrap van Noord-Nederland	II	2008	52–59
– Bevolkingskernen 2001–2006. Groei van dorpen, steden en agglomeraties	II	2008	66–75
– Veel grijze buurten in Den Haag	IV	2008	11
– Vinex-bewoners zijn geen doorsnee stedelingen	IV	2008	39–41
– Outcomemonitor Krachtwijken brengt aandachtswijken in beeld	IV	2008	42–50
– Gemeenten naar aandeel Duitsers, 2008	I	2009	8
– De verborgen aantrekkingskracht van Parkstad-Limburg	I	2009	73–80
– De achterkant van rijke gemeenten	II	2009	11
– Aandeel 80-plussers per gemeente	III	2009	7
– Gemeenten naar aandeel Belgen, 2009	IV	2009	7
– Almere naar aandeel 65-plussers	IV	2009	11

Bevolking naar nationaliteit en geboorteland

– Minder autochtone, meer allochtone 20–64-jarigen	I	2005	5
– Voormalig Joegoslaven in Nederland	I	2005	98–103
– Nederland en Polen demografisch vergeleken	I	2005	104–109
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– De demografische levensloop van jonge Turken en Marokkanen	III	2005	70–76
– Jonge Turken en Marokkanen over gezin en taakverdeling	III	2005	77–82
– Afrikanen in Nederland	III	2005	83–89
– Concentratie allochtonen toegenomen	III	2005	90–95
– Demografie van de allochtonen in Nederland	III	2005	96–117
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Eerste generatie Antillianen naar geboorte-eiland	IV	2005	22–24
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34–38
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15–31
– Sociaal-economische positie van eerste generatie Antillianen en Arubanen in Nederland	II	2006	45–47
– Naast herkomstgroepering ook nationaliteit?	II	2006	63–71
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14–18
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23–28
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	33–39
– Surinamers in Nederland en Suriname	IV	2006	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen onder 4- tot 12-jarigen, 2006	I	2007	7
– Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
– Geboorteplaats en etnische samenstelling van Surinamers in Nederland	I	2007	74–78
– Weer minder asielzoekers in de Europese Unie	II	2007	12–16
– Antilliaanse en Arubaanse verdachten van misdrijven	II	2007	36–38
– Allochtonenprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60–67
– Vreemdelingen	III	2007	11
– Schatting van het aantal voormalig Joegoslaven naar huidig herkomstgebied	III	2007	38–47
– Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25–31
– Belgen in Nederland en Nederlanders in België	IV	2007	47–52
– Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56–72
– Grote verschillen in aandeel buitenlandse ingezetenen	I	2008	9
– Vooral autochtonen verlaten de grote steden	III	2008	7

– Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst	III	2008	39–44
– Gemeenten naar aandeel Marokkanen van 12 tot en met 17 jaar, 2008	IV	2008	7
– Herkomst en kenmerken van immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie	IV	2008	22–30
– Tsjechen en Slowaken in Nederland	I	2009	7
– Toename aandeel niet-westerse allochtonen	I	2009	9
– Niet-westerse allochtonen in Utrecht en omgeving	I	2009	12
– Thuis voelen in Nederland: stedelijke verschillen bij allochtonen	II	2009	34–38
– Herkomst van Duitsers in Nederland	III	2009	6
– Herkomst en vestiging van de eerste Marokkanen in Nederland	III	2009	51–56
– Demografische kenmerken van Tsjechen en Slowaken in Nederland	III	2009	57–61

Vruchtbaarheid en geboorteregeling

– Door omstandigheden vaak geen of één kind	I	2005	42–45
– Regionale verschillen in vruchtbaarheid: een verklarend model	I	2005	46–55
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Geloof en vruchtbaarheid	IV	2005	10
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25–29
– Ongeplande zwangerschappen	IV	2005	30–33
– Aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder	I	2006	8
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15–31
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Aantal geboorten per duizend inwoners in de vier grote steden	II	2006	11
– Minder bevallingen in het weekend	III	2006	6
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14–18
– Aandeel niet-echtelijke geboorten per gemeente, 2005	IV	2006	8
– Vruchtbaarheid in de twintigste eeuw	I	2008	14–22
– De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw	II	2008	32–41
– Intergenerationele overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind	II	2008	82–94
– Jonge en oude moeder, 2007	III	2008	7
– Voor het eerst sinds 2000 meer kinderen geboren	IV	2008	4
– Sterke daling geboortecijfer niet-westers allochtone tieners	IV	2008	14–21
– Geboorteregeling in 2008	I	2009	54–59
– Oudere moeders, minder kinderen	IV	2009	9
– Regionale verschillen in vruchtbaarheid verklaard	IV	2009	63–70

Sterfte en doodsoorzaken

– Longkankersterfte bij mannen blijft hoger	I	2005	5
– Minder sterfte door mildere temperaturen en uitblijven griep	I	2005	5
– Sterfte aan longkanker per 100 duizend inwoners, 2002–2003	I	2005	7
– Sterfterisico en welstand	I	2005	9
– Trends in moord en doodslag 1911–2002	I	2005	56–63
– Sterfte aan diabetes	I	2005	64–68
– Gemeenten naar aantallen overledenen	II	2005	7
– Sterfte door ziekten van de kranstvaten per 100 duizend inwoners naar COROP, 2002–2003	II	2005	8
– Tuberculose als Volksvijand	II	2005	10
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Hoe lang leefden wij? Historische veranderingen in de levensduur en de doodsoorzakenpatroon	III	2005	13–25
– De toekomst van onze levensverwachting	III	2005	26–56
– Een kwart eeuw wiegendood in Nederland	III	2005	57–63
– Aantal verkeersdoden sterk gedaald	III	2005	64–69
– Levensbeëindigend handelen vooral bij kanker	IV	2005	6
– Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd. Is er sprake van sterfteselectie?	IV	2005	53–60
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68
– Gezonde en ongezonde beroepen	I	2006	10–11
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23–28
– Recente ontwikkelingen rond moord en doodslag	III	2006	29–32
– Sterfte door longkanker in de Europese Unie	IV	2006	9

– Enkele ontwikkelingen rond de sterfte in langetermijn-perspectief	IV	2006	46–57
– Dodelijke bedrijfsongevallen: recente ontwikkelingen	IV	2006	58–61
– Sterfte door coronaire hartziekten in de Europese Unie	I	2007	9
– Sociaal-economische verschillen in sterfte en gezondheid in Nederland	I	2007	34–44
– Medische beslissingen rond het levenseinde nauwelijks van invloed op de levensverwachting	II	2007	17–35
– Aantal verkeersdoden in Nederland relatief zeer laag	III	2007	10
– Achtergronden en berekeningswijzen van CBS-overlevingstafels	III	2007	66–77
– 210 duizend oorlogsslachtoffers	IV	2007	53–55
– Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56–72
– Zelfdoding in Nederland: een statistisch overzicht	IV	2007	73–83
– Gemeenten naar aantal overledenen, 2006	I	2008	7
– Zuigelingensterfte per gemeente in Nederland, 1841–1939	I	2008	23–29
– Zelfdoding per coropgebied	IV	2008	8
– Trends in gezonde levensverwachting	I	2009	60–66
– Levensverwachting bij 65 jaar	II	2009	9
– Meer jongens dan meisjes overlijden in eerste levensjaar	III	2009	9
– Haagse weduwes	III	2009	11
– Ontwikkelingen in (gezonde) levensverwachting naar opleidingsniveau	IV	2009	71–75

Migratie en verhuizingen

– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand	II	2005	75–81
– Regionale verschillen in migratie over korte afstand: een ruimtelijk interactiemodel	II	2005	82–92
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44
– Immigratie neemt weer toe	II	2006	4
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Verhuisstromen, 1948–2004	II	2006	10
– Nederland: van immigratie- naar emigratieland?	II	2006	33–40
– Emigratie van autochtonen naar België	II	2006	41–44
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	29–32
– Emigratie remt bevolkingsgroei	IV	2006	4
– Inkomensdynamiek en achterliggende verhuisstromen	IV	2006	41–45
– Herkomst en bestemming van Groningers	I	2007	6
– Vestigingsoverschot per gemeente, 2006	I	2007	8
– Meer immigranten, minder emigranten	II	2007	4
– Emigranten uit Amsterdam maken plaats voor studenten en starters	III	2007	7
– Binnenlandse verhuismobiliteit, 2006	III	2007	8
– Verhuiscriteria uit het Woononderzoek Nederland 2006	III	2007	20–31
– Immigratie uit nieuwe EU-lidstaten stijgt verder	IV	2007	4
– Haagse migratie	IV	2007	6
– Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9
– Buitenlandse migratie in Nederland 1795–2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling	IV	2007	32–46
– Migratie naar en uit Rotterdam	I	2008	6
– Laagste aantal asiolverzoeken sinds 1988	I	2008	30–31
– Emigratie: de spiegel van Hollands ongenoegen	I	2008	32–38
– Eerder verblijf in Nederland vergroot kans op vertrek en terugkomst	I	2008	39–43
– Immigratie trekt aan	II	2008	4
– Migratie naar en uit Utrecht	II	2008	6
– Afstand tot ouders en verhuisgedrag	II	2008	42–51
– Immigratie overtreft nu emigratie	III	2008	4
– Verhuizingen naar Flevoland	III	2008	8
– Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst	III	2008	39–44
– Binnenlandse migratie niet eerder zo laag	II	2009	4
– Sterke stijging immigratie lijkt voorbij	II	2009	6
– Toename asiolverzoeken in Nederland sterker dan in EU	II	2009	22–25
– Terugkeer van ouderen naar hun geboorteregio	II	2009	26–33
– Daling aantal verhuizingen zet door	III	2009	4
– Verhuizen vanuit studentensteden	III	2009	43–50
– Herkomst en vestiging van de eerste Marokkanen in Nederland	III	2009	51–56

– Emigratie gedaald	IV	2009	4
– Gezinshereniging en gezinsvorming na immigratie	IV	2009	45–59
– Kwart asielzoekers is kind	IV	2009	60–62

Huwelijkssluiting, relatievorming en -ontbinding

– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Arbeidsparticipatie van vrouwen rond de echtscheiding	I	2005	90–97
– Heeft Cupido een maat(je)? Over de integratie van allochtonen op de huwelijksmarkt	II	2005	65–74
– Conjunctuur en huwelijk	III	2005	9
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten	IV	2005	39–46
– Echtscheiding van ouders en kinderen	IV	2005	47–52
– Samenwoners van gelijk geslacht	I	2006	6
– Samenwoonrelaties stabiel	I	2006	32–36
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
– Aantal echtscheidingsprocedures iets toegenomen	III	2006	19–22
– Zonder huwelijk een kind: een kwestie van geloof	I	2007	10
– Huwelijkssluiting en – ontbinding	II	2007	6
– Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
– Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25–31
– Bijna 33 duizend echtscheidingszaken afgehandeld in 2007	III	2008	14–18
– De geografische dimensie van partnerkeuze	III	2008	19–28
– Incidentie en achtergronden van transitionele en duurzame latrelaties	III	2008	29–38
– Huwelijk en geregistreerd partnerschap tussen personen van gelijk geslacht	IV	2008	6
– Hogere leeftijd bij eerste huwelijk	I	2009	10
– Huwelijken en echtscheidingen	II	2009	8
– Favoriete huwelijksgemeenten	III	2009	8
– Scheiden en weer samenwonen	IV	2009	14–21
– Wie krijgt na echtscheiding de woning?	IV	2009	22–32
– Dertigduizend flitscheidingen, 2001–2009	IV	2009	33–34

Huishoudens en gezinnen

– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per buurt, Amsterdam	II	2005	12
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14–18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19–27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28–32
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34–38
– Samenleven en kinderen	II	2006	24–27
– Wonen zonder partner	II	2006	28–32
– Passende ouderenhuisvesting	III	2006	10
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente	IV	2006	7
– Uit huis gaan van jongeren	IV	2006	34–40
– Vrouwen worden vaak alleen oud, mannen samen met een partner	II	2007	8
– Huishoudensprognose 2006–2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39–52
– Huishoudensprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53–59
– Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15–19
– Schatting van het aantal stiefgezinnen	IV	2007	19–22
– De ervaring van kinderen met stiefouders	IV	2007	23–24
– Van kwetsbaar gezin tot bewuste samenlevingsvorm	I	2008	10
– Ontwikkelingen in de huishoudensdynamiek sinds 1971	I	2008	44–54
– Ouders en kinderen apart	II	2008	10
– Honkvaste Utrechtse	II	2008	11
– Zeer grote gezinnen worden schaars	II	2008	60–65
– Weinig Nederlanders nemen moeder in huis	III	2008	9
– Eenpersoonshuishoudens in Groningen	III	2008	11

– Vrouwenarbeid funest voor gezinsleven	I	2009	11
– Jonge gezinnen	II	2009	7

Prognoses en scenario's

– Bevolkingsprognose 2004–2050: maximaal 17 miljoen inwoners	I	2005	12–18
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen	I	2005	19–23
– Prognose van emigratie op basis van een retourmigratiemodel	I	2005	24–31
– Allochtonenprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	I	2005	32–41
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14–18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19–27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28–32
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over immigratie	II	2005	33–38
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over de asielmigratie	II	2005	39–45
– Prognose van gezinsvormende migratie van Turken en Marokkanen	II	2005	46–49
– Prognose van sterfte naar doodsoorzaken: model en veronderstellingen	II	2005	50–62
– Bevolkingsprognose 2005–2011: stabiele lage groei	I	2006	61–66
– PEARL: een nieuw regionaal prognosemodel	III	2006	40–50
– PEARL: uitkomsten van de regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025 voor provincies	III	2006	51–59
– Waar wonen ouderen nu en in 2025?	III	2006	60–62
– Bevolkingsprognose 2006–2050: model en veronderstellingen betreffende de sterfte	IV	2006	62–77
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over de asielmigratie	IV	2006	78–84
– Bevolkingsprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	IV	2006	85–92
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over de geboorte	I	2007	45–56
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over immigratie	I	2007	57–64
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over emigratie	I	2007	65–73
– Huishoudensprognose 2006–2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39–52
– Huishoudensprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53–59
– Allochtonenprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60–67
– Huishoudensprognose 2006–2050: huishoudens naar herkomstgroep	III	2007	54–65
– Bevolkingsprognose 2007–2014: tijdelijk hogere groei	I	2008	55–62
– Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2007–2025: belangrijkste uitkomsten	III	2008	45–54
– Verbeterde schattingswijze van migratie over korte afstand in het model PEARL	III	2008	55–64
– Analyse van processen in de levensloop ten behoeve van het model PEARL	IV	2008	51–62
– Modelleren van huishoudens in het model PEARL	IV	2008	63–71
– Vier scenario's voor de zeer lange termijn	IV	2008	72–81
– Bevolkingsprognose 2008–2050: naar 17,5 miljoen inwoners	I	2009	15–22
– Bevolkingsprognose 2008–2050: veronderstellingen over immigratie	I	2009	23–33
– Bevolkingsprognose 2008–2050: veronderstellingen over emigratie	I	2009	34–40
– Bevolkingsprognose 2008–2050: model en veronderstellingen betreffende de sterfte	I	2009	41–53
– Allochtonenprognose 2008–2050: naar 5 miljoen allochtonen	II	2009	14–21
– Huishoudensprognose 2008–2050: uitkomsten	III	2009	14–19
– Een nieuw model voor de CBS huishoudensprognose	III	2009	20–42
– Regionale prognose 2009–2040: vergrijzing en omslag van groei naar krimp	IV	2009	35–44

Internationaal

– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Vroege en late vruchtbaarheid	IV	2005	9
– Daling van het eerste huwelijkscijfer	I	2006	9
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	I	2006	45–47
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
– Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9

Overig

– Leefstijl- en risicofactoren voor hart- en vaatziekten bij jongeren	I	2005	69–83
---	---	------	-------

– Enquêteonderzoek onder allochtonen: problemen, oplossingen en uitdagingen	I	2006	67–73
– Sociaal milieu en schoolkeuze	IV	2006	10
– Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland	III	2007	48–53
– Trends in consultaties huisarts, specialist en fysiotherapeut door ouderen	IV	2007	84–91
– Vertraging in lengtegroei en gewichtstoename	IV	2007	92–100
– Nationale problemen in kaart gebracht	I	2008	63–69
– Hoe ver woon ik van.....	II	2008	19–22
– Jong geleerd, fout gedaan?	II	2008	23–31
– Inkomen als sociaaleconomische indicator van medisch zorggebruik bij ouderen	II	2008	76–81
– Roekeloze bromfietzers	III	2008	10
– Fysieke en psychische gezondheid van ouderen naar sociaaleconomische status	III	2008	65–72
– Ernstige overlast en verloedering in de eigen woonbuurt	III	2008	73–79
– Sociaaleconomische verschillen in fysieke beperkingen van ouderen	IV	2008	31–38
– Burgerlijke staat, recente verweduwing en gezondheidindicatoren van ouderen	I	2009	67–72
– De sociaal onderscheidende functie van het bad	II	2009	10
– Geregistreerd zorggebruik van 50-plussers naar sociaaleconomische status	II	2009	39–44
– Toenemende onkerkelijkheid	III	2009	10
– Gevolgen AOW-plannen	IV	2009	8
– Door schoolverzuim naar kerker	IV	2009	10
– Ziekenhuisopnamen gedurende de adolescentie en voortijdig schoolverlaten	IV	2009	76–81

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek 2009

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen. Het verschijnt jaarlijks in januari.

Jaarlijks, 265 blz., € 19,60 excl. BTW en verzendkosten.

ISBN 978-90-357-1710-7

ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.

www.cbs.nl

ISSN 066-9680.

De Nederlandse Economie 2008

In de reekst De Nederlandse Economie geeft het CBS elk jaar de stand van zaken op het terrein van onder meer de productie, investeringen, handel, consumptie, inflatie en de arbeidsmarkt. Verder wordt door middel van thema-artikelen nader stilgestaan bij actuele economische onderwerpen. De Nederlandse Economie richt zich op economische analisten, beleidsmakers, politici, journalisten en studenten.

Jaarlijks ca. 250 blz., € 16,85.

ISBN 978-90-357-2038-1. Kengetal P-19.

ISSN 1386-1042.

Kennis en economie 2008

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 200 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst: de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

Jaarlijks, 240 blz., € 20,75

ISBN 978-90-357-1817-3. Kengetal K-300.

De digitale economie 2008

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

Jaarlijks, blz., € 34,00.

ISBN 978-90-357-1620-9. Kengetal P-34.

Nationale Rekeningen 2008

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

Jaarlijks ca. 300 blz., € 48,85.

ISSN 0168-3489. Kengetal P-2.

ISBN 978-90-357-2008-4

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur. U kunt StatLine vinden op onze website:

<http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

Richtlijnen voor auteurs

Voor publicatie in *Bevolkingstrends* komen artikelen en korte bijdragen in aanmerking die betrekking hebben op de demografie van Nederland. Ook onderzoek naar variabelen die de demografische ontwikkelingen en ruimtelijke verschillen in bevolkingskenmerken beïnvloeden, zoals onderwijs en gezondheid, kunnen in *Bevolkingstrends* worden opgenomen. Gezien de onafhankelijke en objectieve opstelling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dienen de bijdragen vrij te zijn van subjectieve interpretaties en beleidsaanbevelingen.

Voor nadere informatie over de mogelijkheid tot plaatsing van externe bijdragen en voor richtlijnen met betrekking tot de kopij kunt u contact opnemen met de hoofdredacteur: Joop Garssen, e-mail: Bevolkingstrends@cbs.nl